

Från Borås och de sju häraderna

FÄSSINGEN

Från Borås och de sju häraderna

Från Borås och de sju häraderna

FÄSSINGEN

Redaktör: Carin Nyhage

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING

Stöd till tryckning av denna bok har lämnats av
Stiftelsen Elna Bengtssons Fond
Tore G Wärenstams stiftelse
Borås Stad, kulturnämnden

Omslagsbild framsida
Målning av Tokabo, Mjöbäck
Okänd konstnär
Foto: Gösta Imberg

Foton där ej annat anges: Ola Erikson

© De sju häradernas kulturhistoriska förening
Borås museum, Ramnaparken, 504 39 Borås
Författarna är ensamma ansvariga för innehållet i sina artiklar

Grafisk form & layout: Ola Erikson
Typsnitt: Sabon 11/14p
Papper: Profisilk 130 g
Eskils Tryckeri AB, Borås 2019

ISSN: 0347-2477

INNEHÅLL

Förord 7

Inledning, Carin Nyhage – 9

Kungens man i Västergötland - Gustaf Olsson (Stenbock) på Torpa
Erik Petersson - 11

Källebacka – en av Ulricehamnsbygdens äldsta gårdar
Eva-Lotta Franzén – 31

Spår från forntiden i Kind – byggnader, runstenar och en
krigsbytesofferplats
Morgan Nilsson - 45

Förstukvistar och skärmtak i Kinds härad
Karin Lundberg - 55

Grälåstugans flytt till Pettersberg
Irène Arvidsson – 61

Näbbagården, Gölingstorp
Sven Persson och Håkan Claesson – 75

Tokabo och tre generationer träsnidare i Mjöbäck
Mariann Andersson Norrman – 89

Sven Erlandssons bonadsmålningar i Klockaregården, Håcksvik
Kristina Svensson - 101

Förläggargårdar i Kind, Carin Nyhage – 113

Referat av en rapport om Ätraleden, Irène Arvidsson – 141

De sju häradernas kulturhistoriska förening – verksamhet - 145

FÖRFATTARE

Mariann Andersson Norrman, f. 1958. Lärare, fritidspedagog och naturguide med stort intresse för historia, utomhuspedagogik och äventyrspedagogik. Aktiv i Mjöbäcks hembygdsförening.

Irène Arvidsson, f. 1951, fil.mag. i pedagogik. Ordförande i De sju häradernas kulturhistoriska förening.

Håkan Claesson, f. 1944. Medlem i Dalstorp-Nittorps hembygdsförening och är där främst engagerad i torpinventering i Dalstorps socken. Äger föräldragården Remma i Dalstorp.

Eva-Lotta Franzén, f. 1956, fil.kand. i konstvetenskap, etnologi och arkeologi. Kulturchef i Borås Stad. Dotter till tidigare resp. syster till nuvarande ägare till Källebacka säteri.

Karin Lundberg, f. 1959, fil.kand. 1987, bebyggelseantikvarisk linje, institutionen för kulturvård. Bebyggelseantikvarie på Västarvet.

Morgan Nilsson, f. 1968. Fritidsledare. Ordförande i föreningen Historieforum och tidigare ordförande i den Arkeologiska vänföreningen - Finnestorps vänner. Föreläsare västsvensk historia.

Carin Nyhage, f. 1958, fil.mag. i biblioteks- och informationsvetenskap. Är född och bor på förläggargården Lerbäcksbyn i Östra Frölunda

Sven Persson, f. 1936. Medlem i Dalstorp-Nittorps hembygd-förening och främst engagerad i fotografering och insamlande av gamla kort för hembygdsföreningen. Har fritidshus i Hagared Nittorp.

Erik Petersson, f. 1985, fil.dr. i historia. Författare och historiker med särskilt intresse för maktspelet i Norden under tidigmodern tid.

Kristina Svensson f. 1936. Folkskolläraryxamen 1957, f.d. sekreterare i Håcksviks Hembygdsförening Gud i Håcksviks Klockaregård.

Förord

Årgång 56 av De Sju Häradernas kulturhistoriska förenings årsbok inleder en ny serie med fokus på de sju häraderna. Serien, som inleds med Kinds härad, är den tredje i ordningen under åren som föreningens årsbok har getts ut. Denna gång är temat för serien platser och byggnader. I boken får vi läsa både om platser från forntid och byggnader i nutid. Berättelserna om byggnaderna belyser såväl arkitektur som bevarandearbete och självklart också människorna som befolkat husen och deras gärningar.

Kind är Västergötlands sydligaste, tillika mest glesbefolkade och till ytan näst största härad. Det är Sjuhäradsbygdens största härad (2 206,81 km²) och utgörs huvudsakligen av Svenljunga och Tranemo kommuner samt av de södra delarna av Ulricehamns kommun. Några socknar tillhör också Borås och Falkenbergs kommuner. Kind gränsar till Småland och Halland och präglas av ett omväxlande landskap av kuperad mark, rik på sjöar och skog. Ätran rinner genom bygden och har varit viktig som kommunikationsled och handelsförbindelse. Trots att Kindbygden varit bebodd sedan äldre stenålder och har en rik forntida och medeltidshistoria var bygden länge ett genomfartsområde mellan Danmark och mellersta Sverige. Landskapet var kargt och fattigt och man drog mestadels vidare till bättre bygder där man anlade odlingar, kyrkor och kloster. Först när trä blev en exportvara och textilväv började produceras blev bygden mer attraktiv för bosättning, inte sällan för textilknallar, svarvare och bleckknallar som var beroende av bra transportvägar.

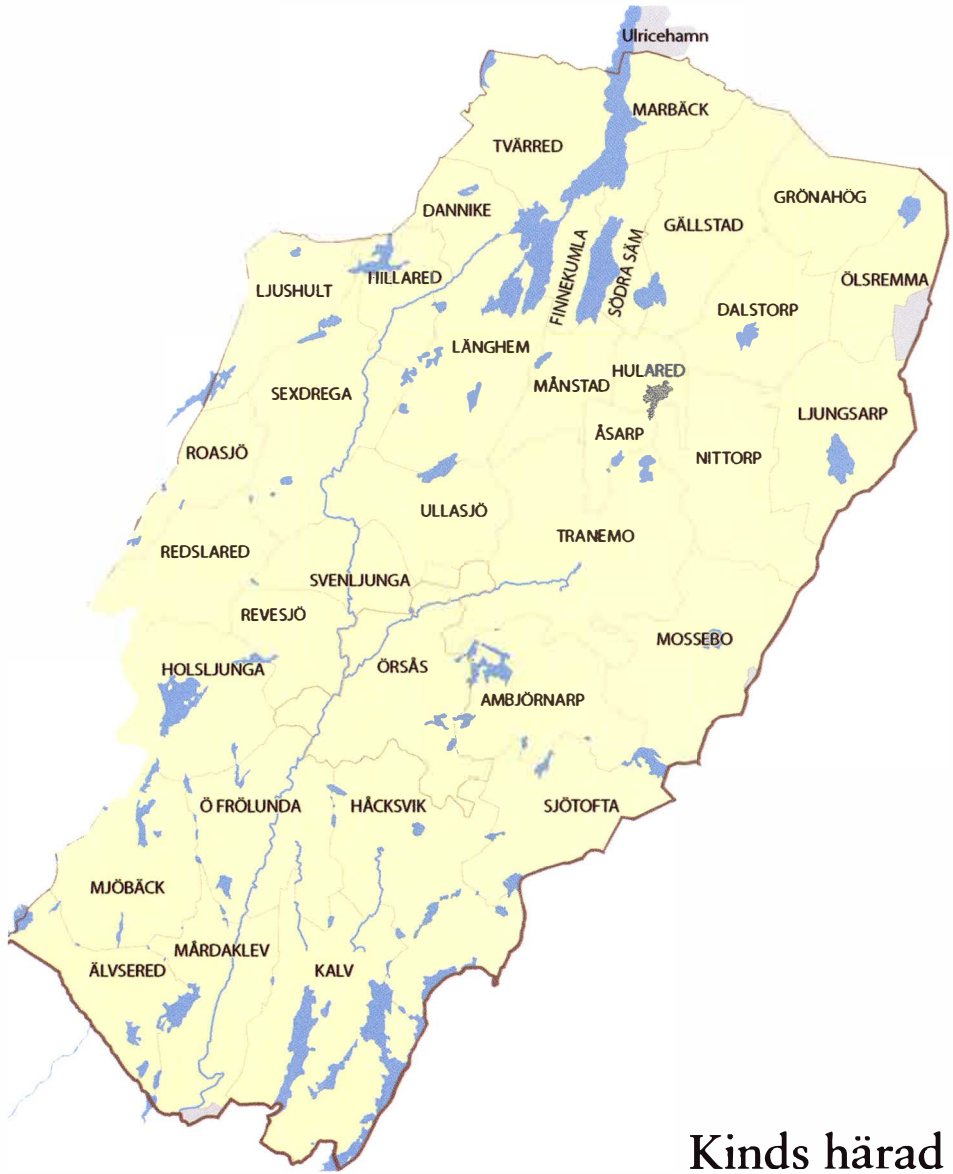
Ortnamnet Kind ska, enligt ortnamnslexikon och Sveriges ortnamn, betyda ”folkstam”. Vi kan därav tolka att Kind kan ha kopplingen till ett sammansatt folkslag, som en folkgrupp alternativt som ett rike. Enligt samma källor tror man att ortnamnet är från yngre järnålder – vikingatid.

Bokens författare tar oss med på en kulturhistorisk resa genom Kind vilken ger nya bidrag till den gedigna kunskapsbank om bygden som föreningens årsböcker utgör.

Ett stort och hjärtligt tack till alla författare, informanter och fotografer som på ett generöst sätt medverkat till dokumentationen av platser och byggnader i Kind. Stort tack också till bokens redaktör Carin Nyhage som på ett förtjänstfullt sätt fått alla kapitlen att bilda en gemensam helhet. Inte att förglömma är tacket till Eskils tryckeri för sättning, tryckning och leverans i tid för föreningens medlemmar att ägna ledighet i julhelgen åt, som vi hoppas, värdefull och givande läsning.

Borås i oktober 2019
Iréne Arvidsson, ordförande
De Sju Häradernas
Kulturhistoriska förening

Ulrika Kullenberg, museichef
Borås kulturhistoriska museer

Kinds härad

Inledning

Enligt Kulturmiljölagen (SFS1988:950) är det en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Lagen omfattar fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen och syftar till att nuvarande och kommande generationer ska ha tillgång till en mångfald av kulturmiljöer. Lagen säger också att ansvaret för kulturmiljön delas av alla.

För att ge ett säkrare skydd kan byggnader, anläggningar och områden byggnadsminnesförklarade. Målsättningen är att det ska finnas ett urval av byggnadsminnen och miljöer som speglar vår historia. Det kan handla både om fysiska och immateriella värden som t.ex. vilken historia byggnadsminnena berättar.

I denna årsbok vill vi lyfta fram några av de kulturmiljöer som finns i Kinds härad via berättelser om hus och människor, platser och verksamheter. Två av kapitlen tar sin utgångspunkt i byggnader som har förklarats som byggnadsminnen av länsstyrelsen i Västra Götaland. Övriga kapitel lyfter fram andra hus och miljöer som också har något att berätta. Det är många som tar ett ansvar för kulturmiljön på olika sätt och på olika nivåer: föreningar och privatpersoner, med eller utan ekonomiskt stöd.

Arbetet med årsboken startade hösten 2018 genom att vi tog kontakt med samtliga hembygdsföreningar i Kind. Vi ville bjuda in dem att berätta om de byggnader och miljöer som de förvaltar. Tillsammans utgör dessa ett slags "Kinds museum" utspritt över ett stort geografiskt område. Hembygdsföreningarna skyddar och vårdar historiska byggnader och platser och gör en stor insats för mångfalden av kulturmiljöer. I denna årsbok är det fyra föreningar som berättar om sitt arbete. Här följer en kort presentation av bokens kapitel:

Erik Petersson har arbetat med ett forskningsprojekt som handlar om Gustaf Olsson (Stenbock) på Torpa och hans väg till den politiska eliten under Gustav Vasas regering. Denna spännande tid i Sveriges historia, full av intriger och allianser, inleder årets bok. Som byggnad minnesförklarades Torpa stenhus redan 1966 och det är lite extra roligt att ha med en berättelse om Torpa just i år, eftersom det röstades fram som ett av "Västsveriges sju underverk" under 2019.

Eva-Lotta Franzén berättar om det vackra Källebacka och det fantastiska arbete som lades ner av hennes föräldrar för att återföra huset till ursprunglig byggnadsstil, dvs 1600-1700-tal. Arbetet förvaltas och fortsätts nu av hennes bror. Källebacka byggnadsminnesförklarades 1980.

Dessa båda första kapitel presenteras tillsammans med mycket vackra bilder skapade av fotograf Ola Erikson som tidigare arbetat som museifotograf på länsmuseet i Vänersborg.

Vi förflyttar oss sedan långt bakåt i tiden. Morgan Nilsson, som har ett stort intresse för fornhistoria och särskilt järnåldern, berättar om spännande spår efter människor, bebyggelse och ritualer i ett tidigt Kind.

Karin Lundberg är bebyggelseantikvarie på enheten kulturmiljö på Västarvet med särskilt ansvar för Sjuhäradsbygden. Hon skriver för årsboken om en variant av förstukvistar som finns i Kind, bevarade på en del av hembygdsföreningarnas byggnader men även på vissa privata hus.

Långhems hembygdsförening ville berätta om sitt arbete med att flytta en gammal stuga till en ny plats. Flytten var nödvändig för att bevara stugan. Iréne Arvidsson har intervjuat en av drivkrafterna bakom denna flytt, Gunhild Engström, och tagit del av allt det material som föreningen sparar för att dokumentera det stora arbete som genomfördes.

Håkan Claesson och Sven Persson, aktiva i Dalstorp-Nittorps hembygdsförening, har valt att berätta om huset Näbbagården i Gölingstorp där Håkans svärfar, Ruben Jacobsson, föddes. Det är ett fint exempel på hur ett hus och dess byggnadshistoria kan dokumenteras tillsammans med en berättelse om några av de människor som bott där.

Mariann Andersson Norrman är aktiv i Mjöbäcks hembygdsförening som förvaltar husen i Tokabo. Hon berättar om gårdens historia och om de träsnidare som bott och arbetat där. Resultatet av deras livsverk syns i ett flertal kyrkor runt om, både i Sjuhäradsbygden och i Halland.

Kristina Svensson är något av en expert på Sven Erlandssons målningar som finns i ett av Håcksviks hembygdsförenings byggnader. Hon har guidat många besökare i Klockaregården och skriver i sitt kapitel både om målaren och målningarna och hur de på ett märkligt sätt blivit bevarade.

Jag själv, Carin Nyhage, griper chansen att i denna årsbok få skriva lite om det som intresserat mig mycket de senaste åren, nämligen förläggargårdarna i Kind. Jag anser att de visar en intressant historia om människors påhittighet, företaganda och förmåga till skickligt hantverk som påverkat vår bygd på många sätt.

Till sist uppmärksammar vi en rapport som skickats till föreningens styrelse. Den är skriven av Lennart Lindhagen, Rolf Sjölin och Tore Johansson. De har under flera års tid dokumenterat spår efter den urgamla vägen Ätraleden i norra Kind och menar att ledens sträckning och funktion borde beforskas. Iréne Arvidsson har gjort ett referat av rapporten.

Vi hoppas att var och en av årsbokens alla olika läsare ska hitta åtminstone något av intresse i denna kompott av berättelser med den gemensamma nämnaren kulturmiljö i Kind.

Carin Nyhage

I redaktionen: Iréne Arvidsson, Marianne Lindh, Anngerd Lönn och Morgan Nilsson

Kungens man i Västergötland: Gustaf Olsson (Stenbock) på Torpa

ERIK PETERSSON

”Som en tro karl”

Gustaf Olsson (Stenbock) föddes in i en adelsfamilj som hade starka rötter i södra Västergötland, men hans familj var ingen av de ledande i landskapet.¹ När han började sin politiska bana i slutet av 1520-talet var den främste adelsmannen där Ture Jönsson (Tre rosor), en man som hade starka lokala intressen, men som hade visat ovilja att liera sig med den framväxande centralmakten i Stockholm, både under upproret i slutskedet av unionen och under början på Gustav Vasas regering.² Jämte Ture Jönsson var Måns Bryntesson (Lilliehöök) den viktigaste personen i Västergötland, och han var liksom denne en stor jordägare och ledande politisk figur i riket.³ Det här var, som vi strax ska återkomma till, en situation som snart skulle förändras dramatiskt, just när Gustaf Olsson själv trädde in på den politiska scenen.

Gustaf Olsson föddes förmodligen år 1504, och jämte en yngre syster växte han upp som enda barnen till häradshövdingen Olof Arvidsson och Karin Haraldsdotter (Lake).⁴ Hans far nådde aldrig en högre position än häradshövding och vi känner till att hans familj två gånger var tvungna att betala mansbot för två män som han hade slagit ihjäl. Vid tidpunkten

när den andra av de två böterna betalades ut i augusti 1508 hade Olof Arvidsson själv redan avlidit och lämnat Gustaf Olsson faderlös när han var knappt fyra år.⁵

Hustrun Karin och hennes båda barn ärvde den lilla jord som Olof Arvidsson lämnade efter sig; i arvet han lämnade efter sig ingick också gården Torpa med ett stenhus som han hade ägt tillsammans med sina syskon. Olofs barn fick i sin tur Torpa stenhus genom att hans syskon Knut, Bengt och Märta avträdde sina arvdelar till hans barn genom ett brev daterat våren 1509.⁶ Därmed fick Gustaf Olssons mor senast från den tiden förvalta Torpa stenhus till dess han själv blev redo att ta över det. Senast från 1527 hade han tagit över gården efter sin mor, sedan var det hans sätesgård resten av hans liv.⁷

När Gustaf Olsson i slutet av 1520-talet inledde sin politiska bana fanns inte mycket som tydde på att han skulle nå den högsta eliten bland adeln i riket; vi vet inte ens om han fick någon mer omfattande utbildning. Från ett antal brev signerade av hans hand i Riksarkivet vet vi att han var både läs- som skrivkunnig, men utöver det finns inget som antyder att han hade några mer bokliga intressen.⁸

Våren 1529 bröt en revolt mot kungamakten ut i Västergötland som har blivit känd som "Västgötaherrarnas uppror". Det var den tidigare omnämnde Måns Bryntesson (Lilliehöök) som sa upp sin trohet till kungen Gustav Vasa och utropade sig själv till rikshövitsman. När sedan flera andra lokala stormän, inte minst Ture Jönsson, anslöt sig till upproret stod det klart att det var fråga om en revolt mot kungens försök att stärka centralmakten, underblåst av kungens agerande mot kyrkan under och efter riksdagen i Västerås 1527 då han inlett en omfattande konfiskering av kyrkans egendomar.⁹ Det dröjde emellertid inte särskilt länge innan det var uppenbart att stormännen inte hade särskilt mycket stöd för sitt uppror, vilket de försökt stärka genom ett möte i Skara i mitten av april.

En av dem som kallats till mötet i Skara var Gustaf Olsson. Men istället för att dyka upp på mötet reste han till Älvsborgs fästning där Severin Kijl var ståthållare. I ett brev till kungen har denne Severin Kijl redogjort för sitt möte med Gustaf Olsson som visade sig avgörande för den då runt 25-åriga Gustaf Olssons fortsatta öde. Kijl skriver nämligen att Gustaf Olsson hade kommit till honom och att han "räckte mig handen på vår nådige Herres vägnar [dvs kungens] och tjänte mig på hans Nådes vägnar som en tro karl".¹⁰

Här hade Gustaf Olsson tagit så tydlig ställning för Gustav Vasas sida som han kunde, och det visade sig att han valde rätt. Kort senare bröt upproret samman och flera ledande personer, bland dem Ture Jönsson, valde

att fly ut ur riket. Måns Bryntesson hade inte samma tur utan fängslades. Rättegången som hölls mot honom i juni fann Måns Bryntesson skyldig till högförräderi. I domstolen var Gustaf Olsson en av ledamöterna och Måns Bryntesson dömdes till döden och avrättades i juli för sitt försök att störta kungamakten.¹¹ Det bör ha varit tydligt även för de inblandade att Gustaf Olssons väg uppåt i de politiska sammanhangen hängde samman med hans ställningstagande i upproret. Det råkar finnas ytterligare bevis som stärker den kopplingen i form av en donation på jord som Gustaf Olsson fick kort senare. Den jord som han fick hade tidigare tillhört Måns

Gustaf Olsson

Brita Erikdotter

Bryntesson.¹² Mer brutalt tydligt kunde knappast den politiska vindens skifte illustreras.

Samma år, 1527, fick Gustaf Olsson sina första officiella poster i kronans tjänst. Redan den första var på samma nivå som hans far hade nått, som häradshövding och i början på oktober 1529 blev han utnämnd till ståthållare på Älvsborgs fästning, en minst sagt betydelsefull post eftersom fästningen skulle garantera Sveriges enda hamn vid Västerhavet.¹³

Med sin nyvunna position som en av kungens lojala män var det tid för Gustaf Olsson att se som om efter en lämplig hustru. Giftermålet råkade sammanfalla med kungens eget första bröllop, och det är troligt att högtiderna firades gemensamt i september 1531 när Gustaf Olsson gifte sig med Brita Erikdotter (Leijonhufvud). Genom hennes far hade hennes familj

haft stark ställning i Västergötland, men han hade avrättats vid Stockholms blodbad. Äktenskapet gjorde faktiskt även Gustaf Olsson släkt med kungen, om än rätt avlägset, eftersom Britas mor tillhörde familjen Vasa.¹⁴

Sett ur Gustaf Olssons synvinkel var det här äktenskapet fördelaktigt, och innebar betydligt mer socialt avancemang än vad hans far hade lyckas åstadkomma. Äktenskapet gjorde att Gustaf Olsson på allvar började räknas till eliten inte bara i landskapet utan i riket, och inom kort blev det ännu tydligare hur fördelaktig hans allians med Brita Eriksdotter var. Kungens första äktenskap blev inte långt, och efter bara ett par år dog hans första hustru, och hans blickar den här andra gången fastnade för Margareta Eriksdotter (Leijonhufvud), alltså Britas yngre syster. Deras bröllop firades i oktober 1536, och plötsligt var Gustaf Olsson svåger med kungen.¹⁵

Gustaf Olsson hade nu inom loppet av mindre än tio år avancerat ordentligt: ekonomiskt genom att han hade fått stora landegendomar i Västergötland, politiskt genom att han blivit ståthållare och genom att han senast 1534 var medlem av riksrådet, och slutligen också socialt, genom sitt äktenskap.¹⁶ Nu var det dags för honom att på allvar bli indragen i rikspolitik.

Stenhuset på Torpa

Med upproret 1529 i färskt minne och med unionen ytterligare bara ett knappt årtionde bort var det inte märkligt att Gustav Vasa kände sig osäker på tronen.¹⁷ Många olika fraktioner försökte ta makten från honom under första delen av hans regering, förutom inre hot i form av missnöjda adelsmän och kyrkomän fanns förstås ännu större risker utanför de nyetablerade gränserna.¹⁸ Där var det framför allt Danmark, men även Ryssland och slutligen Hansan som kungen dessutom hade stora skulder till.

Ur det perspektivet var det inte särskilt märkligt att kungens allians med Gustaf Olsson var särskilt fördelaktig, både genom att han hade en stark ställning i Västergötland och genom att han hade militär kapacitet inte minst genom sin sätesgård Torpa stenhus. Torpa var ett av de starkaste privatägda fästena i den här delen av riket, beläget vid en av de viktigaste transportlederna in i de centrala delarna av Sverige längs Ätran. Det var för övrigt den vägen som Kristian II:s trupper hade marscherat vintern 1520 när de stötte samman med Sten Svantessons (Sture) trupper på Åsundens is. Det finns dock inget som tyder på att någon på Torpa gjorde ett försök att försvåra frammarschen.

Stenhusets äldsta historia är dåligt dokumenterad; den ursprungliga

borgen var med största sannolikhet byggd på 1480-talet. I ett brev från våren 1509 finns stenhuset nämnt i en skriftlig källa för första gången.¹⁹ Gustaf Olsson tog som sagt över senast 1527, och livet igenom var det hans huvudgård. Ett antal brev som finns bevarade i Riksarkivet har han undertecknat som "Gustaf Olsson av Torpa".²⁰

Det ursprungliga stenet var mer likt ett fyrkantigt torn än det nuvarande huset och byggnaden mätte ungefär 18 x 13 m, vilket var ungefär hälften så stort som idag. Huset hade då tre huvudvåningar inklusive vind. Arkeologiska spår förstärker att det ursprungliga Torpa var en försvarsanläggning, för till det strategiska läget mellan sjöarna kom att huset hade tjocka murar, små fönstergluggar och att det som man tolkar som den ursprungliga dörren var lokaliserad på den tredje våningen, strax under vinden. Syftet var förmodligen att göra eventuella intagningsförsök svårare.²¹

Under Gustaf Olssons tid byggdes Torpa om, runt år 1550, ett årtal som är inhugget i en av eldstädernas spiselkrans. Det är däremot svårt att idag avgöra vad som tillkom under den här ombyggnationen och vad som tillkom senare, två generationer efter Gustaf Olsson i ett omfattande byggprojekt kring sekelskiftet 1600. Det verkar som att det som tillkom då var det massiva tornet med en ny trappa. Under Gustaf Olssons tid expanderade förmodligen själva huskroppen till nuvarande storlek, och byggdes på med ytterligare en våning så att det blev fyra huvudvåningar plus en vind. Den inreddes med gluggar för skyttar och för observation av det omkringliggande landskapet, så helt hade stenet inte förlorat sin försvarsfunktion.²²

Vapnen med årtalet 1550

eldade där. De två första våningarna verkar ha utgjort bostäder för tjänste-

folk och förvaringsrum. Stenhuset måste ha varit kallt och fuktigt långt in på våren. Det är förstås möjligt att huset enbart användes under de varma månaderna, eller att det fungerade mer som en tillflyktsplats i tider av ofred, och som lokal för större fester och begivenheter. I sådana fall fanns säkerligen ett större trähus på gården som man bodde i till vardags.²³

Under Gustaf Olssons tid hamnade Torpa i stridslinjen vid ett tillfälle. Det var på 1560-talet när kriget rasade mot Danmark och sommaren 1566 plundrade danska trupper Västergötland. I sin dagbok skrev Erik XIV: ”Kom bud ifrån gränsen, att danskarna sköflat hela Kind och Mark juli 16 och uppbränt herr Gustaf (Olson Stenbocks) Torpa”.²⁴ Intressant nog talar de arkeologiska spåren emot uppgiften i kungens dagbok, då man inte hittat några spår som tyder på att stenhuset drabbats av en större brand vid den här tiden.²⁵ Däremot är det möjligt att andra träbyggnader på gården blev nedbrända, eller så är det helt enkelt så att uppgifterna som kungen hade fått var missvisande.

Dansk riddare

Under sin regering var Gustav Vasa mån om att försöka hålla goda relationer med Danmark, och till den uppgiften använde han Gustaf Olsson. Han skickades vid flera tillfällen på beskickningar till Köpenhamn, särskilt i samband med Grevefejden 1534–1536 då de nordiska monarkerna hamnade på samma sida i konflikten med Hansan. Gustaf Olsson är omnämnd i ett brev till danska riksrådet från den svenske kungen som en av hans ”trogna män och rådgivare”, och Gustaf Olssons första uppdrag var att framföra erbjudandet om en allians mellan den svenske och danske kungen.²⁶ Förutom Gustav Vasas instruktioner och brev finns inte särskilt mycket källor till de här förhandlingarna, men om vi tänker på hur betydelsefulla de var för Sveriges relation med Danmark var det ett ansvarsfullt uppdrag han la på Gustaf Olssons axlar. Att han återfick förtroendet gång på gång borde tyda på att kungen var nöjd med hans insatser.

Enda gången som det riskerade att uppstå friktioner i samarbetet med Gustav Vasa var egentligen när Gustaf Olsson var inbjuden till den danske kungen Kristian III:s kröningsfest i augusti 1537. Han hamnade då vid samma bord som Berend von Melen, en tidigare lojal anhängare till Gustav Vasa men som hade bytt sida och nu räknade sig som en av kungens fiender. Gustaf Olsson och de andra i beskickningen löste situationen genom att vägra att sitta tillbords med von Melen. I sin krönika har Per Brahe beskrivit situationen och sagt att delegaterna förklarade att de inte skickats till Köpenhamn för ”att the schulle sittia thilbordz med theras

egin herres förredere, andra motte giöra huad the will”.²⁷

De valde att resa sig och flytta till ett bord som ansågs sämre, eftersom det var längre ifrån kungens. I samband med kröningen blev också Gustaf Olsson slagen till riddare av Kristian III, något som säkerligen också borde ha varit på gränsen för vad Gustav Vasa kunde tåla. Det verkar som att det snarast var ett sätt för kungen att markera relationen till de personer som haft mest förbindelser med honom från svensk sida under lång tid, för den andre som fick äran var också en person som ofta följt med Gustaf Olsson, nämligen Christoffer Andersson. Också den här händelsen har Per Brahe beskrivit: “Thå nu konung Christian med sampt hans dråtning wore crönthe, bleffue thwå suenske herremän slagne thil riddare, her Giöstaff Olsson, her Christoffer Anderson.”²⁸

Däremot blev inte Lars Siggesson (Sparre), den som formellt ledde beskickningen från svenske kungens sida, hedrad på samma sätt. Orsaken till det kan inte tolkas på annat sätt än att Kristian III uppskattade allt som Gustaf Olsson gjort under sina många beskickningar mellan Sverige och Danmark. På ett aktivt sätt bidrog han till att relationerna mellan rikena hölls god, och han banade väg för förbundet mellan länderna som sedan undertecknades i Brömsebro 1541. Riddarslaget visar att han var uppskattad av Kristian III, kanske lika mycket som han var av sin svenske uppdragsgivare. Samtidigt visar episoden med Berend von Melen att det krävdes diplomatisk finkänslighet för att inte råka trampa någon av parterna på tårna. Belöningen från Gustav Vasas sida kom inte långt senare när han våren 1540 utnämndes till ståthållare över hela sin hemprovins Västergötland, en post som visar att Gustaf Olsson blivit kungens viktigaste man i Västsverige.

Den starka staten, och dess fiender

Åren kring 1540 var relativt lugna i Sverige. Gustav Vasa använde tiden till att försöka få ett starkare grepp om styret av riket. De medeltida kungarna hade använt sig av metoden att ständigt resa runt i riket, nu tillbringade kungen alltmer av sin tid till Stockholm, Mälardalen och Östergötland.²⁹ På sikt behövde han lösa problemet som det innebar att styra hela riket från en mer koncentrerad plats genom att införa en starkare central närvaro också i lokalsamhället, ute i provinserna, där betydde fogdarna mycket.³⁰ Men samtidigt fanns tydligt behov av en närmare kontroll av lokalsamhället som centralmakten inte hade kring 1540.

Problemet var samma för monarker runt om i Europa. Särskilt svårt var det för dem att kontrollera avlägsna delar av sina ofta stora riken. Filip II

av Spanien skulle snart stå inför samma bekymmer, men på en ännu större skala än Gustav Vasa, vilket han försökte lösa inte alltför framgångsrikt från sitt skrivbord i Madrid.³¹ Många forskare har framhållit att kejsaren Karl V:s enorma imperium var det som gav förebilden till hur centraladministrationerna började utvecklas i Europa.³² I vårt perspektiv är det särskilt intressant genom att Gustav Vasa i slutet av 1530-talet kallade in tyska experter som hade varit i tjänst hos just den här kejsaren.

En av de ledande personerna var Conrad von Pyhy som kom i augusti 1538, och det markerade början för att en centralförvaltning började skapas i Stockholm.³³ Förutom den centraladministration som började utvecklas i Stockholm funderade Conrad von Pyhy även en hel del på hur landskapen, särskilt längre från Mälardalen, kunde inkorporeras tydligare i riket. Vid den här tiden fanns visserligen ett antal kungliga fästen, men förutom dem där det ofta fanns ståthållare var det ont om lokala företrädare för kungamakten. Det här försökte von Pyhy ändra på genom den regeringsform som daterades i Nylödöse våren 1540.³⁴

Vi kan förstås fråga oss hur mycket av planerna i regeringsformen som faktiskt kom att genomföras, som med så många storslagna projekt. Samtidigt speglar dokumentet oavsett det ambitionen hos centralmakten och vad dess författare, antagligen Conrad von Pyhy med hjälp av eller åtminstone godkännande från Gustav Vasa, ville stärka upp och hur man tänkte sig att centralmakten skulle få tydligare kontroll över det lokala planet. Det här projektet föll rätt snabbt på grund av yttre omständigheter, inte minst genom det stora upproret i södra delen av riket som vi strax ska återvända till, utan också för att von Pyhy själv föll från kungens nåd redan 1543.³⁵

Regeringsformen 1540 siktade enbart in sig på Västergötland. Ändå inleds den med en allmän beskrivning av läget i riket, och det var ingen särskilt munter bild. Det hade varit ”stort mangel” medan riket ”dag ifrån dag märkeligen försvagat bliver, det meniga bästa tillbakasatt och så försvagat”, och det angavs som anledning till varför regeringsformen behövdes. Den skulle ordna det tillstånd som annars hotade att urarta.³⁶

Regeringsformen verkar ha syftat till att etablera lugn och ordning i landskapen, och för att göra det skulle Gustaf Olsson och hans medhjälpare få ”makt och befallning vi som en regerande konung [min kurs] dem med detta vårt öppna brev giva och tillsäge”.³⁷ Det tycks alltså som att en del av den gamla typen av kungadöme, själva auktoriteten och makten som innefattades i kungaämbetet, skulle delegeras ner till ståthållaren och hans medhjälpare.³⁸ Sättet som det skulle gå till på var dock inte genom att ståthållaren skulle bli en slags daglig administratör av Västergötland,

snarare var hans makt koncentrerad till ett par tidpunkter på året då man samlades för att fatta viktiga beslut och sitta till doms. Gustaf Olsson och hans rådgivare skulle samlas i Skara två gånger om året och i Nylödöse den tredje gången, och då skulle man lyssna på dem som ville framföra klagomål till överheten och olika motsättningar och även juridiska spörsmål skulle behandlas.³⁹

Slutligen kan regeringsformens mest tydligt uttalade syften förtjäna att avsluta den här redogörelsen. Den var till för att genom ståthållaren och hans rådgivare skapa vad som beskrevs som ett ”gott kristligt och höglovligt regemente, frid, rättvisa, goda ordinarier och politier, uppå vilka all världs våld, kejsardöme och konungariket funderas och fast begrundade stå”.⁴⁰ Även om försöken att skapa en lokal organisation för centralmakten nästan hundra år innan länsreformen alltså snart rann ut i sanden, visar den tydligt på kungamaktens ambitioner. Samtidigt visar den på administrationens begränsningar, och hur försöken att skapa en mer oberoende administration fortfarande slogs omkull när mer omfattande kriser bröt ut.

Dackefejden

Sommaren 1542 när nyheten om det stora upproret nådde Gustav Vasa uppe i Stockholm var en av hans första reaktioner att engagera sitt nätverk. Han skrev till sin svåger Gustaf Olsson och instruerade honom att utrusta runt 100–200 soldater, se till att de hade vapen och klä dem i bondekläder så att de obemärkta kunde gå direkt mot upprorshärden och han uppmanade sin svåger att inte ”spare bleck och papper” om hur expeditionen förlöpte.⁴¹

Upproret hade då pågått i ett par veckor, de första handlingarna var överfall på fogdar och adelsmän söder om Kalmar. Det stod snabbt klart att det här var en annan typ av uppror än det som ägt rum i Västergötland lite drygt ett decennium tidigare; här var det fråga om en resning bland allmogen, och det var bonden Nils Dacke som ledde kampen mot centralmakten. Genom en rad brev från kungen till Gustaf Olsson, det första var det som nämndes ovan, daterat den 10 juli, försökte kungen både hålla sig informerad om upproret och styra det i detalj med upprepade och nya instruktioner till sin svåger.

Det här är förstås inte platsen att i detalj redogöra för upproret, men det ger möjlighet att iaktta intressanta spänningar mellan Gustaf Olsson och hans kunglige svåger. Som vi sett fick alltså Gustaf Olsson i uppdrag att konfrontera Nils Dacke och gå direkt mot upprorshärden som under högsommaren befann sig i närheten av Växjö. Kungen hade uppmanat

sin svåger att gå hårt fram mot upprorsmännen och han ansåg att Gustaf Olsson borde söka ett snabbt avgörande genom militär övermakt. Den 24 juli möttes han i en drabbning mot upprorsmännen som ledde till att han tvingades till förhandlingar; det verkar som att Gustaf Olsson varit mer tveksam i att göra en stor militär attack och ett brev från kungen visar missnöje över att Gustaf Olsson bara hade 60 stridsdugliga män med sig för att möta upprorsmännen. Kungen tyckte att han skulle ha mer stridskrafter i beredskap eftersom ”sådan allmoge är obeständig att lita uppå”.⁴² Jag får intrycket att Gustaf Olsson ville försöka få till förhandlingar och visa lite mer välvilja än enbart vapenstyrka, och kanske tänkte han att det skulle orsak mindre missnöje än ett brutalt nedslagande som kungen ville. Nu gick det inte som Gustaf Olsson hade tänkt sig i slaget, utan han besegrades av upprorsmännen och det var på deras villkor som förhandlingarna kom igång. Det var deras förslag att ett stillestånd skulle slutas till den 1 november som Gustaf Olsson därmed stod tvingad att godkänna.⁴³ Tolv dagar dröjde det innan kungen fick reda på att stilleståndet hade slutits, och då hade han hunnit ge ytterligare instruktioner som därmed behövde justeras, och brevet som han skickade till Gustaf Olsson den 5 augusti ger intryck av den besvärliga situationen där han å ena sidan ansåg att stilleståndet borde respekteras, medan han å andra sidan uppmanade sin svåger att dra sig tillbaka och samla mer stridskrafter längre norrut i trakterna av Jönköping.⁴⁴

En anledning till att kungen ville dra sina styrkor norrut vid den här tiden var förmodligen att han var orolig för ett danskt ingripande i upproret; senare under hösten kunde kungen avskrika den tanken sedan det stod klart att Kristian III av Danmark-Norge stöttade Gustav Vasa.⁴⁵ Samtidigt pågick försök att bryta vapenvilan från kungens håll redan i september, men de försöken misslyckades och i slutet på året kontrollerade kungen bara Kalmar och Jönköping av de viktigare fästena. Samtidigt klagade han på att Gustaf Olsson och de andra befälhavarna inte informerade honom tillräckligt ofta om utvecklingen, men när kungen började inse att han inte skulle klara av upproret utan utländska trupper inledde han förhandlingar om att förlänga stilleståndet fram till våren.⁴⁶

I februari och mars 1543 ledde Gustaf Olsson striderna, nu med förstärkning av utländska trupper. I slutet av mars sårades Nils Dacke svårt i en drabbning, vilket ledde till ett tillfälligt avbräck i upproret.

Under våren var Gustaf Olsson en av ledarna i att för kungens räkning återta kontrollen över sydöstra delen av riket, och nu fick han även stöd av trupper från Kristian III, som Gustaf Olsson blivit slagen till riddare av bara sex år tidigare.⁴⁷ I slutet av juni rapporterade Gustaf Olsson att

mindre strider hade brutit ut igen, nu i södra Östergötland, men även om upproret fått ny kraft kunde Nils Dacke inte längre samla tillräckligt med stöd för sin sak och han flydde under sommaren söderut, förföljd av Gustaf Olssons styrkor.⁴⁸ På väg mot den danska gränsen blev Dacke upphunnen och dödad, något som förstås måste ha varit en lättnad för kungen men som fick honom att uttrycka en önskan om att Dacke hade fångats levande. Kungen skrev till en av befälhavarna att det ”hade varit mycket nyttigt för många sakers skull. Men vi kunna tänka det är nu skett efter Guds vilja.”⁴⁹

Gustaf Olssons roll för att stävja upproret är svår att följa i detalj, men några slutsatser kan vi ändå dra. Framför allt litade kungen mycket på Gustaf Olsson eftersom han genom hela upproret fick framskjutna positioner i att föra befäl mot upprorsmännen och han skulle hela tiden rapportera om vad han gjorde och hur utvecklingen gick. Vi kan också notera att upproret heller aldrig spred sig till Västergötland, där Gustaf Olsson i södra delen hade ett starkt fäste i form av sitt stenhus Torpa, men precis på andra sidan gränsen till Småland hade han också den befästa gården Toftaholm som säkert också var betydelsefull i att hindra upproret från att sprida sig uppåt den västgötska sidan av Vättern såsom det gjorde i Östergötland. Det kan förstås ha varit tillfälligheter, men att kungen hade befästa stenhus som kommenderades av en person som han litade på spelade säkert en rätt stor roll i en så kritisk situation som det här upproret ändå var, där kungamakten under lång tid miste kontrollen över hela sydöstra delen av riket.⁵⁰

Under resten av Gustav Vasas regering fortsatte Gustaf Olsson att vara en av kungens mest anlitade rådgivare, och fastän försöken att driva igenom regeringsformen i hela riket stannade av fortsatte han att vara ståthållare över Västergötland. Vad som låg i titeln är däremot svårare att avgöra, men det gav honom en ställning som den högste representanten för kungamakten i landskapet och befäl över den viktiga fästningen Älvsborg.⁵¹

När sedan Gustav Vasas andra hustru, systemen till Gustaf Olssons fru Brita Eriksdotter (Leijonhufvud), gick bort sommaren 1551 riktade han blickarna mot Västergötland. Antagligen var det Brita som förmedlade kontakterna mellan kungen och hennes och Gustaf Olssons dotter Katarina och förhandlingarna om giftermål mellan kungen och henne inleddes under våren 1552.⁵² Bröllopet mellan dem firades i Vadstena i augusti; för Gustaf Olssons del innebar det ännu närmare anknytning till kungamakten. Samtidigt innebar alliansen ingen garanti för hans ställning, vilket blev tydligt så snart den nye kungen Erik XIV hade efterträtt sin far hösten 1560.

Gustaf Olssons karriär under Gustav Vasas regering visar att han agerade som en lojal kungatjänare, oftast enligt kungens riktlinjer. Med tiden fick han stort förtroende och det gav honom i sin tur stora möjligheter att påverka, som genom sin roll som ståthållare i Västergötland, som diplomat på beskickningar till Danmark och som befälhavare under det stora upproret 1542–1543.

Det finns med andra ord inga tecken på ovilja från Gustaf Olssons sida att stötta kungamaktens strävan efter att skapa en mer centraliserad statsapparat. Samtidigt har vi sett hur kungens försök att organisera en mer fast centralmakt kring år 1540 misslyckades, eller åtminstone inte kunde genomdrivas så långt som kungen och hans närmsta rådgivare verkar ha tänkt sig. Men i det var Gustaf Olsson ingen motståndare. Han var istället en av dem som vunnit allra mest på att kungen behövde lojala personer, välförankrade inom eliten nära gränsbygderna. Det stora upproret hade blivit en påminnelse om att kungens ställning ännu inte var säker, och att han behövde ett nätverk kring sig av personer som kunde hjälpa honom i tider av kris.

Inbördeskrig

När Gustav Vasa gick ur tiden hösten 1560 lämnade han tronen till sin äldste son Erik XIV; omedelbart märktes spänningen mellan den nye kungen och adeln. Många av de gamla trotjänarna drabbades hårdast, inte minst Gustaf Olsson och hans numera vuxna söner som just skulle inleda sina politiska karriärer. För en av dem gick det så illa han till sist miste livet genom kungens order.⁵³

Erik XIV:s mistänksamhet mot adeln ökade medan pressen på honom förstärktes; redan inledningsvis visade kungen att han tänkte stärka kungamakten på sina bröders, hertigarnas, bekostnad, något som ledde till en konflikt med hertig Johan av Finland. Det eskalerade till fullt inbördeskrig sommaren 1563, samtidigt som det stod klart att Danmark i allians med Lübeck tänkte bryta freden.

Inbördeskriget i Sverige innebar att det dröjde till hösten 1563 innan försvaret av gränsen mot Danmark hann ordnas. I månadsskiftet oktober-november var trupperna på marsch, målet var Halmstad. En dansk adelsman rapporterade att han hört ryktas att Erik XIV befann sig i det svenska lägret och att han genom flera uppgifter visste att svenskarna var på marsch mot kusten; en av de styrkor som hans uppgiftslämnare sett var ”her gostaff Olssons fane”.⁵⁴

Gustaf Olsson var en av befälhavarna i det här från svensk sida illa skötta kriget, jämte bland andra Nils Andersson (Boije). Tidigt förlorades

Älvsborgs fästning där Gustaf Olsson tidigare varit ståthållare. Det var ett svårt bakslag eftersom det innebar att passagerna västerut till havet var blockerad för svensk del, och mycket av krigföringen gick ut på för Erik XIV att försöka vinna tillbaka den fästningen. Vi ska inte fördjupa oss i detaljerna i krigföringen, utan det räcker att konstatera att Gustaf Olssons insatser i kriget verkar ha bidragit starkt till att öka kungens misstänksamhet mot honom. Historikern Ingvar Andersson har påpekat att Erik XIV var helt oförmögen att sätta sig in i sina befälhavares svårigheter att ta tillbaka fästningen från danskarna, trots att det saknades allt från soldater till utrustning. Våren 1566 ledde Nils Andersson (Boije) försöken att återta fästningen, understödd av Gustaf Olsson och Svante Sture.⁵⁵ Kungen klagade på befälhavarna och ansåg att Nils Andersson var allra värst, men i sin dagbok framhöll han även syrligt att Gustaf Olsson ”synes mera hindra än befordra expeditionen”.⁵⁶

Det var sedan under sommaren 1566 som skövlingen av Västergötland kom så långt som till Torpa stenhus, som nämnts tidigare. Det arkeologiska materialet tyder däremot på att fästningen inte blev nedbränd, trots kungens kommentar att den blev det i sin dagbok.⁵⁷ Det verkar ha varit mycket ryktesspridning under det här förvirrade krigsåret; några månader senare rapporterade en dansk adelsdam att hon hört rykten om svåra strider de senaste dagarna och att många soldater hade skadats och dött. Dessutom hade hon hört att två av de ledande svenska befälhavarna, Klas Kristernsson (Horn) och Gustaf Olsson, fanns bland de avlidna. Hon skrev: “Er oc her Claus Chrestenssøn død oc her Gøsty Olsson”.⁵⁸ Den första uppgiften stämde, för Klas Kristernsson hade insjuknat i pesten under ett besök i Vadstena i början av september, och därmed förlorade Erik XIV sin kanske dugligaste befälhavare till sjöss i det pågående kriget.⁵⁹ Däremot levde fortfarande den nu i tidens ögon rätt gamle Gustaf Olsson.

Efter hand blev det allt tydligare att Erik XIV börjat tappa greppet om situationen, inte bara när det gällde kriget utan om hela sin kungaroll. Det var i det läget som de omtalade händelserna ägde rum i Uppsala i maj 1567, där kungen anklagade flera ledande adelsmän för högförräderi och där flera i rikets absoluta toppskikt miste livet.⁶⁰ Bland dem fanns alltså en av Gustaf Olssons egna söner.

Upproret mot Erik XIV samlades kring hertigarna Johan och Karl, och Gustaf Olsson var en av de viktigaste understödjarna. Han var beredd att bryta lojaliteten mot kungamakten om han tyckte att situationen krävde det; i det här läget var det tydligt att det inte längre fanns någon grundläggande lojalitet mellan kungafamiljen och Gustaf Olssons familj, det som hade präglat deras förhållande under hela Gustav Vasas regering. Istället

hade Erik XIV drivit igenom avrättningen av en av Gustaf Olssons söner, något som säkert var avgörande för Gustaf Olsson. Erik XIV hade också konstant minskat Gustaf Olssons ägor i Västergötland, och därmed hade grunderna för hans lokala inflytande krympt.⁶¹

Sammantaget verkar det som om Erik XIV överskattade kungamaktens styrka och underskattade adelns, och kungens snabba fall under sensommaren 1568 visade tydligt hur beroende kungamakten var av adelns stöd. För den nye kungen Johan III blev det en lärdom. Han belönade också mycket riktigt dem som hjälpt honom till makten ordentligt. I slutet av januari 1569 nämns det att Gustaf Olsson fått positionen som rikets högste befälhavare, alltså riksmarsk. Kort tidigare hade han då till sist fått en donation på jord i Västergötland som skulle utgöra hans friherreskap, trots att han formellt blivit friherre redan vid Erik XIV:s kröning utan att få någon jord kopplad till titeln.⁶²

Runt ett år senare, i februari 1570, utnämnde Johan III honom till ståthållare på Vadstena slott. I den rollen hann Gustaf Olsson inte vara verksam särskilt länge; våren 1571 antydde han i ett brev att han inte längre orkade ge sig ut och resa: ”Gud give att jag förmådde att vara ute i vädret så vill jag gärna görat”.⁶³ Kort senare insjuknade han under ett besök hos sin dotter, änkedrottning Katarina, och han avled i slutet av maj 1571, runt 67 år gammal.⁶⁴

Gustaf Olsson hade då hunnit göra tjänst hos tre Vasakungar, och hans karriär visar hur beroende den ännu rätt svaga kungamakten fortfarande var av den lokalt förankrade eliten, inte minst den som hade stora jordägor i ett gränslandskap och som dessutom råkade äga ett strategiskt placerat stenshus.

Den här artikeln är jämte föreläsningar som har hållits i Skara i februari 2017, Ulricehamn i november 2017 samt Tranemo i oktober 2018 redovisning av forskningsprojektet ”Lokalfräset och centralmakten: Gustaf Olssons (Stenbock) väg till den politiska eliten under Gustav Vasas regering”. Finansiering till forskningen har utgått från Riddarhusets kulturstöd samt Västergötlands fornminnesförening, till dessa understödjare riktas ett varmt tack.

Foto: Ola Erikson

Slutnoter:

¹ Diskussionen om frälsets status baseras här på Jan Samuelsons (1993) definition, där han har lyft fram ekonomiska, sociala och politiska tillgångar; det var egentligen bara ekonomiskt som Gustaf Olssons familj var rätt väl representerad genom jord och tillgång till ett stenhus.

² Schüick (2013).

³ Svalenius (1980–1981), s 102.

⁴ Gustaf Olssons födelseår brukar anges till 1502, exempelvis i Larsson (2007–2011), s 266, men det stämmer sannolikt inte eftersom jag har funnit ett brev från juli 1503 som visar att Olof Arvidsson vid den tiden gav Karin Haraldsson jord i Västergötland som morgongåva. Brev 3/7 1503, SDHK (=Svenskt diplomatariums huvudkartotek) 34644. Gustaf Olsson bör alltså tidigast vara född följande år.

⁵ Första manboten betalades antingen 14/4 eller 11/8 1505, SDHK 35107; den andra betalades 27/8 1508, SDHK 36263, vid det senare datumet nämns alltså också att Olof Arvidsson var avliden.

⁶ Brev 31/5 1509, SDHK 36506, där Olof Arvidssons syskon gav hans barn sina arvdelar i Torpa stenhus.

⁷ Arvskiftet efter Olof Arvidsson i brev 27/2 eller 24/9 1508, SDHK 36098. Brev från 1527 (utan datum) nämner Gustaf Olsson som ägare till Torpa, SDHK 38740.

⁸ Larsson (2007–2011), s 266. Det finns för övrigt vittnesmål om att den lärde och boksamlade Hogenskild Bielke (1538–1605) bemöttes ganska bryskt av Gustaf Olssons båda tydligen mer idrottsligt sinnade söner Olof och Erik, se Berg (1924), s 197, vilket kan understryka deras brist på intresse för bildning.

⁹ Se Kjällerström (1963) för detaljer om upproret.

¹⁰ Severin Kijl till Gustav Vasa 24/6 1530, SDHK 38942, se även Norborg (1961), s 256.

¹¹ GIR (=Konung Gustaf I:s registratur) 1529, om domen.

¹² GIR 9/6 1530; donation även på Ösbo härad GIR 19/1 1533; se även Svalenius (1980–1981), s 192.

¹³ GIR 3/10 1529, s 312–313.

¹⁴ Larsson (2007–2011), s 266.

¹⁵ Dahlbäck (1985–1987), s 139; se även Larsson (2002).

¹⁶ I GIR 1534 nämns han som riksråd, däremot har jag inte lyckats spåra något exakt inträdesdatum.

¹⁷ Se Petersson (2017) för mer detaljer kring unionsupplösningen och situationen i Norden i början av 1500-talet.

- ¹⁸ Nilsson (2017), s 135–136.
- ¹⁹ Brev 31/5 1509, SDHK 36506, där gården omnämns som ”Törpa sten hvs”.
- ²⁰ Riksarkivet: Stenbockssamlingen, *Stenbockska familjepapper*, E 5658, exempelvis brev daterat 11/8 1544.
- ²¹ Eckerholm & Sundelius (2001), s 56-57; Lovén (1999), s 312-313.
- ²² Eckerholm & Sundelius (2001).
- ²³ På 1700-talet byggdes en ny och bekvämare huvudbyggnad, medan stenhuset användes som förråd. Eckerholm & Sundelius (2001), s 77.
- ²⁴ 16/7 1566, Erik XIV (1912).
- ²⁵ Eckerholm & Sundelius (2001), s 57.
- ²⁶ Instruktion för Gustaf Olsson och Jon Olsson (Gyllenhorn) 20 maj 1534, GIR, s 104–110.
- ²⁷ Brahe (1896-1897), s 21.
- ²⁸ Brahe (1896-1897), s 20.
- ²⁹ Gustafsson (1991); Larsson (2002).
- ³⁰ Hallenberg (2001).
- ³¹ Parker (2014), s 61–64.
- ³² Espinosa (2005), s 239–283.
- ³³ Lundqvist (1995–1997).
- ³⁴ Stiernmann (1728): ”Regements-Form i Westergjöhland, dat. Nylödöse den 9 april 1540”, s 137–170.
- ³⁵ Lundqvist (1995–1997), s 533.
- ³⁶ ”Regements-Form 1540”, s 137.
- ³⁷ ”Regements-Form 1540”, s 138.
- ³⁸ Herman Schüick skiljer själva ”kungadömet” från territoriet, alltså det vi kan kalla auktoriteten eller makten. Se vidare Schüick (1982–1984), s 647.
- ³⁹ ”Regements-Form 1540”, s 139, § 2.
- ⁴⁰ ”Regements-Form 1540”, s 138.
- ⁴¹ Gustav Vasa till Gustaf Olsson, 10/7 1542, GIR.
- ⁴² Gustav Vasa till Gustaf Olsson, 26/7 1542, GIR, s 139.
- ⁴³ Lars-Olof Larsson, *Dackeland*, 1979, s 97.
- ⁴⁴ Gustav Vasa till Gustaf Olsson, 5/8 1542, GIR, s 169–172, se även Larsson 1979, s 98.
- ⁴⁵ Larsson (1979), s 97.
- ⁴⁶ Gustav Vasa till Gustaf Olsson, 19/10 1542, GIR, s 310–311.
- ⁴⁷ Gustav Vasa till Gustaf Olsson, 21/3 1543, GIR, s 179–180.
- ⁴⁸ Gustav Vasa till Gustaf Olsson, 27/6 1543, s 351–352.
- ⁴⁹ Gustav Vasa till Germund Svensson, 7/8 1543, GIR, s 473–474.
- ⁵⁰ Larsson (1979), s 99.
- ⁵¹ Larsson (2007–2011), s 266 diskuterar kort vad rollen som ståthållare innebar.
- ⁵² Tegenborg Falkdalen (2015).
- ⁵³ Gillingstam (2007–2011), s 247.
- ⁵⁴ Herulf Trolle till Hans Skovgaard, 1/11 1563, <http://danmarksbreve.kb.dk/>.
- ⁵⁵ Andersson (1935), s 153.
- ⁵⁶ Erik XIV, 6/3 1566.
- ⁵⁷ Erik XIV, 16/7 1566.
- ⁵⁸ Elsebe Krabbe till Birgitte Gøye, 24/10 1566, <http://danmarksbreve.kb.dk/>.
- ⁵⁹ Broomé (1971–1973), s 355.

⁶⁰ Eriksson (2017).

⁶¹ Larsson (2007–2011), s 266. Se även Samuelson (1993).

⁶² Robert Swedlund, *Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland: donationerna och reduktionerna före 1680* (Uppsala 1936).

⁶³ Gustaf Olssons brev till Hogenskild Bielke, oklart datum våren 1571, tryckt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia del III* (Stockholm 1817), s 77–78.

⁶⁴ Leijonhufvud (1913).

Referenser

- Berg, Tor (1924). "Hogenskild Bielke", *Svenskt biografiskt lexikon* 4. Stockholm: Riksarkivet.
- Brahe, Per (1896-1897). *Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika, utgifven af Otto Ahnfeldt*. Lund.
- Broomé, Bertil (1971-1973). "Klas Kristersson (Horn)", *Svenskt biografiskt lexikon* 19. Stockholm: Riksarkivet.
- Dahlbäck, Göran (1985-1987). "Margareta Eriksdtr (Leijonhufvud)", *Svenskt biografiskt lexikon* 25. Stockholm: Riksarkivet.
- Eckerholm, Lena & Sundelius, Maria (2001). *Torpa stenhus: från medeltida herresäte till nutida turistmål*. Borås: AIT Falun.
- Erik XIV (1912). *Erik XIV:s almanacks-anteckningar: hans dagböcker, ritningar och musiknoter: i urvall/utg. af Carl Magnus Stenbock*. Stockholm: Personhistoriska samfundet.
- Eriksson, Bo (2017). *Sturarna: makten, morden, missdåden*. Stockholm: Norstedts.
- Espinosa, Aurelio (2005). "The Grand Strategy of Charles V (1500–1558): Castile, War, and Dynastic Priority in the Mediterranean", *Journal of Early Modern History* vol 9:3.
- Fant, Eric Michael m fl (1817). *Handlingar rörande Skandinaviens historia, del III*. Stockholm.
- Gustafsson, Harald (1991). "Statsbildning och territoriell integration: Linjer i nyare forskning, en nordisk ansats samt ett bidrag till 1500-talets svenska politiska geografi". Lund: *Tidskriften Scandia*.
- Hallenberg, Mats (2001). *Kungen, fogdarna och riket: lokalförvaltning och statsbyggande under tidig Vasatid*. Eslöv: Symposion.
- Kjöllerström, Sven (1963). "Västgötaherrarnas uppror". Lund: *Tidskriften Scandia*.
- Larsson, Lars-Olof (1979). *Dackeland*. Stockholm: Norstedts.
- Larsson, Lars-Olof (2002). *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* Stockholm: Prisma.

- Larsson, Lars-Olof (2007-2011). "Gustaf Olsson (Stenbock)", *Svenskt biografiskt lexikon* 33. Stockholm: Riksarkivet.
- Leijonhufvud, Sigrid (1913). "Malin Stures släktbok", Stockholm: *Personhistorisk tidskrift*.
- Lovén, Christian (1999). *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar.
- Lundqvist, Sven (1995-1997). "Conrad von Pyhy", *Svenskt biografiskt lexikon* 29. Stockholm: Riksarkivet.
- Nilsson, Klas (2017). *The Money of Monarchs: the importance of non-tax revenue for autocratic rule in early modern Sweden*. Lund: Department of Political Science.
- Norborg, Lars-Arne (1961). "Västgötaherrarnas uppror". Lund: *Tidskriften Scandia*.
- Parker, Geoffrey (2014). *Imprudent King: A New Life of Philip II*. New Haven: Yale University Press.
- Petersson, Erik (2017). *Furste av Norden: Kristian Tyrann*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Samuelson, Jan (1993). *Aristokrat eller förädlad bonde?: det svenska frälsets ekonomi, politik och social förbindelser under tiden 1523-1611*. Diss, Lund.
- Schüick, Herman (1982-1984). "Magnus Birgersson ("ladulås")", *Svenskt biografiskt lexikon* 24. Stockholm: Riksarkivet.
- Schüick, Herman (2013). *Ture Jönsson (Tre rosor): den siste medeltide stormannen*. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia.
- Stiernmann, Anders Anton von (1728). *Alla Riksdagars och Mötenes Besluth samt ...* Stockholm.
- Svalenius, Ivan (1980–1981). "Måns Bryntesson (Lilliehöök)", *Svenskt biografiskt lexikon* 23. Stockholm: Riksarkivet.
- Swedlund, Robert (1936). *Grev- och friherreskapen i Sverige och Finland: donationerna och reduktionerna före 1680*. Diss, Uppsala.
- Tegenborg Falkdalen, Karin (2015). *Vasadrottningen: En biografi över Katarina Stenbock 1535–1621*. Lund: Historiska media.

Källebacka - en av ulricehamnsbygdens äldsta gårdar

EVA-LOTTA FRANZÉN

”Mitt romantiska intresse för herrgårdar har jag haft sedan jag var liten och kommer nog aldrig ifrån min längtan att själv bli ägare till en. Men de flesta av mina vänner och bekanta har så svårt att förstå detta och tycker att jag är mer eller mindre galen, som går och tänker på sådant. Det är bl.a. därför som jag sätter så stort värde på ditt intresse, Meje!”

Dessa rader skriver min far Sten Josefson till sin blivande fru i december 1947. Gården, som han efter stor möda fick tillstånd att köpa först efter överklagande ända upp på regeringsnivå, beskriver han i ett tidigare brev till henne:

”Jag har blivit erbjuden en gammal herrgård ungefär en mil från Ulricehamn. Gården är inte längre så stor, för det har sålts bort jord undan för undan, men den ligger vackert och har en väl bevarad mangårdsbyggnad, som är mellan 200-300 år gammal. Den är i karolinsk byggnadsstil”.

Köpet gick igenom 1948 och Källebacka blev mina föräldrars stora gemensamma livsprojekt. Deras inställning och engagemang smittade av sig på oss barn som fick förmånen att sommartid vistas i en historisk miljö i en levande landsbygd med ett aktivt jordbruk.

Meje och Sten Josefson

Huvudbyggnaden idag

Byggnadshistorik

Källebacka är en av de äldsta gårdarna i ulricehamnsbygden. I mitten av 1600-talet omnämns den i Kinds häradsrätts protokoll som krog, dvs. gästgivargård och ägdes då av Västergötlands förste lantmätare Johan Bothwidsson Gyllensting. 1675 köptes Källebacka av en officer, senare översten Anders Björnsköld. Han ville dock inte ha ett gästgiveri på gården utan anhöll hos häradsrätten om att få slippa detta vilket också beviljades. Björnsköld ”byggde då till säteri uppe på höjden”. Huvudbyggnaden inrymde sex rum och sal, och enligt dåvarande byggnadsskick var takhöjden låg och fönstren små.

Anders Björnsköld och hans son och efterträdare på Källebacka, Hans Björnsköld, var båda karolinerofficerare, Anders under Karl XI och Hans under Karl XII. Anders Björnsköld utmärkte sig särskilt 1677, då han i svensk-danska kriget förde befälet på Hedvigsholmen, en av de skansar som omgav Carlstens fästning på Marstrand. Under tjänstgöring fick han en kula genom högra handen, avgick ur krigstjänst 1685 och dog 1687. Källebacka övertogs då av sonen Hans. Hans Björnsköld deltog i flera av Karl XII:s krig, bl a i Polen, där han en tid satt fången. Han skadades vid flera tillfällen. Efter avslutad krigstjänst drog han sig tillbaka till Källebacka, där han 1750 dog vid hög ålder, 86 år gammal. Men honom utslöcknade då den Björnsköldska ätten. Båda Björnsköldarna är med sina makor begravda under koret i Marbäcks kyrka. I gravutrymmet finns bl.a. fragment av det Björnsköldska vapnet med hjälm och björnhuvud.

1690 drogs Källebacka in till Kronan i en av Karl XI:s reduktioner och förblev där till 1758. Samma år blev hovkvartermästaren Johan Christian Rystedt ägare till gården. Under hans tid genomgick Källebacka en ståndsmässig utveckling. Då byggdes huset på med en andra våning med högre takhöjd och högre fönster. Då utökades mangården även med två flyglar, varav den östra är bevarad. Ett sjuitsigt dass beläget en trappa upp med praktiska väntbänkar på nedre plan uppfördes i ett närbeläget gårdshus, där också vällingklockan återfinns i sitt lilla torn.

Interiör från det sjusitsiga dasset.

Anledningen till denna ganska omfattande investering och utökning av byggnadsbeståndet är troligen följande: Johan Christian Rystedt var gift med Jacobina Maria, dotter till kommandören vid flottan Christian Gatenhielm, som i sin tur var bror till Lars Gatenhielm, mer känd som Lasse i Gatan och även han kommandör. Båda bröderna hade kungligt utskrivna kaparbrev, vilket tillförde inte bara Sverige utan också dem själva ansenliga förmögenheter. Karl XII uppskattade deras framfart till sjöss och adlade de båda bröderna, som från början hetat Gate och kom från Onsala. Det finns med andra ord stor anledning att tro att Jacobina Maria förde med sig en betydande förmögenhet i boet, vilket alltså möjliggjorde byggandet av andra våningen av huvudbyggnaden samt de båda flyglarna.

En välbevarad byggnadsmiljö

I Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister är Källebacka beskrivet som en mycket välbevarad representant för 1700-talets herrgårdsbyggnader med sitt höga valmade tegeltak och klassicerande panelarkitektur med dekorativt utformade detaljer. Huset som är timrat är klätt med gulmålad locklistpanel med vita omfattningar.

Vid tillkomsten av andra våningen var rokokostilen inredningsidealet på modet och lite senare slog den gustavianska stilen igenom. Dessa stildrag återfinns i stora delar av den välbevarade inredningen än idag. Under tidigt 1800-tal fick ytterväggarna utsmyckningar med drag av empiren.

I den nedre salen är den gula målningen på väv framtagen som den såg ut de första åren på 1800-talet medan den bruna kakelugnen är daterad till början av 1900-talet. I rummet innanför ligger den gamla sängkammaren. De marmorerade målningarna runt sängalkoven är enligt antikvarisk expertis de ursprungliga och är i så fall snart 350 år gamla. I garderoben innanför sängalkoven inrymdes förr både dass och linneskåp. Måhända praktiskt men knappast hygieniskt! Kakelugnen i rummet är från den tid då rokokostilen börjar övergå i gustaviansk. Den står på träfötter vilket samtliga utom en av kakelugnarna i huset gör.

Sängalkov med originalmarmorering.

En ståtlig dubbeltrappa leder upp till andra våningen och matsalen.

Den första tiden verkar det som om timmerväggarna låg bara i matsalen, troligen klädda med textila väggbonader. Men omkring 1780 förseddes väggarna med en handmålad papperstapet på väv i gustaviansk stil. De två stora hörnskåpen har följt gården sedan de tillverkades för ca 250 år sedan, vilket väggmålningarnas anpassning vittnar om. Den stora öppna spisen är märklig då murverket är klätt med trä med illusionen av att se ut som sten. Träklädda öppna spisar hörde inte till vanligheterna men på bl.a. Skoklosters slott finns ett flertal liknande.

Matsalen med hörnskåp och vävtapeter från 1780-talet.

I sängkammaren innanför salongen står en s.k. stänkkakelugn. En praktiskt taget identisk återfinns i det gamla rådhuset från 1789 i Ulricehamn. Dörröverstyckena med sina pastorala vyer och den ståtliga sängen från Trolleholms slott i Skåne fullbordar interiören.

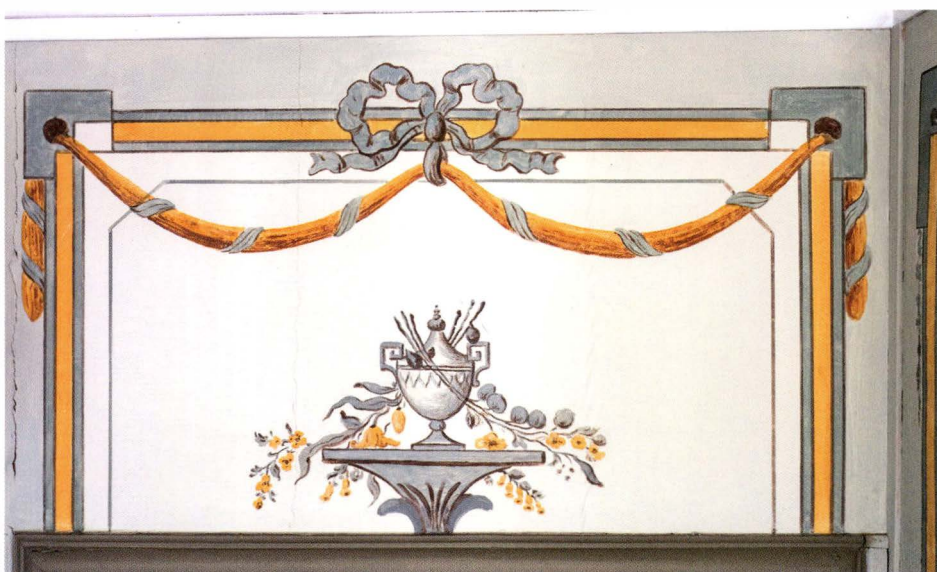
På övre våningen återfinns även den s.k. salongen. Här är väggarna klädda med en rokokotapet, stilmässigt överensstämmande i tid med att andra våning byggdes.

Restaureringar

Trots att Källebacka haft många olika ägare, eller kanske just därför, fanns förvånansvärt mycket originalinredning kvar i huset vid mina föräldrars övertagande. Inga större ombyggnationer, förutom den påbyggnad som skedde på 1750-talet, har skett. Bara enklare moderniseringar i form av nya tapetlager och en och annan ny vägg för att åstadkomma flera rum har tillkommit under århundrandenas lopp. När matsalen skulle återställas fanns de handmålade gustavianska tapeterna från 1780-talet längst bak i tapetlagren. Det stycke som saknades låg pryddigt ihoprullat på den stora vinden. Ett omfattande restaureringsarbete genomfördes sommaren 1965 av kyrkokonservatorn Torbjörn Engblad från Alingsås.

Dörröverstycke gustaviansk tapet.

Nästa större tapetrestaureringsprojekt gjordes i salongen. När mina föräldrar tillträdde hängde där en tryckt 1800-talstapet över en grå handmålade gustaviansk vävtapet. I mitten av 1970-talet beslutade mina föräldrar att den gustavianska tapeten skulle tas fram och restaureras. Då upptäcktes en ännu äldre handmålade tapet som var uppsatt direkt på den timrade väggen, den handmålade rokokotapet som idag pryder rummet. Denna tapet var den ursprungliga och uppsatt 1758 då andra våningen tillkom. Konservatorn vid detta restaureringstillfälle hette Martin Qvist, kallad ”den danske”.

1980 kom så kvittot på många års möda och kärleksfull byggnadsvård. Källebacka med fyra byggnader förklarades av Länsstyrelsen i Älvsborgs län som byggnadsminne. I ett utlåtande från Länsstyrelsen uttalas följande: ”Under andra delen av 1700-talet omformades antikens formspråk till s.k. klassicism. Källebacka är en god representant för den tidens herrgårdsbyggnader, som uppfördes i klassicistisk anda. Speciellt mangårdsbyggnadens huvudentré har fått antika drag. Inomhus finns mycket bevarat av den ursprungliga interiören som kakelugnar och tapeter.”

Hösten 2017 besöktes Källebacka av Tapethistoriska sällskapet – ett ideellt nätverk för yrkesverksamma och privatpersoner med specialintresse kring äldre tapeter. Intresset var stort för de handmålade tapeterna men engagemanget slog i taket då gruppen fick ögonen på den grå tryckta tapeten som låg sparad i delar på vinden.

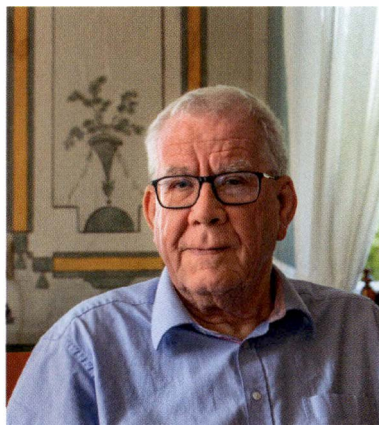
Den antogs vara av franskt ursprung vilket bekräftades efter att ett brandförsäkringsbrev från 1839 närmare studerats. Tapeten är tryckt på rullpapper, inte på ark, vilket anger att den är tillverkad efter 1830, då rullpappersmaskinen patenterades i Frankrike. Grått var en modiefärg på tapeter under 1800-talets första årtionden, ofta i kombination med en bård i starka färger. Mönstret och ytbehandlingen var avsedd att efterlikna en mönstervävd siden-tapet.

Dominopapper som pryder eldskärmen i matsalen.

En annan spännande iakttagelse som gjordes vid besöket var det s.k. dominopapper som är fäst på skärmen framför den stora öppna spisen i matsalen. Dominopapper härstammar också från Frankrike och är dekorativa schablontryckta ark, 35 x 45 cm, som förr sattes upp för att utsmycka små utrymmen eller kistlock. En föregångare till tapeten kan man säga.

1991 övertog min bror Lars-Erik Josefson Källebacka. Mycket av det interiöra restaureringsarbetet var vid den tiden utfört och huset var anpassat för ett möjligt året-runt boende för en familj med barn. Lars-Erik har främst ägnat kraft åt yttre upprustningar, inte minst genom att återställa och komplettera stengårdsgårdarna som inhägnar den stora terrasserade tomten som återfått sin ursprungliga storlek.

Vid denna artikels tillkomst pågår en genomgripande renovering av det gamla köket i mangårdsbyggnaden. I samband med detta har de gamla timmerväggarna med virke som förmodligen växt på 1500-talet kommit i dagen liksom det ursprungliga innertaket i vacker grön kulör från slutet på 1600-talet. Köket innehåller den gamla spishällen med bakugn och järnspis.

Filminspelningsplats och populärt utflyktsmål

Under årens lopp har många turister i grupp besökt Källebacka som är ett av besöksmålen på turen ”Gårdarna runt sjön”, en tur som initierades av bl.a. den kända författarinnan Birgit Th. Sparre. En tur som efter mer än 50 år fortfarande är populär.

Regissören Colin Nutleys folkkära filmtrilogi om Änglagård (1992, 1994 resp 2010) har delvis spelats in på Källebacka. Advokaten, spelad av Peter Andersson, hade i de två första filmerna sin bostad här och inspelningar gjordes både exteriört och interiört. I en scen kommer huvudpersonen Fanny, spelad av Helena Bergström, åkande på sin moped uppför den branta uppfarten till Källebacka. Och Sven Wollters karaktär, storbonden Axel återfinns också, huggandes ved utanför huvudbyggnaden i den tredje filmen.

Då min far fick tillstånd att köpa Källebacka ställdes som krav att en ny ladugård skulle uppföras. Vid tiden för förvärvet fanns en ladugård kvar men var i så pass dåligt skick att den revs efter ett par år. Den nya ladugården stod färdig 1956 och användes för sitt ändamål tills den sista på gården boende arrendatorn flyttade. Därefter brukades byggnaden för diverse olika ändamål, främst som förråd.

Ladugården fick sin nuvarande användning då Peter Claesson och Christina Wigren, hyresgäster i flygelbyggnaden, kunde förverkliga sin vision att driva ett kombinerat gårdscafé och inrednings- och blomsterbutik med namnet "Hemma på Källebacka". En verksamhet som ligger helt rätt i tiden. Gårdscaféet togs i bruk november 2016 och har blivit ett omtyckt utflyktsmål på helgerna.

Entrén till caféet. Foto: Peter Claesson

En älskad plats

Källebacka är en levande gård i en vacker och anslående omgivning. Numera arrangeras en släkträff med jämna mellanrum. Vi är många som har fina barndomsminnen från den anrika gården och uppskattar att återvända hit för att uppleva atmosfären i en unik historisk miljö där mycket omsorg, kunskap och kärlek investerats.

Artikeln är baserad på skriftlig dokumentation av Sten Josefsons arkivstudier i bl.a. Landsarkivet i Göteborg samt på muntlig information från Meje och Sten Josefson samt Lars-Erik Josefson.

Foton där ej annat anges: Ola Erikson

Ägarlängd   Källebacka säteri:

Före 1649	Kronogods
1649 – 1675	Köp Johan Botwidsson Gyllensting, lantmätare
1675 – 1687	Köp Anders Björnsköld, överste
1687 – 1690	Arv Hans Björnsköld, överstelöjtnant
1690 – 1758	Reduktion Kronan
1758 – 1782	Köp Johan Christian Rystedt, hovkvartermästare
1782 – 1812	Köp Melchior Fineman, bruksdirektör
1812 – 1816	Gåva Carl Johan Hederstierna, löjtnant
1816 – 1844	Köp Jonas och Lovisa Björklund, ekonomidirektör
1844 – 1859	Arv Lovisa Björklund, fru
1859 – 1874	Arv Margareta Elisabeth Björklund, fru
1875	Köp Gustaf Edberg, rådman
1875 – 1889	Köp Johan Olof Rylander, godsägare
1889 – 1907	Gåva Carl Emil Rylander, godsägare
1907 – 1909	Köp Handelsfirman A. Andersson & Co
1909 – 1913	Köp Carl Otto Olsson, godsägare
1913 – 1915	Köp G.A. och Mina Wetterholm, direktör
1915 – 1916	Köp J.A. Palmkvist, lantbrukare
1916 – 1937	Köp C.L. Carlsson, lantbrukare
1937	Köp H.A. Lindgren, lantbrukare
1937 – 1945	Köp Nils Tegeborg, lantbrukare
1945 – 1948	Köp Olof Enander, lantbrukare
1948 – 1990	Köp Sten Josefson, disponent
1990 -	Köp Lars-Erik Josefson, jur. kand

Spår från forntiden i Kind - byggnader, runstenar och en krigsbytesofferplats

MORGAN NILSSON

Kinds härad är rikt på fornlämningar. Detta kapitel handlar om några av dem: nyfunna spår från järnåldershus i Sexdrega, runstenar som rests över personer som var betydelsefulla under vikingatiden och den spännande krigsbytesofferplatsen i Vännebo, troligen från ca 350-550 e.Kr.

Unika arkeologiska fynd i Sexdrega

Under vår och höst 2018 gjordes en unik upptäckt i Sexdrega. Efter information från Svenljunga kommun 2017, om förslag till en detaljplan i området Källered i Sexdrega samhälle, påkallade grannar mig med frågan: ”Är det inte där du Morgan tror det kan vara fornlämningar?”

Jag har studerat den här delen av Ätrådalen under flera år och kommit fram till att Källered kan vara ett område med fornlämningar. Jag har rekognoscerat hela bygden vid Ätran med befintliga fornminnen och har därmed kunnat lägga pussel av vår historia. Jag kontaktade samhällsbyggnadsförvaltningen i Svenljunga kommun i januari 2018 om att det borde göras arkeologisk förundersökning i området. Västarvet

kontaktades och undersökningar skedde under våren och hösten 2018. Skälet till en andra undersökning under hösten var att de fann flertalet lämningar under våren, bl.a. av en vikingatida byggnad. På hösten fann man ytterligare lämningar av andra byggnader: ett långhus från förromersk järnålder, 500 f.Kr. och ett långhus från yngre järnålder, ca 400-1000 e.Kr. De olika byggnadernas lämningar ligger bara ca 100-150 meter från varandra. Arkeologerna fick sluta gräva ut på längden vid ca 35 meter på grund av en befintlig byggnad. Samtida långhus utgrävda på andra platser i Norden är i storleken ca 40-50 meter. Bredden på långhuset var 9 meter. Höjden på de här långhusen var vanligen kring 10-12 meter. Naturligtvis väcker fynden funderingar, kunde de t.o.m. vara en s.k. hövdingahall?

Ett långhus från yngre järnålder av den här digniteten har tidigare inte grävts fram i Kinds härad, upptäckten är unik i den här delen av Västergötland. Utgrävningen bekräftade det jag anat sedan 2010, hela området var faktiskt forntida boplatser.

Morgan Nilsson pekar mot vad han tolkar som dåtida boplatser i området Källered, vid guidning våren år 2012. 2018 blev det bekräftat.

Samhällsbyggnadsförvaltningen undrade vad som borde göras med platsen och jag föreslog att man ska bevara den, att kommunen sätter upp informationstavlor och skapar en kulturled för att visa kommunens kulturarv. Glädjande nog godkände samhällsbyggnadsförvaltningen förslaget.

Långhuset i Källered. Fornlämningen är framgrävd. Notera den mörka i jorden där väggar och stolphålen varit. Foto: Simon Karlsson, arkeolog, Västarvet.

Så här kan långhuset i Sexdrega kanske ha sett ut. Bild på Ale vikingagård, Älvängen Västra Götaland. Rekonstruktion av ett vikingatida långhus. (Foto: Ale vikingagård-Byalaget).

Vikingatida runstenar

Under vikingatiden restes runstenar, oftast av någon släkting, som minnessten efter en person som avlidit på annan ort.

Kinds härad har sex registrerade runstenar från vikingatid. De är alla kristna. Vid 1000-talet, när runstenarna restes, var Västergötland och Kinds härad kristet och hedendomen förkastad.

Två av runstenarna finns i Svenljunga kommun och fyra i Tranemo kommun. Med stor sannolikhet har det funnits fler. Nationellt kan man konstatera att alltför många runstenar under åren antingen har blivit sönderslagna, använda till fyllnadsmassa till husgrunder, vägar och broar, eller blivit inmurade i kyrkor.

Ytterligare två runstenar, en i vardera kommunen, kan finnas kvar, alternativt ha funnits. För några år sedan fick jag information om en

runsten i Svenljunga kommun, närmare bestämt invid Vännebosjön, Roasjö socken. Enligt ortsbör ska det ha stått en runsten från yngre järnålder på en gravhög vid Vännebo krigsbytesofferplats. Runstenen skall ha tagits ned av ortsbör år 1902 och lagts över en bäck där ny väg gjordes. Informationen ser jag som trovärdig, då den kom från ortsbör som fått med sig informationen genom släkt och grannar. Efter en av mina föreläsningar vid krigsbytesofferplatsen för några år sedan kom ett par ortsbör fram och frågade -”Varför informerade du inte om runstenen?”

Angående den andra runstenen i Tranemo kommun, Limmareds socken, så ska en sönderslagen ovan del av en sten ha uppdagats vid Södra Åsarps kyrka. Man fann den vid ett vägarbete, i höjd med kyrkan. Enligt en gammal skrift ska det ha varit nedtecknat att man fann den. Dessvärre finns ingen ytterligare information om runstens öde. Så länge vi inte har belegg får vi tolka detta som en ofullständig muntlig tradition.

Nedan följer beskrivningar av Kinds härads sex runstenar.

Vg 189,
Bragnumstenen.
Lilla Svenstorp, Långhems socken,
Tranemo kommun, Kinds härad.

stifatr : sati : stin : þani : efti(r) ...

Styvjalld(?) satte denna sten efter ...

Runsten av granit, ca 160 cm hög.

Stenen är uppställd på
nuvarande plats sedan 1870.

Daterad till ca 1010-1050.

Vg 190,
Månstadskulles järnvägsstation,
Månstads sockenn,
Tranemo kommun, Kinds härad.

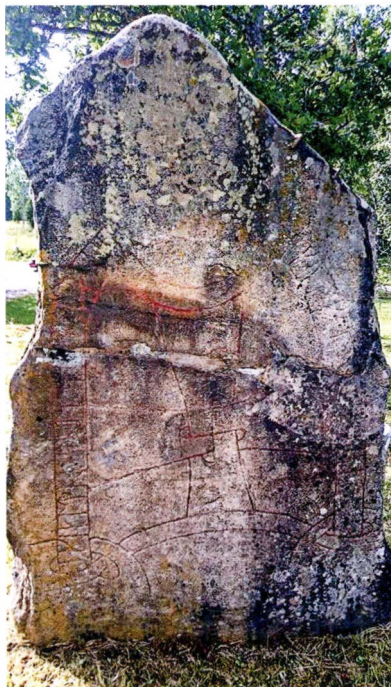
ikialtr : sati : s-n : þani : eftir :

krimulf : sun : si :

*Ingjald satte denna sten efter Grimulv,
sin son*

Runsten, ca 196 cm hög.

Stenen påträffades 1905
ca 250 m NÖ om
nuvarande plats där
den restes 1938

Vg 192,
Sörgården, Gölingstorp,
Nittorps socken, Tranemo kommun,
Kinds härad.

suin : risti : stin : þena : eftir : f(r)ua :

sun : sin

*Sven reste denna sten efter frua (?),
sin son*

Runsten av gnejs, 230 cm hög.

Ristningen är djup och tydlig, men
namnet på den döde är osäkert.

Daterad till ca 980-1015.

Vg 193,
Svenljunga gamla kyrka,
Svenljunga socken, Kinds härad.

... : stin : þani : e... .. bruþur : sifa

... denna sten efter ..., Seves broder

Runsten, ca 160 cm hög.
Stenen påträffades 1887 i den
gamla kyrkans korrundel.

Vg 194,
Herrekvarn, Svenljunga socken,
Kinds härad.

**kuþmutr : karþi : kuml : þusi :
eftir : urmar : sun : si**

*Gudmund gjorde detta
minnesmärke efter Ormar, sin son*

Runsten av granit, ca 290 cm hög.

Daterad till ca 1010-1050.

Foton: Morgan Nilsson

Vg 195,
Normanslid, Tranemo socken,
Tranemo kommun, Kinds härad.

**asur • sati • stin • þani • iftir • anuta •
brupur • si**

*Assur satte denna sten efter Anunde,
sin broder*

Runsten i gnejs, 210 cm hög.

Daterad till ca 980-1015.

Vännebo krigsbytesofferplats

Det finns fyra krigsbytesofferplatser i Sverige. En finns i Sösdala i Blekinge och en i Skedemosse på Öland. De två andra finns i Västergötland, en i Finnestorp i Vara kommun och en i Vännebo i Roasjö socken, Svenljunga kommun.

Offerkult till gudar har funnits under hela forntiden. Den typ av offerkult som det här handlar om förekom under en kortare period av järnåldern, under det som benämns folkvandringstiden, ca 350-550 e.Kr. Det arkeologiska namnet, *krigsbytesofferplats*, betyder att det är en plats där man offrade de besegrade krigarnas vapen och krigsutrustning till gudarna. Sannolikt var den här specifika offerkulten ägnad Oden. Forskarna tror att själva ritualen innebar att den segrande tackade Oden för segern. Dessa offer gjordes i våtmark, i grunt vatten.

Liksom i Finnestorp har det i Vännebo påträffats rikligt med vackra hästutrustningar och olika rembeslag från krigsutrustningar. Fynden hittades i slutet av 1800-talet i samband med jordbruksarbete.

Arkeolog och riksantikvarie Oscar Montelius, Stockholm, lät lösa in fynden först efter att det förgyllda Peltehänget hade påträffats, detta finns nu på Historiska museet i Stockholm.

Det världskända Peltehänget från Vännebo, vackert utarbetat i guld med stämpelornamentik och rosetter. Mönster i form av bland annat stjärnor och två fågelhuvuden. Kanske Odens korpar Hugin och Munin?

Foto: Historiska museet.

Peltehänget är en bronsplakett i förgyllt guld. Kanske kan det benämnas som en *brakteat*. Brakteat uttalas som det stavas och har sitt namn efter "bractea" - tunn plåt. Hänget bars av krigarens häst, under huvudet. Både krigare och hästar bar alltså guldartefakter med vacker ornamentik på sin stridsutrustning. Peltehänget var sannolikt en kultisk och religiös symbol som troligen skulle beskydda krigaren och hästen i strid.

Vännebo skiljer sig mot övriga krigsbytesofferplatser eftersom den inte är belägen i en våtmark. Man vet inte hur offrandet gått till väga här, vi kan bara tolka och gissa. Offrandet kan ha skett i anslutning till den dåtida sjön. Vännebo var en helig plats med religiös kult och kan

ha varit det redan under bronsåldern. Det intressanta är att i höjd med Vännebosjön gick häradsgränsen mellan Kinds och Marks härad. Den arkeologiska forskningen i Sverige och Danmark tror att offerplatserna var belägna mellan rikens gränstrakter. Så tolkar man krigsbytesofferplatsernas placeringar både i Sverige och Danmark. Denna period inom järnåldern var orolig och påtagligt en tid som kom att präglade den kommande vendel- och vikingatiden med stormannariken och krig.

Arkeologer och forskare har ännu inte svar på frågan vilka som offerades i Vännebo. Man tror i alla fall att det bör vara elitkrigare till häst som var ledda av krigsherrar och hövdingar. Den tolkningen har man efter fynden i Finnestorp. Förutom vapen och krigsutrustningar har man där också funnit ansevärd mängder av hästskelett. Man offerade eller slaktade alltså även krigarens häst. Man tror att de här elitkrigarna kan ha varit legosoldater i den romerska armén. Dessa krigare ville skapa riket i ett oroligt Norden och Europa under slutet av Romarriket och efter dess undergång år 476 e.Kr. Vi kan konstatera att Västergötland i hög grad var inbegripet i dessa konflikter och krig. Samtidigt tror vi att södra Sverige får en invandring vid den här tiden.

Perioden kallas folkvandringstid och den gör skäl för namnet. Hela Europa inbäddades av flyktingströmmar och konflikter på grund av Romarrikets fall. Asatron tar förmodligen form under folkvandringstiden. Då börjar Odenkulten, runor börjar ristas och storhögar börjar byggas.

Västergötland har mest guld i landet från den här tiden, ca 22,5 kg. Sjuhäradsbygden har världens vackraste och största guldhalskrage från folkvandringstid, nämligen Mönekragen, hittad i Möne socken, Ulricehamns kommun.

Mönekragen. Foto: Historiska museet

Fornlämningen Vännebo krigsbytesofferplats är enligt min åsikt oförtjänt bortglömd. Platsen är förvisso arkeologiskt undersökt vid ett par tillfällen - främst under Finnestorp-projektet, eftersom dessa två fornlämningar är samtida och hade likartade fynd och kultisk karaktär.

Vännebosjön och krigsbytesofferplatsen med omnejd har fornlämningar från hela forntiden. Vid krigsbytesofferplatsen finns fortfarande några stora gravhögar kvar vid vardera sidan av sjöns östra del. På ena sidan ligger två stora gravhögar som sannolikt är från bronsåldern. Min tolkning är att de är sekundära gravar under järnåldern också, dvs. att de är återanvända under den tidsperioden. På en av de här gravhögarna har, som tidigare nämnts, troligen en runsten funnits.

Även Vännebo krigsbytesofferplats bör bli uppskattad och uppmärksammas som ett kulturarv och borde vara intressant för turism. Fornlämningen är av sådan art - en fascinerande minnesplats från Sjuhäradsbygdens tidiga historia.

Förstukvistar och skärmtak i Kinds härad

KARIN LUNDBERG

Fram till 1800-talets början och mitt byggde vi våra hus på samma sätt som generationer före oss. Levnadsvillkoren var oförändrade sedan lång tid tillbaka och knapphet i material och redskap gjorde att nya idéer inte spreds särskilt snabbt.

Men trots knappheten så har lusten att smycka och dekorera våra hus alltid funnits men det verkar som att utsmyckningarna ofta begränsades till ingången eller förstukvisten. Förstukvistarna eller skärmtaken hade dubbla funktioner både praktiskt för att skydda sig mot regn och som ett sätt att manifesteras ett hantverkskunnande och kanske även social status. Dessa typer av tak över ingången blev vanliga i början av 1800-talet men ersattes senare under 1800-talet av de omåttligt populära verandorna med snickarglädje.

Sjuhäradsbygdens karaktär som gränstrakt och med Viskan och Åtråns dalgångar som viktiga genomfartsleder har i viss mån påverkat spridningen av nya idéer, vilket har inneburit att det finns både regionala olikheter och likheter i till exempel utformning av förstukvistarna. I Marks härad är till exempel de typiska nyckelhålsverandorna eller skonkarna vanligare än i andra häraden. Nyckelhålsskonkarna är en form av en liten utbyggd förstukvist med täta sidoväggar och brant sadeltak där öppningen är utformad som ett nyckelhål. På hembygdstugor och torp finns de fortfarande kvar och de går fortfarande att finna på en del äldre bostadshus och gårdar.

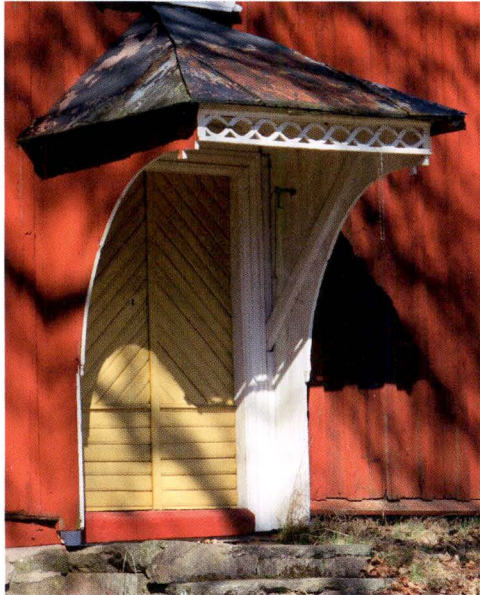
På hembygdsgården i Botten i Skephults socken finns en framkammarsstuga från 1790 med dubbla nyckelhålsskonkar. Foto: Ola Erikson

En annan typ av förstukvistar eller bislag beskrevs av Margareta Hallin på dåvarande Älvsborgs länsmuseum i serien Känn Sjuhäradsbygden. Vid en genomgång av samtliga byggnadsinventeringar som gjorts i Sjuhäradsbygden uppmärksammande hon två särskilda typer som uppvisade en särskild lokal prägel. Dessa fanns företrädesvis i Kinds härad och närmare bestämt i den sydöstra delen i Örsås, Häcksvik, Kalv, Ullasjö och Östra Frölunda socknar i Svenljunga kommun.

I den ena typen av skärmtak har hela taket utvecklats till ett tälttak där konsolerna går ända ner till marken, på en del tak finns det plats för en liten sittbräda på var sida om dörren. Takfoten är ofta dekorerad med en dropplista eller annan dekor. Taket verkar ursprungligen ha varit täckt av bräder som sen bytts ut mot papp eller spån. Dessa förstukvistar eller verandor sitter på byggnader som är uppförda mellan 1830–1850 och företrädesvis på torp och mindre byggnader. En hembygdsgård som har denna typ av skärmtak finns i Hulkeshult i Östra Frölunda. I Skäremo i Häcksviks socken finns ett f.d magasin vars takfot har dekorerats med utskurna slingor och i Kalv socken finns ett bostadshus från mitten av 1800-talet med ett liknande tak men med en droppekor.

*Skärmtaket var tidigare täckt av bräder på hembygdsgården i Hulkeshult.
Foto: Carin Nyhage*

*Kombinerat magasin och lillstuga i Skäremo i Håcksviks socken.
I Kalvsbacka i Kalvs socken finns en förstukvist med fin droppdekor.
Foto: Karin Lundberg*

Den andra typen ser i stort sett likadan ut men har sadeltak istället för tälttak. Ofta har en låg bräda fästs vinkelrätt mot konsolstödet. Typen verkar sitta på något mindre byggnader än den förra. På flera av torpen som låg under gården Ällebäckstorp i Östra Frölunda socken finns denna typ av skärmtak. Tidsmässigt uppvisar byggnaderna på ett större intervall från 1768–1877.

En liknande typ av konsolfarstukvist finns i de nordvästra socknarna i Vårgårda kommun. Farstukvisten är i stort sett samma men de har ett välvt tak istället för sadeltak. På byggnadsminnet Ljungås finns två farstukvistar vars välvda tak är täckta med hyvlat spån

Torp med nästan identiska utformade farstukvistar Foto: Karin Lundberg. T.h. Ljungås är en framkammarstuga uppförd kring sekelskiftet 1800. Foto: Anni Bergström

Sen finns det också en tredje typ som kanske är den allra vanligaste. Det är ett litet tak som bärs upp av konsoler i form av stående bräder som går ner till marken. De har sågats i enkla konturer och ibland dekorerats. Taket är täckt med tegelpannor eller papp. På hembygdsgården i Häcksvik har en liten sittbräda fått plats på var sida om dörren

Mycket talar för att skärmtaket är den ålderdomligaste formen och den förekommer i stort sett hela landet. I Kinds härad hittar vi idag dessa på enklare byggnader som lillstugor, torp, magasin samt på vissa hembygdsgårdar. Det vill säga den typen av byggnader som har undgått moderniseringsvågen.

Skärmtaken har naturligtvis också funnits på mangårdsbyggnaderna men där ersattes de ofta av verandorna med snickarglädje i slutet av 1800-talet. Idag har även många verandor med snickarglädje bytts ut mot enklare varianter.

De förstukvistar eller skärmtak som finns kvar idag är viktiga att bevara. Både för att de berättar om ett rikt hantverkskunnande och om glädjen att pryda sitt hus.

Så tänker du dig att bygga ett skärmtak över din ytterdörr, titta dig omkring och se om det inte finns någon farstukvist du kan inspireras av och därmed också föra traditionen vidare.

*Hembygdsgården Olofsbygget i Håcksvik med fin konsolförstukvist.
Magasin i Håcksvik med dubbla dörrar och ett skärmtak över.
Foto: Karin Lundberg*

Referenser

Hallin, Margareta & Larson, Anders (1991). *Känn Sjuhäradsbygden. Del 7, Bebyggelse*. Stiftelsen Känn Sjuhäradsbygden. Borås: Norma bokförlag

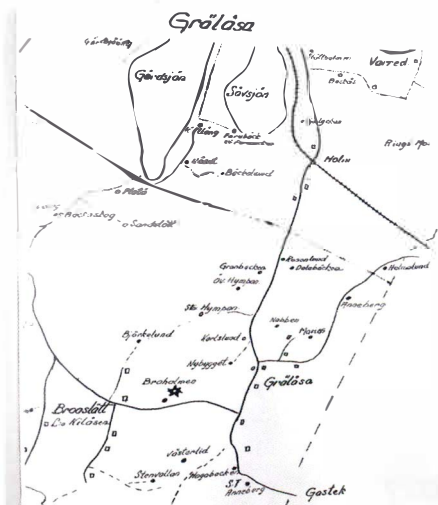

Grälåstugans flytt till Pettersberg

IRÉNE ARVIDSSON

Grälåstugan, som blev Långhems hembygdsförenings första stuga, var ursprungligen mangårdsbyggnaden på Grälåsa gård i Långhems socken i Kinds härad. I mitten på 1950-talet köptes huset av Långhems hembygdsförening och 1956 började man plocka ner huset för att sedan flytta det till Dungen på Tingarör där också bygdegården Ljungaborg låg. Där stod stugan färdig och invigdes i juli 1958. 2013 flyttades huset återigen och ligger nu på hembygdsförenings fastighet Pettersberg mitt i Långhem.

Informationen i kapitlet är inhämtad vid intervju med styrelseledamöterna Gunhild Engström och Rolf Gustafson samt från den dokumentation som återges i Långhems hembygdsförenings protokollförda dokumentation. Bilderna från andra flytten har nuvarande ordförande Leif Österlund bidragit med. Övriga bilder är tagna av undertecknad dels av Grälåstugan i nutid dels från, f.d. ordförande tillika ättling i rakt nedstigande led till ägarna till Grälåsa, Gunhild Engströms fotosamling.

När huset var bebott

Grälåstugan nyttjades av gårdens ägare som bostad fram till 1911 då ett nytt bostadshus hade uppförts. Man tror att huset uppfördes i början av 1700-talet men exakta uppgifter om husets ålder saknas. Man vet dock att platsen varit boplats mycket tidigare. Gården finns fortfarande kvar men med ny mangårdsbyggnad.

*Ovanstående foto bl. a. Ada, Signe och Enok Johanssons
föräldrahem. Gamla gårdsbyggnaden i Grälåsa, numera
hembyggdostugan äldre, skänktes till Länbyggsföreningen 1956*
164

Grälåstugan i ursprungligt utförande och på ursprunglig plats

Kajsa, född 1780, dotter på Grälåsa, är den första namngivna personen som man idag vet bodde där. Hon uppvaktades av Peter Abrahamsson från Småkulla Givarp (född i Tvärred 1781) och de gifte sig sedermera med varandra. Petter och Kajsa var Gunhild Engströms farmors farföräldrar. I Grälåsa föddes alltså hennes far Enok, hennes farmor Kristina, hennes farmors far Andreas och hennes farmors farmor Kajsa. Hennes släkt bodde i huset i över 130 år.

Gunhild Engströms pappas morfar Andreas Pettersson byggde om

huset och skapade troligen det välvda taket. Utifrån hörsägen tror man att Andreas Pettersson, med ett sådant tak, ville markera sin ställning som resehandlare. Andreas hade handelsrättigheter på Öland och Gotland och reste med häst och vagn och sålde sina varor där.

*Andreas Pettersson med hustru Britta, född Christoffersdotter.
Till höger Enok Johansson*

Ägarna flyttade ur huset hösten 1911 och hyrde ut det till en man som hette John Broman. Familjen Broman, bodde i stugan till 1915.

Efter att familjen Broman lämnat huset använde huset till brygghus. När huset kom i Långhems hembygdsförening ägo beslöts att ägarna skulle vara representerade i föreningens styrelse. Av ett protokoll framgår att:

Köparna förbinda sig att i framtiden väl vårda stugan och till dess historia förknippa namnen på de släktled som ägt och bott i stugan.

1979 ersatte Gunhild Engström sin bror Karl-Erik i styrelsen som representant för ägarfamiljen. Hon blev sedermera ordförande för hembygdsföreningen och var det fram till 2019.

Gunhild Engström

Karl-Erik Enoksson

Första flytten

Flytt nummer ett är knapphändigt dokumenterad, men man vet att när Långhems hembygdsförening bildades 1954 skänkte Olle Nilsson, Långhemsson och textilfabriken Merkurs grundare, en summa pengar, troligen 10 000 kr, till föreningen att användas till inköp och flytt av ett hus. Föreningen började söka efter en Långhemsstuga och efter en tids sökande fann man att Grälåsa gamla boningshus skulle bli det hus man ville ha. Gunhild Engströms pappa Enok, som då ägde Grälåsa, fick 2000 kronor för huset. Pengarna som blev över av donationen användes till att iordningställa stugan.

När stugan skulle flyttas fanns en viss oenighet om placeringen men på den tiden var bygdegården Ljungaborg en populär samlingsplats med aktiviteter för både unga och gamla. Dungen på Tingarör vid bygdegården blev därför en utmärkt plats för Grälåsstugan och den flyttades dit.

Då den återuppfördes där vändes stugans planering så att både interiör och exteriör förändrades. Någon förklaring till ändringen finns inte men man ser det tydligt på fotografierna. Bland annat placerades ingången inte centrerat på husets långsida, vilken den var tidigare. Ingången hade troligen en farstu som ledde in i storstugan åt ena hållet och in till kök, skafferier och pigkammare åt andra hållet. Den del som inte var storstuga hade i många år använts till tvättstuga/bryggghus men när huset användes till bostad var den delen alltså både kök och pigkammare.

Grälåsstugan på Dungen på Tingarör

Den första flytten genomfördes under ledning av byggmästare Karl Ljungberg. Muraren Harald Persson återuppförde spis och skorsten tillsammans med Gösta "Nille" Nilsson. "Dansken" Hugo Jensen skapade tillsammans med den lokale målaren Folke Johansson väggdekorationerna, desamma som är kvar än idag.

Från början låg huset på ofri grund på Ljungaborg. Ett nyttjandeavtal upprättades mellan hembygdsföreningen och ägarna Ljungberg. Arrendet var först 25:-/år men det höjdes senare till 50:-/år. När Ljungaborg 1989 bytte ägare erhöll föreningen marken som en gåva av de nya ägarna Bo och Marita Gunnarsson. Enda utgift vid förvärvandet var lagfartsavgiften.

Under de nästan 50 åren som Grälåstugan låg på Ljungaborg hade hembygdsföreningen där, främst under sommarmånaderna, många aktiviteter av varierande slag och besökssiffrorna var alltid höga vilket framgår av föreningens Gästbok. Exempel på återkommande aktiviteter var kaffekalas, slättergille och tipspromenader.

I samband med att väg 27 byggdes blev vägen fram mot Långhem omgjord på tidigt 1970-tal. Vägen höjdes och skapade en högre vägbank vilket innebar större lutning ner mot stugan och därmed högre flöde av vatten i samband med regn och snösmältning. Detta tärde på stugans kvalitet som således fick ett sämre och sämre skick. Ansvariga i föreningen insåg att något måste göras om stugan skulle kunna bevaras.

Andra flytten

Under flera år var hembygdsföreningens verksamhet låg, men på 1970-talet insåg dåvarande ordförande Karl Holmberg att något behövde göras för att föreningen skulle fortleva. Han tog tag i problemet bland annat genom att påverka att styrelsen fick en ny sammansättning med större engagemang för föreningens verksamhet.

I början av 1980-talet blev Pettersberg, en fastighet i centrala Långhem som då bestod av boningshus med tomt, till salu. I samband med det tog tre aktiva Långhemsdamer, Elisabeth Nyman, Lilian Berggren och Kerstin Gustafson, kontakt med styrelsen och föreslog att hembygdsföreningen skulle köpa Pettersberg. Damerna blev inbjudna till ett styrelsemöte och fick presentera sin idé. Deras förslag föll i god jord och ledde till att Pettersberg köptes 1981. En följd av denna händelse blev att Elisabeth Nyman strax därefter axlade ansvaret som ordförande för föreningen.

Hembygdsföreningens verksamhet fick nu två hemvister där Grälåstugan mestadels användes sommartid. Aktiviteterna som förlades till Pettersberg kom att kräva mer inomhusutrymme och man utökade dessa genom att bygga ett förvaringshus på tomten. Detta används idag både för kursverksamhet och till utställningslokal. Bl a finns en tvättstuga med ”tvättmaskiner” som illustrerar utvecklingen från kokgryta till helautomatisk tvättmaskin.

Trots att Grälåstugan kommit i ett sämre läge var det från början inte

helt självklart att flytta den till Pettersberg. Bland annat var ekonomin en bromskloss men Gunhild Engström, som var ordförande från 1992, såg nödvändigheten i att bevara stugan och intog en pådrivande roll i flyttplanerna. Projektet med att flytta huset från sin plats på Tingarör till Pettersberg inleddes 2008.

2008

En av styrelsens medlemmar Bengt Enoksson får uppdraget att jobba för en lösning av en framtida flytt. Den 9 februari 2008 redovisar han läget för hembygdsföreningens styrelse. Bengt Enoksson får fortsatt uppdrag att ansvara för projektet. Han återkommer till styrelsen den 11 maj och informerar om sin kontakt med stadsarkitekten. Det finns inga hinder för att placera Grälåsstugan på Pettersbergstomten och beslut tas att inhämta närmaste granne, Håkan Andreassons, medgivande för husets placering. Ett muntligt medgivande erhöles den 30 juni. Under resten av 2008 fortsätter flyttdiskussionen och Bengt Enoksson får i uppdrag att undersöka möjligheter till statligt ekonomiskt stöd för bevarande av historiska byggnader.

2009

Under 2009 var aktiviteten låg avseende en framtida flytt av Grälåsstugan. Främst berodde det på ekonomin. Långhems hembygdsförening hade helt enkelt inte råd att flytta huset om inga externa medel stod till buds.

2010

11 januari börjar det röra på sig igen och Bengt Enoksson rapporterar att han varit i kontakt med en firma som vill utreda möjligheterna till flytt. Bengt Enoksson får fortsatt förtroende att hålla kontakt med den nu aktuella flyttfirman.

Återigen uppstår ett stort uppehåll i processen. I föreningens styrelseprotokoll finns inga nya anteckningar eller beslut om flytt av Grälåsstugan. Först den 7 december 2010 rapporteras att Berit Johansson haft kontakt med en entreprenör avseende möjligheter att flytta stugan. Intresse finns och de besöker Långhem för att titta på projektet.

2011

Tiden rullar på en bit in i 2011. Den 9 maj meddelar Rolf Gustafson att

Dan Johansson, som tidigare visat intresse för att flytta stugan, inte längre ansåg sig hinna det. Åke Johansson, föreningsmedlem, har under våren gjort en relativt noggrann undersökning av husets stomme genom att handgräva så att han kunde besiktiga densamma och anser att stommen håller för en flytt. Efter den information ger styrelsen Leif Österlund och Åke Johansson uppdraget att kontakta Alf Sjöblom, en man från Månstad med ett brett kontaktregister, för att eventuellt få något tips om nya tänkbara entreprenörer. En månad senare meddelar Leif Österlund att Sjöblom anser att stugan kan flyttas. Nu gäller det att hitta en intresserad och kunrig utförare. Tips har inkommit om någon i Falkenberg och jakten på en utförare tar åter fart. Falkenbergsentreprenören är tveksam. Han menar att kostnaderna kan bli mycket höga och att risken är stor att man inte kan ro iland ett sådant uppdrag. Jakten går vidare, denna gång vänds blickarna mot Borås och Lastbilscentralen där. Inte heller denna kontakt leder till någon konkret överenskommelse. Man är nu framme i oktober och uppgivenheten knackar på dörren. Men istället för att ge upp vänder styrelsen på problemet och formulerar en ansökan hos Länsstyrelsen i Västra Götaland om renovering av huset på befintlig plats men det blev avslag.

2012

I mitten av januari 2012 konstaterar styrelsen, efter en lång diskussion, att det inte verkar möjligt att flytta stugan i "ett helt paket". Man uppdrar då åt Leif Österlund att börja leta efter entreprenörer som i stället kan demontera, flytta och bygga upp stugan. Styrelsen vill också ha in prisuppgift från intresserade entreprenörer. Redan 30 januari meddelar Leif Österlund, mot all tidigare erfarenhet, att en ny entreprenör, denna gång från Ulricehamn, har visat intresse att flytta stugan i befintligt skick. Efter att ha tagit del av uppdraget mera ingående och tittat på Grälåsstugan på plats meddelar entreprenören från Ulricehamn att han kan åta sig att flytta stugan. Kostnadskalkyl finns också. Styrelsen anser att projektet är värt att prövas och beslutar att kontakta tänkbara sponsorer om bidrag, kontakta polis och vägverket avseende transporten samt Mari Haglund om artikel i BT.

På styrelsemötet i början på maj 2012 konstateras det att det för föreningens räkning har gjorts en grov kostnadsberäkning på hela kostnaden som då skulle uppgå till 380 000:- I summan inkluderas en ny grund samt själva flytten med dess för- och efterarbete. Beräkningen har en hel del frågetecken, t ex har inget ideellt arbete räknats in. Man har heller inte

kontaktat murare Roland Örn beträffande rivning och nyuppförande av spisen.

Självklart har de av föreningens medlemmar som engagerat sig i projektet gjort sonderingar avseende presumtiva bidragsgivare men några kontakter har ännu inte tagits. Nu är det också dags att kalla till ett extra medlemsmöte för information och för att erhålla en fullmakt att fullfölja flytten. Vid mötet som genomförs den 28 maj redovisas en preliminär kostnadskalkyl, referenser på entreprenören mm. Under mötet penetrerades såväl för- som nackdelar varefter mötet gav styrelsen ett enhälligt uppdrag att fullfölja arbetet med flytten. Styrelsen gavs också förtroendet att ta ett lån för att finansiera den flytt som nu verkade bli av och som tagit så lång tid att förbereda

Direkt efter medlemsmötet hölls ett styrelsemöte där det uppdrogs åt Leif Österlund och Rolf Gustafson att presentera de ritningar som Joakim Österlund hjälpt föreningen med att presentera för kommunala tjänstemän och fått ett förhands-OK på.

I mitten av oktober erhöll föreningen det efterlängtade bygglov. Efter det positiva beskedet upprättas en tidsplan tillsammans med en mer preciserad kostnadsberäkning, vilka presenteras för styrelsen i slutet av november. Kostnaden, om inget ideellt arbete utförs, beräknas uppgå till 530 000 kr. Den anlitate entreprenören knyts, genom ett skriftligt avtal, mer formellt till projektet och ett takpris fastställs. Nu tar åter jakten på sponsorer fart och ansökningar ställs till Sparbanken Tranemo Stiftelse, Stiftelsen Ebba Sundins minne, Tranemo kommun och Företagspoolen i Långhem. Av ansökan framgår att flytten är beräknad till maj 2013.

2013

I januari 2013 erhåller föreningen beskedet att Stiftelsen Ebba Sundins minne bidrar med 50 000 kr. 50 000 kr är ett gott tillskott men säkrar på intet sätt flyttkostnaderna. Först i april får man nästa besked. Det lokala företaget Långhemskök, vars ägare är ättling till Enok, bidrar med 100 000 kr vilket också Sparbanken Tranemos stiftelse gör. Ett legat i Sonja Andersson Nydals testamente ger ytterligare 50 000 kr. Ordförande och två medlemmar bildar i detta läge en arbetsgrupp vilken skall ägna all kraft åt att skrapa ihop resten av pengarna som skall möjliggöra flytten av Grälåstugan. Gruppen kommer fram till att många bäckar små kan ge den sammanlagda utdelningen som efterfrågas och ett "tiggARBrev" till samtliga medlemmar skickas ut. Detta resulterade i att föreningen fick 30 000 kr i ett antal mindre bidrag samt 65 000 kr från två trogna medlemmar.

Månadsskiftet april-maj passeras och tiden för flytten närmar sig. Stenar som skall gjutas in i grunden tvättas och levereras till entreprenören. Samtidigt avtalas att entreprenören ordnar med nödvändiga trafikillstånd. Flytten har senarelagts något och beräknas ske i mitten av juni.

Det skall visa sig att datum för flytten skjuts framåt ytterligare ett par gånger. Under tiden erhåller föreningen det undertecknade avtalet med entreprenören och styrelsen kan lugnt avvakta flytten med säkerhet om att kostnaderna inte skall rusa iväg. Under augusti och september grävs grunden och stenfoten med de inmurade stenarna sätts upp.

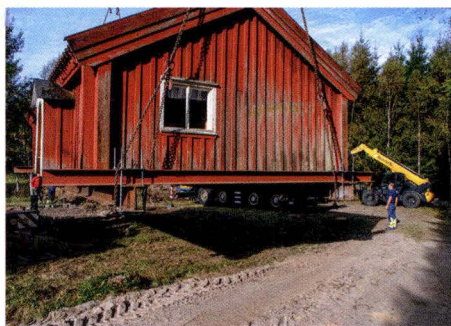
Stenfoten till Grälåstugan på sin nya plats på Pettersberg

Arbetet med själva flytten påbörjas den 2 september. Ideella krafter tömmer Grälåstugan från inventarierna och monterar ned fönstren. Allt flyttas till ett skyddat förvar på Pettersberg.

Förberedelser för flytten

Den 9 september flyttas stugan. Innan flytten hade träd tagits ner som hindrade tillfarten. Dagarna före flytten försågs stugan med järnbalkar utmed såväl lång- som kortsidorna.

Grälåsstugan lyfts till specialfordonet som skall transportera den

Vikten beräknas vid flytten till 20 ton varav stugan väger 15 ton. Två stora kranar och en specialtrailer skötte sedan transporten, som gick utan några problem till Pettersberg, där kranarna lyfte över stugan till den nymonterade grunden.

Flytten tog cirka 3,5 timma från lyft till nerläpp. Händelsen följdes av ett stort antal lediga Långhemsbor som förundrat såg på när stugan kom åkandes genom samhället, en transport på ca 2 km.

Grälåsstugans färd genom Långhem

Grälåsastugan placeras på den nyuppförda stenfoten

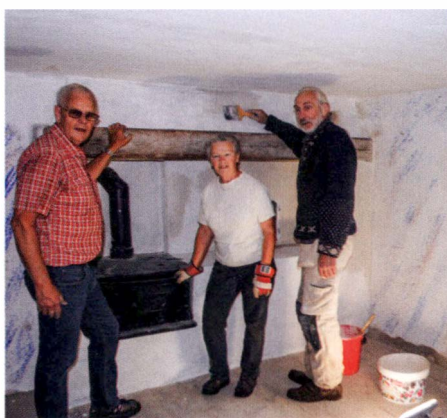
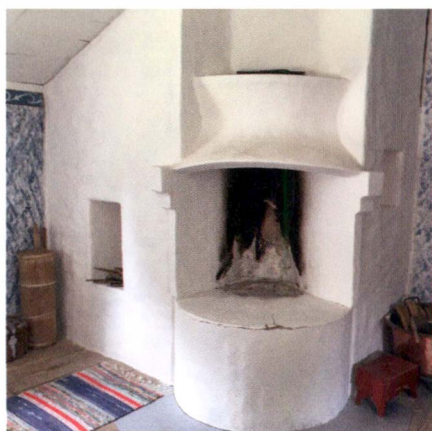

Grälåsastugan på Pettersberg

När huset var på plats och stod stadigt på stenfoten påbörjades arbetet med det invändiga. Roland Örn, murare och specialist på öppna spisar, hade plockat ner den öppna spisen och murade också upp den igen och såg därtill till att den går att elda i. Han återskapade också den spis i köket som varit borta under många år.

Murare Roland Örn återuppför den öppna spisen

Spisen i färdigt skick. Bilden t.h. Leif Östlund, nuvarande ordförande, Gunhild Engström, dåvarande ordförande och murare Roland Örn framför nyuppford köksspis.

De ideella insatserna som gjordes innan flytten har redan nämnts men när huset väl var på plats återstod mycket arbete med att få stugan i det skick som den hade på 1950-talet, vilket var föreningens ambition.

Restaurering av tak och byte av takpannor

Bland annat var det ideella krafter som isolerade stugan och bytte många brädor i beklädnaden.

Åtskilliga timmar har också lagts på att bära möbler och övriga inventarier, sätta upp gardiner och pynta stugan med både sådant som bevarats från när stugan var bebodd och sådant som donerats till hembygdsföreningen från andra byggnader från samma tidsepok.

2016

Den 7 augusti 2016 var allt färdigt och återinvigningen avhölls på Pettersberg, där Länghems hembygdsförening alltså nu har ett samlat säte. Stugan används idag vid Hembygdsgårdar och liknande tillfällen. Man har också utställningar, t ex bröllopskläder i stugan.

Interiör från Grälåstugan 2019

Gölingstorp Näbbagården

SVEN PERSSON OCH HÅKAN CLAESSON

Gölingstorp Näbbagården ligger i Nittorps församling. Nuvarande fastighetsbeteckning är Gölingstorp 5:6 och har bildats genom såväl fastighets-sammanläggningar som -delningar. Den viktigaste förändringen är att den ursprungliga Näbbagården slogs samman med halva Gölingstorp Norregården. Detta gjordes i praktiken redan på 1820-talet men formellt först 1953.

Mangårdsbyggnaden

Näbbagårdens mangårdsbyggnad byggdes 1821. Gården ägdes då av den förmögne handlanden Johan (Jan) Hulander på Hackered i Hulareds socken.

Information om byggnaden finns i fem brandförsäkringsbrev från 1824, 1874, 1890, 1903 och 1921. Dessutom finns anteckningar av Olga Jacobsson om vilka ändringar som skedde ca 1920.

Foton, det äldsta troligen från början av 1890-talet, visar hur huset sett ut från och med 1890.

Det äldsta brandförsäkringsbrevet innehåller en värdering som skedde 1824-07-10. "Åbyggnaden" värderas enligt följande:

Ett hus efter .... uppfört år 1821 av 2 våningar, 26 alnar långt, 14 alnar brett och 10 1/2 alnar högt, täckt med bräder och spån. Nedervåningen har 6 rum, förstuga, sal, 3 kammare, kök med spis och bakugn. Övervåningen består av 6 rum, förstuga, sal och 4 kammare.

<i>Hela stommen med skorstenar och stenfot värderas till</i>	500:-
<i>Yttertaket med dess tillbehör</i>	200:-
<i>Bjälklagen</i>	50:-
<i>Golven i rummen av bräder</i>	55:-
<i>Taken i dito dito</i>	50:-
<i>Trappor av trä</i>	20:-
<i>20 st fönsterlufter, glaset i kitt med foder och tillbehör,</i>	
<i>2 alnar 2 tum höga, 1 aln 20 tum breda à 7 rdr</i>	140:-
<i>2 st dito 1 aln 20 tum höga och lika breda à 6 rdr</i>	12:-
<i>2 st dito 1 aln 1 tum höga, 22 tum breda à 3 rdr 24 sk</i>	7:-
<i>15 st dörrar enkla i speglar med foder à 6 rdr</i>	90:-
<i>1 förstugudörr</i>	10:-
<i>12 rum har paneler</i>	20:-
<i>4 st kakelugnar av tegel med grundmurningnischer och</i>	
<i>pipor à 18 rdr</i>	72:-
<i>5 kammarspisar av tegel och sten,</i>	
<i>men utan järn eller stenplan à 10 rdr</i>	50:-
<i>1 kökspis med bakugn</i>	60:-

<i>Således hela husets värde</i>	1336:-

Texten har moderniserats vad gäller stavningen. På annan plats i försäkringsbrevet anges att beloppen är angivna i riksdaler banco. Värderingen av övriga byggnader har inte tagits med här.

Gårdens storlek står inte i proportion till boningshusets storlek och standard. Näbbagården är endast $\frac{1}{4}$ mantal. Men troligen planerades redan då en sammanslagning av Näbbagården och $\frac{1}{2}$ mantal av Gölingstorp Norregården som ägdes av gästgivaren Carl Nilsson. 1822 vigs Carl Nilssons son, handlanden Svening Carlsson, och Jan Hulanders dotter Maria Christina Hulander. De blir senare ägare till såväl Näbbagården som $\frac{1}{2}$ mantal i Norregården med tillhörande gästgiveri.

1874 görs en ny värdering. Gården ägs då av postexpeditören Oscar Carlson, son till Svening och Maria. Han uppger att en betydande reparation gjorts. Av försäkringsbrevet framgår att huset nu fått tegeltak och att det är rödmålat. Det finns 6 glaserade kakelugnar och 3 av tegel. 3 kammarspisar finns fortfarande kvar.

Näbbagårdens mangårdsbyggnad c:a 1890

Försäkringsbrevet från 1890 redovisar en del förändringar. Veranda och en utbyggnad vid köket har tillkommit. I köket finns nu en järnspis och huset är oljemålat. Av det äldsta fotografiet framgår att det nu är vitt.

1903 tycks inga större förändringar ha skett av boningshuset.

1921 ägs Näbbagården av Carl Ander och Olga Jacobsson. Huset har reparerats 1920-21. Då reveterades väggarna, något som senare medförde omfattande fuktskador. Verandan byggdes om med balkong. Taket erhöll brutna gavlar, såsom det varit från början. De ursprungliga takbjälkarna, som låg kvar på vinden, återanvändes. Husets tak hade troligen ändrats från brutet till rakt, i samband med att tegel lades på. En garderob byggdes vid varje gavel på vinden, tidigare hade vinden tydligen varit helt öppen. På framsidan byggdes en frontespis. Spisen med den stora ugnen revs ut. Den tidigare installerade vattenpumpen kompletterades nu med en slask med avlopp. Ett stort fönster sattes in i salen, tidigare hade där varit två fönster av samma typ som de övriga.

På ett kort taget 1902 syns gårdens ägare tillsammans med tjänstefolk och torpare med byggnaden i bakgrunden.

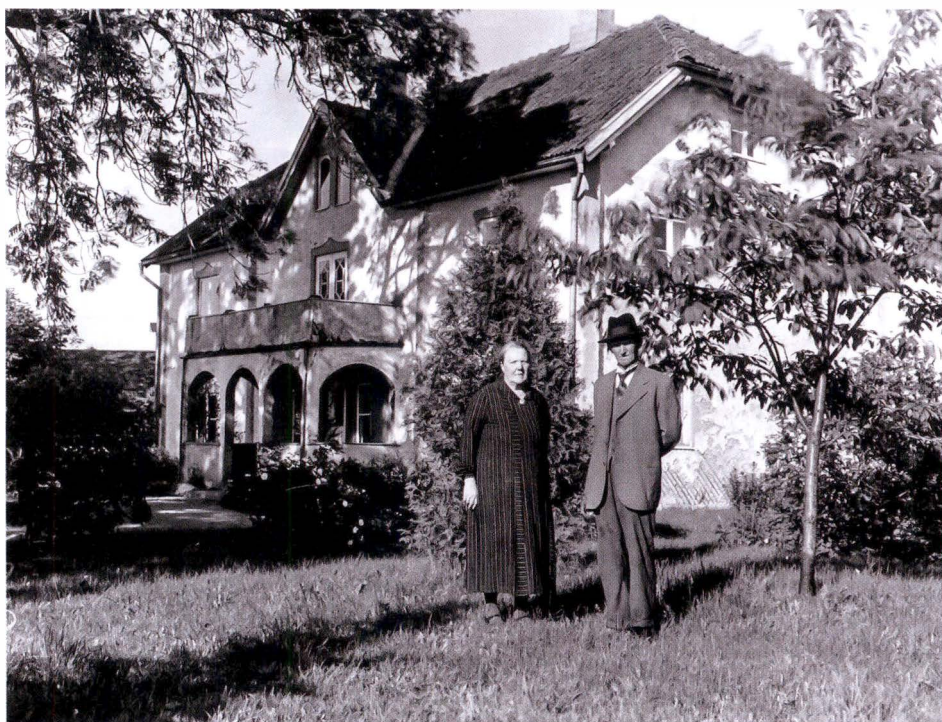
Olga Jacobsson (Olga Olsson på fotot) har antecknat följande om personerna på fotot:

På bilden syns från vänster 1 Kajsa. 2 Mathilda Johansson, köksa, från Sjöbo. 3 Johan Johansson, torpare på Skinnarebo. 4 Oskar Johansson, torpare på Hukhult. 5 Amandus, torpare på Västerryd. 6 Malcom, dräng, sedan på Sjövik. 7 Hallin, dräng, sedan i Länghem. 8 Hilma Johansson på Skinnarebo, dagsverke. 9 Sigrid Alexandersson, jungfru (från Tommared). 10 Augusta på Västerryd, dagsverke. 11 Hulda, kammarpiga, sedan på Torsbo. 12 Alfrida Johansson, ladugårdspiga, sedan Claesson. 13 Alida Pålsson, till Anderssons. 14 Olga Olsson Nittorp. 15 Postmästare Oscar Carlson. 16 Selma Melander, postfröken. 17 Aurora Andersson.

Till detta kan tilläggas: Olga har köpt cykeln 1902 av en hemvändande svenskamerikan för 100 kr. Cykeln, som var av märket LeRoy, var enligt henne den första damcykeln i Dalstorps pastorat. Alida Pålsson var från Skåne. ”Hon ville väldigt gärna hålla i cykeln eftersom hon kunde cykla lite grand”.

”Anderssons” avser den andra gården i Gölingstorp Norregården. Aurora Andersson är dotter till C A Andersson där.

Kajsa var känd som Kajsa på Krogen och skötte under många år brännvinsförsäljningen. Hennes fullständiga namn var Britta Kajsa Karlsdotter. 1903 fick hon Kungliga Patriotiska Sällskapetets mindre medalj med kungens bröstbild för 29 års trogen tjänst hos Oscar Carlson. (Göteborgs Aftonblad 1903-02-04)

Husets utseende efter 1921. Olga och Carl Ander Jacobsson med mangårdsbyggnaden i bakgrunden ca 1950.

Uppteckningar som Olga Jacobsson lämnat till Folkklivsarkivet i Lund innehåller också en del information om byggnaden. Rummet i nordvästra hörnet i nedre våningen hade ursprungligen använts som krog, dvs för utminuterung av brännvin. När Olga och Carl Ander Jacobsson köpte gården 1918 fanns det märken efter stora haspar vid dörrarna, antagligen hade det funnits järnbommar som kunnat låsas framför dörrarna.

Gölingstorp fick sin poststation 1862. Samma år var den första marknaden här. Postkontoret låg i övre våningen ovanför det rum som ursprungligen inhyst krogen. 1899 fick Oscar Carlson telefon dit. Växelstationen låg i Gällstad och hade 10 abonnenter. Oskar Carlson hade nr 2a, grannen C A Andersson i Norregården 2b. Dessa var de enda telefonerna i Nittorp och Ljungsarp fram till 1912. På fotot från 1902 kan man se telefonledningen och även att elektricitet dragits in.

1938 när ny ladugård byggdes, sattes hydrofor in och ny vattenledning drogs till huset.

Inga större förändringar av huset skedde sedan förrän 1997, då Kristofer Björklund, sondotterson till Carl Ander och Olga, och hans sambo Åsa Sandström påbörjade en renovering som bokstavligen gjordes från grunden. Huset, som då stått obebott i över 30 år, var allvarligt angripet av äkta hussvamp. Golven i nedervåningen revs ut, jorden under dem togs bort till 60-80 centimeters djup och ersattes med grus, makadam och isolering med gjuten bottenplatta ovanpå. Timret i ytterväggarna byttes ca 1 m upp. Mellanväggarnas kvalitet varierade, en av dem fick bytas upp till bottenvåningens tak. Murstockarna, som också var angripna, värmebehandlades med skärbrännare. Väggen mellan köket och intilliggande rum revs för att få ett större kök. Den ursprungliga planlösningen är annars oförändrad. Ett av rummen på övre våningen utnyttjas nu som badrum. Fönstren byttes men till den yttre rutan återanvändes gamla glasrutor. Familjen flyttade in i huset till påsk år 2001.

Mangårdsbyggnaden 2018. Foto: Håkan Claesson

Idag finns 6 kakelugnar kvar. De är av olika utformning och av olika ålder. En eller två av dem är tillverkade av Rörstrands. Dessutom har en av kakelugnarna flyttats till gårdens gamla gästgiveribyggnad. En öppen spis finns kvar om än ommurad vid renoveringen. Om dess utformning överensstämmer med den som gällde för de ursprungliga kammarspisarna krävs väl en expert för att avgöra. Det gäller även kakelugnarnas ålder.

Nästan alla de gamla dörrarna, av allt att döma de ursprungliga, finns kvar på sina ursprungliga platser. I ett av försäkringsbrevet beskrivs dörrarna som halvfranska spegeldörrar. Dörren som satt mellan förstugan och det rum som användes som krog hade en liten glasruta, kanske man ville kunna se vem som kom innan man öppnade dörren. Denna dörr sitter nu mellan köket och grovhallen som finns i utbyggnaden på den norra gaveln.

Foton: Sven Persson

Svening Carlson

Svening föddes 1791-06-11 i Gölingstorp Norregården, föräldrarna var gästgivaren Carl Nilsson och hans hustru Lisken Mårtensdotter. Han dog 1869-03-23 i Gölingstorp. På hans gravsten, som för övrigt är den största på Nittorps kyrkogård, anges hans namn som S. W. Carlsson. 1818 används adressen "S. W. Carlson" på ett brev. Han har tydligen redan då ändrat stavningen av Carlsson till Carlson och börjat använda initialerna S. W. Den ändrade stavningen innebär att Carlson skall ses som ett familjenamn som ersätter patronymikonet Carlsson. Och Carlson fungerar sedan

som familjenamn eftersom det behölls av barn och barnbarn. Själv tycks han undvika att använda sitt dopnamn Svening. Istället förefaller han ha tagit de två första bokstäverna i Svening, som även ibland stavas Swening, och använt dem som initialer, "S. W." Det finns ett brev från hans blivande hustru Maria Christina Hulander som är adresserat till "Svening Wilhelm Carlson", se mer nedan. Det är väl ändå oklart om Svening själv har avsett att "W" skulle stå för "Wilhelm". Här väljs namnet som det anges och stavas i födelseboken, nämligen Svening.

Svening var formellt skriven i Ulricehamn från 1813 men bodde uppenbarligen en stor del av tiden med familjen i Gölingstorp. Ulricehamns husförhörslängder är förda på ett sätt som gör det svårt att följa honom. Efter att han gift sig 1822 är han upptagen i Nittorps husförhörslängder trots att han formellt är skriven i Ulricehamn. I Nittorps husförhörslängder benämns han "handlanden", i Ulricehamns "handelsbokhållare" men även "handelsdräng" och "handelsbetjänt". 1848 flyttar Svening till Halmstad, mer om det nedan. I hans flyttattest anges att han då har vistats i Ulricehamn sedan 1811. Enligt Nittorps flyttlängd flyttade han till Ulricehamn 1813 och benämndes då handelsbokhållare.

Enligt Olga Jacobssons anteckningar skall Svening Carlson ha varit så kallad "norrlandsknalle". Varken en bokföringsbok som finns bevarad eller husförhörslängderna ger dock något belägg för att han skulle ha bedrivit "norrlandshandel" i egen regi. Boken kan närmast beskrivas som en kundreskontrabok förd av Svening för att ha ordning på kundfordringar. Av boken framgår att Svenings försäljning har omfattat handel i såväl parti som minut men inte heller den innehåller något som tyder på att han bedrivit "norrlandshandel" i egen regi.

Svening har av allt att döma varit anställd som handelsbokhållare av handelsmän i Ulricehamn och dessutom kanske varit inblandad i deras handelsverksamhet och därefter i huvudsak bedrivit egen handel med formell bas i Ulricehamn. Han har möjligen i början arbetat för handelsmannen Alexander Kullgren i Ulricehamn. Ett bevarat inbjudningskort till dennes begravning 1818 visar att de haft någon sorts relation.

Trots den bevarade bokföringsboken är det svårt att bedöma omfattningen av hans egen handelsverksamhet. Endast för en mindre del av fordringarna specificeras vilka varor som sålts. Många av fordringarna har uppstått innan boken börjat föras 1825 och är troligen överförda från en tidigare bokföring.

För en del av fordringarna framgår att de är kopplade till försäljning

av varor. Varor som nämns är fisk, sill, kabeljo, gråsik, brännvin, rom, tobak, kaffe, vadmal, ull i balar, alun, raffinerat socker, snus i tunnor och kuttingar, salt, lin, klockor, indigo. Bland de större enskilda posterna kan nämnas 336 pund indigo för 1660 riksdaler till ”Fabriquer P. O. Sundholm” i Ulricehamn och 2 balar ull för 1157 riksdaler till gästgivaren Johan Petersson i Hid. Den del av bokföringen som kan tolkas tillhöra ”minuthandeln” omfattar 1830-talet och i den anges endast vilka fordringar som Svening har på olika personer. Beloppen är från 8 skilling upp till 200 riksdaler. Personerna som nämns hör huvudsakligen hemma i Nittorp och angränsande socknar men även en del omkring Ulricehamn. Boken redovisar även fordringar som inte har med handeln att göra, i huvudsak fordringar som Svening har på släktingar.

Vid renoveringen på 1990-talet hittades några brev i trossbotten. För merparten av dem är texten delvis borta eller oläslig. Ett av dem är en faktura från 1842 som visar att Svening köpt 114 fickur från en leverantör i Hamburg. Det framgår även att detta inte är det första inköpet från denna firma. Detta tyder på en mer omfattande verksamhet än vad som kan utläsas av bokföringsboken. Och tydligen pågår handelsverksamheten längre fram i tiden än vad som framgår av bokföringsboken som inte innehåller någon information om handel efter ca 1840. Svenings försäljningspris för en klocka är vanligen omkring 15 riksdaler. Denna enda leverans har alltså ett försäljningsvärde på ca 1700 riksdaler. Troligen sker bokföringen i riksdaler riksgäld. Beloppet kan jämföras med det sammanlagda taxeringsvärdet för Gölingstorp Näbbagården och Svenings del av Norregården som enligt bouppteckningen efter Svenings hustru 1852 är 1100 riksdaler banco vilket motsvarar 1650 riksdaler riksgäld.

Av ett annat brev framgår att Svening köpt kaffe av Joh. F. Berg i Helsingborg.

Olga Jacobssons anteckningar anger också att Svening hade handelsbod i Gölingstorp. Detta är lite osäkert men kan ha varit fallet åtminstone efter 1846 då handelsmän fick rätt att öppna butiker på landsbygden förutsatt att det var minst 3 mil till närmaste stad. Före dess bör hans verksamhet åtminstone formellt ha haft sin bas i Ulricehamn.

I Borås tidning 1976-09-12 finns en artikel skriven av Stig Sverneskog som delvis bygger på en intervju med Gunnar Jacobsson, son till Carl Ander och Olga Jacobsson. I artikeln omnämns bokföringsboken. Gunnar uppger att den 1918 hittades i trossbotten på tredje vind. I artikeln återges också texten i en kundorder från Ringestena daterad 26 juli 1835:

Var god med Postbudet nästa Fredag, sänd mig en kutting smus på 5 skålpund till Svenljunga, jämte räkning på hvad det kostar, eftersom jag skall dela med mig till flere – äntligen detta anhåller

Din uppriktige Wän

G P Bergendahl

(Ett skålpund motsvarar 425,076 gram.)

Svenings hustru Maria Christina Hulander dog 1852-04-07 i Gölingstorp. I såväl dödsnotisen som i bouppteckningen, upprättad 1852-06-18, anges hon som "Fru Maria Christina Carlson, född Hulander". Även hon har alltså antagit familjenamnet Carlson. Av hennes bouppteckning framgår att hon ärvt Näbbagården, $\frac{1}{4}$ mantal, från sin far. Svening har dels ärvt och dels köpt $\frac{1}{2}$ mantal i Gölingstorp Norregården. Dessutom ägs Hagared, $\frac{3}{16}$ mantal, och Säm Stommen, $\frac{1}{4}$ mantal. Fastigheternas sammanlagda taxeringsvärde är 1800 riksdaler banco. I boet finns 610 riksdaler i kon-tanter. Bouppteckningen tyder på att Svenings egen handelsverksamhet då har upphört. De enda tillgångar som kan anses vara handelsvaror är ett parti vadmal och 5 silverfickur. 1100 kannor brännvin torde väl höra till krogverksamheten. (En kanna motsvarar 2,617 liter.) Det finns dock ett antal fordringar som uppenbart hör till den tidigare handelsverksamheten med hänvisningar till reverser daterade 1851-52.

Bouppteckningen visar också ett stort ekonomiskt engagemang i "Handelsbolaget Carlson & Thorson" i Halmstad. Dödsboet har dels 3000 riksdaler som fordran på bolaget, dels borgensåtagande på 4000 riksdaler för lån till bolaget. I den ursprungliga bouppteckningen som är upprättad 1852-06-18 uppgår behållningen till drygt 9000 riksdaler banco. I ett tillägg till bouppteckningen, upprättat 1852-10-20, ökas dödsboets skulder med borgensåtagandet, det vill säga med 4000 riksdaler. Dock behålls fordran på handelsbolaget som tillgång i boet.

Engagemanget i Carlson & Thorson förklaras av att det är Svenings son Carl Johan Carlson som är den ena delägaren i bolaget. Starten av bolaget framgår av en notis i Post- Och Inrikes Tidningar 1847-10-18. Men efter några år går bolaget i konkurs, vilket framgår av notis i Aftonbladet 1853-07-22.

Svening Carlson är inte bara ekonomiskt engagerad i bolaget, han är även verksam i det. I Halmstads husförhörslängd 1848-50 under Nr 62 i Norra roten hittas

Handl. Elias Joh. Thorsson
- Carl Joh, Carlsson
Handelsbokh. Svenning Carlsson
Bodgossen Aug. Theod. Carlsson

I Halmstads kyrkoarkiv finns inflyttningsattester bevarade. Svenings attest lyder som följer:

Herr Handelsbokhållaren Svening Carlsson, som nu afflyttar till Halmstad, har varit herstädes sedan 1811 och under tiden städse ådagalagt ett hedrande uppförande. Carlsson är född i Dahlstorps församling 1799 och har god ChristendomsKunskap under vördsamt bruk af HH Nattvard – haft smittkpr, är gift, har sin familie i Dahlstorp -

Att

Ulricehamn 7 feb 1848

Gustaf Smedberg

Pastor

Carl Johan har flyttat till Halmstad 1845, lillebror August flyttar dit från Nittorp i november 1848.

Svening och sonen August återvänder till Gölingstorp senast 1852, de tycks inte finnas noterade i flyttlängderna. 1853, 19 år gammal, flyttar August från Nittorp till Göteborg och han tituleras nu handelsbokhållare i flyttlängden. 1861 grundar han en firma för import av stenkol och koks. Han blir mycket framgångsrik, delägare av ett antal bolag och kom tillsammans med sin hustru Hilda Weidling Carlson att i högsta grad tillhöra Göteborgs finaste societet. Familjens inte helt lyckliga familjeliv har skildrats av deras barnbarnsbarn Gunilla Preisler, i boken ”Hemligstämplat. Om arv, synd och starka kvinnor”. En sökning på nätet ger information om Augusts engagemang i olika bolag och sammanslutningar och även att han var ledamot av stadsfullmäktige. Det kan också nämnas att han ägde Lagmanshaga i Ljungsarp från 1865 till 1881 då brodern Oscar Carlson köpte gården. Brodern Nils Salomon Carlson bor här från 1868, först som brukare, sedan som hyresgäst. En skildring av Nils Salomons storstilade bröllop med Emma Sofia Sandlund finns införd i De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förenings årskrift 1964. Bröllopet ägde rum i brudens hem i Tokared i Strängsered, inte i Gölingstorp som anges i årskriften.

1852-53 måste ha varit en svår tid för Svening. Hustrun dör och sonens företag, som Svening varit djupt engagerad i, går i konkurs. Troligen förlorar han också en del av sin förmögenhet i konkursen. Efter återkomsten från Halmstad är han bosatt och skriven i Gölingstorp. Hans egen handelsverksamhet har troligen upphört redan när han flyttade till Halmstad. Olga Jacobssons uppgift om att han haft en handelsbod i Gölingstorp styrks inte av några andra källor. Han är nu över 60 år gammal och han ägnar sig fortsättningsvis troligen enbart åt skötseln av gården och gästgiveriet, något som sonen Oskar väl successivt tar över.

Svening Carlsson, troligen 1850-talet.

Det är även oklart om Svening haft någon avgörande roll för att poststationen skulle hamna i Gölingstorp 1862 och att frimarknaden samma år startade där. Det var kanske snarare en naturlig följd av att gästgiveriet fanns där sen tidigare. Marknaden och gästgiveriet hörde till Norregårdsdelen av gården.

Möjligen led Svening av dålig hörsel, det finns ett häfte, utgivet 1844, på vilket han skrivit sitt namn: "EN NY HÖGST ENKEL METHOD, ATT BOTA DÅLIG HÖRSEL, MEDELST VARMA ÅNGORS INLEDANDE I ÖR-TRUMPETEN."

Som avslutning redovisas nedan avskrift av två brev från Maria Christina Hulander till sin dåvarande fästman Svening Carlson som hittades i trossbotten vid renoveringen. Avskriften återger i möjligaste mån stavningen i originalen. Det ena brevet är skrivet i januari 1819 och är adresserat till "Handlanden Herr Svening Wilhelm Carlson Gölingstorp". Det lyder som följer:

Käraste Vän!

Ditt minne hörs jemt til mig tala, Såväl med dagens Ljus, som under nattens duala, dessmera jag dit selskap Saknar sedan jag det meste har ingenting mig kunnat roga, eller muntra, förrän den 24 dennes då jag med största nöje emottog dit mer än välkomna bref, för hvilket jag får äran aflägga en 1000defalt tacksägelse, deraf förnimmer jag at du lite mig uti betrak(?) har varit sedan vi träffades ..... at all dine varo äro nu lyckeligen ..... komme och du såväl som jag finner dig der öfver innerligen glad. Så kommer Gud förrän vi tro och Sienker hugnad tröst och ro. Inman du hinner at förebrå mig ärtjänner jag met försummelse, som från dig ärhållit flere bref och ej förr än nu besvarat något, hviljan hafver jag långt för detta haft, men har ej vist bestämt, hvar jag min vän skulle finna igen, der om är jag nu ej så säker men lefver i den förtjusande tanka, at snart få äran se dig her å Hackered, och fatta beslut at då betjena mig af närvarande tillfälle, och överlämna till dig desse snartänkte men ..... rader.

..... älskade Carlson så snart som möjerligen Sicka kan, önskar (oläsliga ord) utgång på (oläsligt ord) länge hafvande Aperangs(?) den stund vår frihet åter lämnas, och då din(?) sellhet dubbel dubbel blifver, hvad större glädje gefva kan, än vinna önskligt slut och i din kärleks rjka famn, mig en lycklig tillflygts hamn, det städs är min önskan. Jag finnes

imellertid in till döden din beständiga älskarinna och uppriktiga Vän
Marja CH Hulander
Hackered den 28 januari 1819

Det andra brevet är inte daterat men är av texten att döma skrivet senare än det första brevet någon gång innan giftermålet 1822-06-24 . Adressen är otydlig. Brevet lyder som följer:

Älskade Carlson

*Det kärkomna bref som jag hafver dänna dag bekommit får jag oänd-
derligen tacka före hvilket bref jag har mäd möcken uppmarksamhet
jenomläsit. Ditt rena tänkesätt om Halgrens uppsägning har jag ingen-
ting emot, för jag finer om gården skulle blifva ledi förr än vi kunna
hinna vår efterlängtrade förening så finns här väl brukare, män jag har i
dätta afseende ingenting at seja för dät kommer an på far, därföre om
du velle vara god sjef överlägga mäd honnom härom. Och som i
kommer öfverens så är jag där mäd nöjd, haf oänderlig tack för dät
goda linet du varit söt och sänt oss ..... jag får därföre vara sköldi dig
skjortan för linet til däs du hemkommer får hör(a) om du är nöj(d)
mäd 100 dusin kysar af mig, män af Johanna får du ta vad du vil,
imällertid får jag tillönska dig en lycklig resa och snar hemkomst.
Var god framför min hiertliga hälsning til dina föräldra och dine
Bröderna Nils och Lars.*

*Mäd tilgifven vänskap och kärlek framlefver din upprigtiga älskarinna
M C Hulander.*

PS om du far åt Göteborg så var god och kjøp mig 4 lod safflor.

Osäkert är om du har hunnit läsit met bref

Tokabo och tre generationer träsnydare i Mjöbäck

MARIANN ANDERSSON NORRMAN

Tokabo är en mycket gammal gård. Den har förekommit i olika historiska sammanhang. Om man tittar på by eller gårdsnamn, där man skrev "boda" i efterled, anser forskare att de är bland de äldsta, eftersom de användes under vikingatiden. Det anses också att förledet "Toka eller Toke" kommer från det fornsvenska mansnamnet "Toke". Det finns belägg för att Tokabo redan långt tillbaka i tiden omskrivits i form av Thokabodhum. På medeltiden år 1339 skrevs det om Tokebo i Miobeka sogn. År 1540 skrevs namnet Tokaboda i mantalslängderna. År 1547 skrevs det om Tore i Togebo. Han betalade skatt till Skara stift, vilket betyder att Tokabo var ett kyrkohemman som betalade skatt till olika kloster, Gudhem, Varnhem och Vadstena. Det var ett stort skattetryck på skattebönderna. Tore skattade av det som producerades på gården och betalade i smör, malt, råg och dessutom i pengar. Enligt uppgifter från olika dokument i Riksarkivet betalade han år 1548 1 ½ skäppa råg, vilket motsvarade ca 40 liter. Det låter kanske inte så mycket idag, men med tanke på den tidens sätt att bruka jorden kändes det säkert hårt att lämna det som de själva så väl behövde på gården. Bönderna här i gränsbygderna var också hårt ansatta av det ständiga krigandet och plundringarna, ibland av danskarna med Daniel Rantzau i spetsen, men också av de svenska härarna som drog fram. Det verkar som Tore ändå klarade sig ganska bra på gården, eftersom man kan följa honom i skattelängderna under en längre tid. Under Tores tid på gården avstyckades mark för fyra torp.

År 1572 verkar det som att Tore lämnat Tokabo och det är istället Björn, som brukar gården och får betala skatt.

Vid reformationens slutliga genomförande, under slutet av 1500-talet, hade Heliga Birgittas kloster i Vadstena blivit det rikaste klostret i Sverige. Det hade inte mindre än 957 gårdar till sitt underhåll, dessa var donerade av enskilda eller anslagna av kronan. I samband med reformationen upplöstes klostret och såväl byggnader som all egendom indrogs till kronan. År 1646 upprättades Vadstena krigsmanshuskassa, varvid en del av klosterbyggnaderna och gårdarna liksom "andra indelte hemman" avsattes till krigsmannakassa med uppgift att försörja och vårda krigsinvalidier (trettioåriga krigets offer). En av dessa gårdar var Tokabo, i Mjöbäcks socken.

År 1770 upplöstes krigsmannahuset och gårdarna försålles till enskilda personer. Den fond, som uppstod genom de många gårdarnas försäljning användes till pensioner och understöd åt uttjänt krigsfolk. Vid den här tiden brukades gården Tokabo av nämndeman Jean Persson och hans hustru Annicka Jönsdotter. Deras döttrar Kirstin och Anna hade stor betydelse för Tokabo och därmed också för begreppet "Tre generationer Träsnidare".

Tokabo. Foto: Mariann Andersson Norrman

Första generationen – Johannes Andersson (1780-1860)

Johannes Andersson föddes den 21 maj 1780 på en gård som hette Ölsbo, vilken låg några kilometer från Tokabo. Johannes blev lärling till träsnidaren Sven Nilsson Morin ifrån Gnosjö. Denne hade fått i uppdrag att tillverka en predikostol till Mårdaklevs kyrka. Detta blev starten på Johannes bana som träsnidare. Predikostolen i Mårdaklev invigdes år 1800 och strax därefter fick Morin uppdraget, att även tillverka predikostol till Östra Frölunda kyrka. Morin avled innan den var klar för invigning och Johannes Andersson fick därför själv färdigställa predikostolen. Under första hälften av 1800-talet ökade Sveriges befolkning markant, detta gjorde att de befintliga kyrkorna blev alldeles för små och trånga. Det beslutades därför att det skulle byggas nya kyrkor. Samtidigt kom det nya stilidealet nyklassicismen, vilket i hög grad kom att sätta sin prägel på kyrkornas inredning. De gamla altarpusslarna och predikostolarna byttes ut mot nya i nyklassicistiskt utförande.

Den 16 juni 1805 ställdes det till med bröllop i Tokabo. Då gifte sig Johannes Andersson med Kirstin Jeansdotter. Det nygifta paret bosatte sig på gården Ölsbo, där Johannes var född. Under de följande åren från 1806-1824 fick de 8 barn, varav 7 nådde vuxen ålder. Det näst yngsta barnet, som föddes 1821, fick namnet Johannes. (För att underlätta läsningen och hålla isär de tre Johannes som finns i samma familj, får de en ordningssiffra i denna text. Den första generationens Johannes kallas alltså Johannes I och nästa generation Johannes II.) Det blev Johannes II Johansson som kom att gå i sin fars fotspår. Han fick tidigt hjälpa sin far med all korrespondens och annat administrativt arbete, eftersom varken hans far eller mor var så bra på att läsa. Johannes II lärde sig hantverket som bildhuggare och blev lika skicklig som sin far. I Tokabo blev det Kirstins syster Anna och hennes man Petter Arvidsson som tog över gården, men de fick tyvärr inga barn. År 1845 skrev de ett gåvotestamente, där gården skulle tillfalla Johannes II Johansson vid deras död. Det skrevs också att de skulle få vara kvar på gården och få den hjälp de behövde så länge de levde. Samma år gifte sig Johannes med pigan Johanna Christina och paret flyttade till Tokabo. Anna och Petter fick bosätta sig i en undantagsstuga, förmodligen den gamla stugan som ännu idag finns på gården.

Sida vid sida arbetade fadern Johannes I och sonen Johannes II med alla beställningar på kyrkoinredning, som kom från socknarna runt omkring, från Knäred i söder till Alingsås i norr.

Predikostol i Frillesås kyrka t.v, tillverkad av Johannes II Johansson.

Foto: Rikard Ågren

Predikostol i Örby kyrka t.h, tillverkad 1840 av Johannes I Andersson.

Foto: Gösta Imberg

Allt som allt, gjorde de kyrkoinredning till ca 42 kyrkor. Det blev många och långa resor, för de ville alltid själva montera ihop inredningen. All transport skedde med häst och vagn och det var säkert ett drygt och ibland riskfyllt företag, att ta sig så långa sträckor, med fullt lass. Då ska man också tänka på att dessa transporter skedde året om. Ett av breven angående transporten av en beställning (till Johannes II) från Frillesås 1865, låter som följer:

Jag tror säkert, att församlingen sjelf hämta predikstol och altardekorationer, än betala 10 st hästar; men här är ej brukligt köra enbett, utan med två hästar. Således är det nödigt att få veta, huru många parvagnar som erfordras.

Genom brevet kan man få en liten känsla för hur stora dessa transportprojekt var. Men det var inte alltid lätt att få allt att stämma och att Frillesås hade det problematiskt med sitt kyrkobygge, kan man läsa i ett annat brev (ur brev från Frillesås 1865):

Det ser sål. illa ut med färdigblivandet till den bestämda tiden!

De supå för mycket, slunta likaså, samt gagna förlitet sina dagsverken, därför går det för sagta.

Johannes I Andersson var en enkel man, en bonde som brukade sin jord, men han var också en mycket skicklig finsnickare och bildhuggare, som lät tala om sig, vida omkring. Höjdpunkten för honom var troligen när han 1838 fick uppdraget att tillverka utsmyckningar och altarpopsats till Caroli kyrka i Borås, även om han inte genast tackade ja. Valet av Johannes motiverades så här ”vilken icke mindre genom de särdeles prydliga och smakfulla predikostolarna i Kalv och flera angränsande socknar än genom sin redbarhet förskaffat sig de bästa rekommendationer.” Det måste varit en ära, Borås var en stor region och kyrkan var stor och mäktig. Historien förtäljer dessutom följande:

Johannes var en liten man med låg profil och som inte gjorde så mycket väsen av sig. När Caroli kyrkan skulle invigas efter renoveringen kom det många stora män till textilstaden, berättas det. Alla som jobbat med kyrkbygget var också med och alla var givetvis uppsträckta i den bästa och senaste kostymmodellen. Men bildhuggare Johannes han kom i sin vadmalsrock. Därför blev han tillfrågad av en av de fina herrarna vad han skulle vara med för.

”Jo, dä ä liasom ja som gjort den där altarpopsatsen”, kom svaret på renaste Kindsdialekt. Då blev det andra tongångar och Johannes fick sitta på hedersplats han med.

Andra generationen – Johannes Johansson (1821-1881)

När Johannes I Andersson avlider 1860, flyttar Johannes II Johansson över snickeriverkstaden från Ölsbo till Tokabo. Att Johannes II också var finsnickare kan man se på den fantastiska portalen som finns i Tokabo, men han gjorde även likkistor, vagnshjul och annat mer vardagligt snickeri. Tokabo bestod egentligen av två huvudgårdar på den tiden och man levde ganska gott där. Johannes II och hans hustru Johanna Christina, fick fyra söner. Johannes II var en god man med gott anseende, precis som sin far och familjen hade det så pass bra ställt, så Johannes kunde bistå med ett lån på 39 kr, till en familj under nödåren 1865-69.

Altaruppsatsen i Caroli kyrka i Borås, mittpartiet är tillverkat av Johannes I Andersson. Foto: Ola Erikson

Några år efter skolstadgans införande hölls det skola i Tokabo och även magistern inhystes på gården. Vid den här tiden fanns det också smedja och bastu för linberedning. Om man läser gamla husförhörlängder fanns förutom familjen ett stort antal pigor och drängar omnämnda. Dessa benämndes tjänstehjon. Den sista predikostolen gjorde Johannes II till Sällstorps kyrka år 1880 och året därpå avled han i lunginflammation. Hans änka Johanna Christina och de tre hemmavarande sönerna drev de båda gårdarna i Tokabo. Därefter fick sonen Carl Johan Johansson överta Gård 1 (hembygdsgård idag) och brodern Johannes (III) Johansson fick överta Gård 2 (västra gården).

Tredje generationen – Carl Johan Johansson (1861-1934)

I maj månad år 1883 kan man se i husförhörslängderna att det öppnats en handelsbod i Tokabo. Handelsboden fick heta ”Frejblads Handel”. Den öppnades på Gård II, och till att börja med drev bröderna Johannes III och Carl Johan den tillsammans.

Denna handelsbod var troligen en av de första som startades i Mjögäcks socken. Så småningom blev det Johannes III Johansson som övertog denna handelsbod, samtidigt som han brukade jorden på Gård II. Tokabo blev vid denna tid genom utövandet av träsnideri och handel ett litet centrum i Mjögäcks socken. I Tokabo var man också väldigt musikintresserade och det spelades både på fiol och orgel, dessa instrument hade naturligtvis byggts hemma på gården. Orgeln finns fortfarande kvar i Tokabo.

Carl Johan Johansson gifter sig med Ida Gustava Petersdotter ifrån Mårdaklev, de får tillsammans fem barn. Gårdarna drivs i sambruk till år 1906 då bröderna låter lantmäteriet dela gårdarna till två hemman. År 1914 bygger Carl Johan ett nytt bostadshus och ladugård på ett ca fyrtio tunnland stort jord- och skogsområde, som långt tidigare avstyckats från gården Tokabo. Den nya gården fick heta Björkhaga och hit flyttar Carl Johan Johansson med familj. Carl Johan, som hjälpt sin far med en del kyrkoinredningar, blev även han en mycket duktig finsnickare, som tillverkade både klockfodral, s.k. Ölsboklockor, och möbler.

Verkstaden. Foto: Gösta Imberg

Dopfunten i Mjögäcks kyrka tillverkad av Carl-Johan Johansson, i bakgrunden altaruppsatsen som tillverkats av Johannes II och Ölsbokklocka i Mjögäcks kyrka. tillverkad av Johannes I Andersson. Foto: Gösta Imberg

Han har också gjort dopfunten i Mjögäcks kyrka. Men han var intresserad av allt och blev redan som 25-åring ordförande i kommunalstämman. Han var också med om att starta Mjögäcks sparbank och om det någon gång saknades organist i kyrkan, så hjälpte han till att spela där. När järnvägen kom till Mjögäck, byggde Johannes III ett hus, intill järnvägen och flyttade dit med sin affär. Den drevs vidare till 1970, då av sonen Ernst Johansson (Lövhem). I Tokabo (gård 1) bosatte sig en ny familj, Johan Andersson och hans hustru Jenny Johansdotter.

Deras dotter Gertrud m. familj, var den som blev kvar på gården till modern tid. År 1984 fick Mjöbäcks hembygdsförening chansen att ta över gården, som numera är hembygdsgård. Den består av fyra byggnader, huvudbyggnaden som är från 1860, den gamla stugan från 1700-talet, hönshuset som idag är utställningslokal är från 1940 och snickarverkstan som visar utställningen "Tre generationer träsnidare". I de olika byggnaderna visas också Björkhagasamlingen och Knapasjösamlingen.

*Svarven som träsnidarna använde till all svarvning. Den drevs genom att man trampade den på samma sätt som man trampar en spinnrock.
Foto: Mariann Andersson Norrman*

Ur träsnidarnas anteckningsböcker

Förteckning över inredning i kyrkor tillverkad av träsnidarna i Mjöbäck, säkra uppgifter finns inte för alla kyrkor.

Johannes Andersson 1780-1860

Årtal	Kyrka	Sort
?	Östra Frölunda	Predikstol, som lärling
1814	Mjöbäcks gamla	Predikstol
1828 ca	Karl Gustavs	?
1829 ca	Svenljunga	Predikstol
1830	Källsjö	Predikstol, altaruppsats
1831	Håcksvik	Predikstol, altaruppsats
1833	Fagered	Predikstol, altaruppsats (1836)
1834	Bredared	Predikstol
1834	Södra Unnaryd	Predikstol
1834	Mjöbäcks gamla	Altartavla
1834?	Holsljunga	Predikstol
1835	Gällared	Predikstol, altaruppsats
1836	Slöinge	Predikstol, altaruppsats (1838)
1839	Caroli kyrka, Borås	Altaruppsats
1840	Älvsered	Predikstol, altaruppsats
1840	Örby	Predikstol, altaruppsats
1842	Kalv	Predikstol, altaruppsats
1843	Ullared	Predikstol, altaruppsats (1841)
1846 ca	Revesjö	Predikstol
1846	Åkers kyrka	Altaruppsats
1847	Alingsås landskyrka	Predikstol
1849 ca	Fritsla	Predikstol, altaruppsats
1853	Knäred	Predikstol
1853	Sandhult	Predikstol, altaruppsats
1853 ca	Sjötofta	Predikstol, altaruppsats
1855	Värö	Predikstol
1856	Skrea	
1858 ca	Örsås	Predikstol
1859	Vessigebro	Predikstol, altaruppsats
1860	Getinge	Predikstol
?	Askome	Ölsboklocka
?	Reftele	Ölsboklocka

Johannes Johansson 1821-1881

Årtal	Kyrka	Sort
1855	Mjöbäck	Predikstol, altaruppsats
1855	Värö	Altaruppsats
1856	Skrea	Predikstol, altaruppsats
1862	Grimmared	Predikstol, altaruppsats
1864	Kungsbacka	Predikstol
1864	Släps kyrka	Predikstol
1865	Frillesås	Predikstol, altaruppsats
1866	Gunnarp	Predikstol, altaruppsats
1867	Asige	Predikstol, altaruppsats
1872	Stråvalla	Predikstol, altaruppsats
1873	Årstad	Altarring
1880	Sällstorp	Predikstol, altaruppsats
Okänt	Skephult	
Okänt	Tvärred	
Okänt	Gällstad	
Okänt	Blidsberg	Något ska finnas, ej bekräftat

Referenser

Anghem, Bo. (2004). *Bildhuggare från Mjöbäck*. Ej publicerat material.

Karling, Sten. (1955). *Kyrkorna i Borås och Brämhult*. Borås: Borås och Brämhults församlingar.

Riksarkivet: Husförhörslängder, födda och döda, jordeboken och landskapshandlingar.

Information även hämtad från webbsidorna *Bengas historiasidor* och *Institutet för språk och folkminnen* (gårds- och ortsnamn).

Muntlig information från Erland Svensson, släkting i sjätte generationen.

Sven Erlandssons bonadsmålningar i Klockaregården, Håcksvik

KRISTINA SVENSSON

Pryda våra hem, att ha det vackert runt oss - det är något som ligger i människans natur. Allmänheten i dag har tillgång till tapeter i olika färger med olika mönster, tavlor, fotografier och mycket annat. I äldre tid, utan tillgång till allt detta, fann man möjligheter att pryda hemmen med enkla medel. Ett exempel på detta är målade bonader.

Målade bonader har tillverkats alltsedan medeltiden runt om i landet. Konstnären använde linneväv, kanske ett slitet lakan, som underlag. Många färger kom från växtriket. Dessa väggprydnader var ett billigt alternativ till vävda gobelänger och fann sin plats i prästgårdar och förmögna bondehem.

Under 1700-talet och första hälften av 1800-talet levde bonadsproduktionen vidare främst i västra Småland, Halland, södra Västergötland och Blekinge. Upphovsmannen till detta sydsvenska bonadsmålteri tycks vara Anders Sillman född i Moga, Håcksvik i början av 1700-talet. Under många år vandrade han runt som målargesäll. Han tröttnade på det kringflackande livet och blev gästgivare i Reftele, men han fortsatte att måla och nu var det bonader han satsade på. Han hade en gedigen utbildning och hade kommit i kontakt med många mästare. En av hans bonader finns på Borås museum.

Karakteristiskt för dessa sydsvenska bonadsmålningar är att det på samma bonad finns flera motiv, en sorts seriemålning. Bonaderna var endast uppsatta under julhelgen och vid någon särskild festlighet på gården.

Efterhand ersatte papper linneväven som underlag. Detta gjorde att priset på bonaderna sjönk. I slutet av 1800-talet fylldes marknaden av tryckta bonader, och de målade bonaderna var inte längre av något värde.

Tre målade syskon

I Västergötland arbetade tre bonadsmålare, syskonen Sven Erlandsson (1768-1853), Christina Erlandsdotter (1771-1843) och Lisa Erlandsdotter (1774-1854). De hade konstnärligt påbrå. Deras morbror Johannes Wurzel var målarmästare och de räknade också nära släktskap med bonadsmålare Anders Sillman. Sven och Christina var bosatta i Östra Frölunda och Lisa i Mårdaklev. Sven var mästaren, men det är värt att notera, att det var två kvinnor som förutom sina sysslor i hemmet, även var verksamma som yrkesmålare. Sven var ägare till gården Karsbo i Östra Frölunda, men troligen var det främst hans hustru som ansvarade för gårdens skötsel, eftersom Sven ofta var borta på måleriuppdrag. I Drängsered anlätades han för en del måleriarbeten i kyrkan.

Exempel på dessa syskons produktion finns på ett flertal museer, bl.a. Nordiska museet och Borås museum. Ytterst få finns i privat ägo. Sven Erlandssons stora gåva till eftervärlden är hans målningar i Klockaregården i Håcksvik. Här klistrade Sven Erlandsson år 1848 först papper på alla väggarna i en sal på övre våningen. Han målade sedan 33 bilder runt hela salen. När han målade allt detta var han 80 år. Vilket fantastiskt pensionärsjobb!

Klockaregården

Själva byggnaden har en spännande historia. År 1843 kom ett ungt par från Kalv till gården och lät bygga nytt boningshus. Det uppfördes ungefär där f.d. skolan nu ligger. Efter fem år var Sven Erlandsson på plats med penslar och färger, och målningarna i salen kom till.

Efter ett antal år dog mannen, och änkan ville inte behålla gården, utan det var Håcksviks socken som blev den nye ägaren. Den fick då tjänstgöra som lärarbostad, och inkomsterna från gården var en del av lärarens lön. I salen med målningarna skulle lärarens söner sova. Hit kom de vid sovdags med stearinljus som enda ljuskälla och de lyste inte

precis upp varenda vrå. Alla dessa gubbar på väggarna! Stackars barn! Far och mor bestämde att allt skulle tapetseras över. Först spikades spännpapp på väggarna och sedan klistrades tapeter på. Där bakom tapeterna gömde sig gubbarna på väggarna.

Ny lärarbostad byggdes senare bredvid skolan (nuvarande Håcksviks församlingshem), och Klockaregården arrenderades ut. Arrendatorsfamiljen använde inte salen på andra våningen så mycket. Det kunde till och med hända att den användes av barnen som lektrum. Någon gång på 1940-talet lekte gårdens barn tillsammans med några kamrater i salen. De hittade ett litet hål i tapeten. Vad spännande! Nyfikna barnhänder var i farten. Hålet blev större. Flera lager tapet kom fram, och till slut något som inte precis var vanlig tapet. Mammorna blev intresserade av barnens fynd och de förstod att det här var något som socknens förtroendeman Janne Johansson, Skäremo, borde titta på. Janne kom och såg och förstod att detta var något utöver det vanliga. Alla tapeter revs bort, och så återuppstod gubbarna på väggarna. Bonadsexpertisen var imponerad. Det blev stora rubriker i pressen "Fyndet i Håcksvik".

Nya skolor byggdes i Kalv, Östra Frölunda och Mårdaklev och 1957 var det Håcksviks tur. Var skulle den ligga? Man kan tycka att det fanns gott om plats i Håcksvik. På den planerade skoltomten låg huset med bonadsmålningarna. Många menade: "Riv huset! De där gamla bilderna är väl inte något att ta vara på". Janne Johansson tänkte inte så. Han bildade Håcksviks hembygdsförening och den övertog huset som rullades sakta och försiktigt till sin nuvarande plats. Minsta skakning och bonadernas saga hade varit all. Allt gick väl och Klockaregården kom på plats.

Klockaregården

Målningarna

Sven Erlandsson har fyllt väggarna med biblisk historia.

Han börjar med Adam och Eva i Lustgården. Första bilden utstrålar verkligen lycka, allt är vackert. Kunskapens träd är här ett vackert äppelträd fullt av frukter.

Lustgården : På första bilden står de båda på var sin sida om Kunskapens träd på gott och ont. Allt är gott. På andra bilden har det onda tagit över och Adam och Eva måste lämna lustgården. Buskens vassa grenar hjälper ängeln att jaga ut dem.

I bilderna Noaks ark och Syndaflo den möts också gott och ont. En gränslinje går rakt genom arken. Till vänster har målaren placerat Noas familj och de mera fridsamma djuren. Djuren på högra sidan har en helt annan utstrålning. Det är rovdjur. Där syns ett lejon med två svansar och en rovfågel med hatt på huvudet. Är de här djuren symboler för den onda, djävulen? På bilden längst in mot hörnet drabbas de förskräckta människorna av det verkligt onda, syndaflo den.

Detalj ur Noaks ark:
En symbol för Den onde/Det onda?

Noaks ark och syndaflo den

"Herren sade till Noac Du skall gå in i arken med dina Söner deras hustrur och par af allt levande"

Bildsviten Jesu födelse och barndom innehåller 6 olika bilder: Ängelns budskap till herdarna, i stallet, Jesus vid 12 års ålder i templet, Marie bebådelse, de vise männen och stjärnan och de vise männen bär fram sina gåvor. Ingen ordning! Sådant kunde de sydsvenska bonadsmålarna tillåta sig.

Jesu födelse

Gästabudet

Det stora gästabudet har fått ta stor plats och budskapet om det himmelska gästabudet var säkert något som den bibelkunnige målaren mycket funderade över. Skulle han få vara med?

Intåg i Jerusalem

För den djupt religiöse konstnären är Jesu sista dagar på jorden ett viktigt motiv. ”Jesus rider in i Jerusalem” är en vacker bild med Jesus sittande på något som mest liknar en häst.

I koret i Håcksviks gamla kyrka fanns en äldre altartavla ”Jesu sista måltid”. På motsvarande plats i Klockaregårdens rum har Sven Erlandsson målat samma motiv. Håcksviks nuvarande kyrka byggdes 1826, och när Sven Erlandsson år 1848 målade i Klockaregården var den gamla altartavlan förvisad till tornvinden.

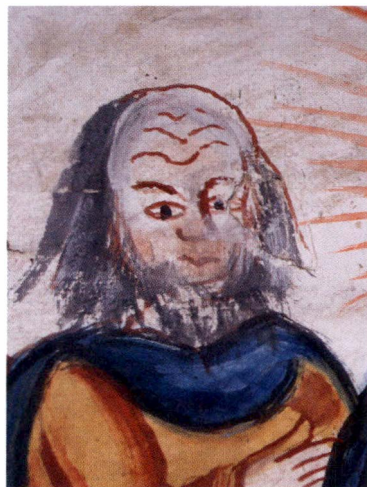
Stora likheter finns mellan de båda konstverken. Altartavlans träsnidare och Sven Erlandsson framställer Jesus och alla 12 lärjungarna sittande samlade runt bordet med påskalammet. Ett rutigt golv passar inte i en bonadsmålning. Varför finns det med här? Ett rutigt golv finns också på altartavlan. Lampetter finns med på båda konstverken.

När Sven Erlandsson skulle måla sin bild av Jesu sista måltid klättrade han kanske inte upp i kyrktornet, men han hade gott minne och den gamla altartavlan fanns i hans bildarkiv. Dessutom hade han målat samma motiv tidigare. Kanske hade de båda konstnärerna haft samma förlaga.

Jesu sista måltid

På Sven Erlandssons bild är elva lärjungar unga män, men den som sitter närmast på Jesus högra sida är en äldre man. Är detta målaren själv? På en bonad med samma motiv målade många år tidigare finns inte någon gammal man med. Sven Erlandsson var en äldre man när han målade i Klockaregården och dessa målningar var hans storverk. Han ville vara med själv. På följande bild möter vi den gamle mannen, när han hugger av översteprästens tjänare örat. Enligt evangelierna var det Petrus som drog sitt svärd. Sven Erlandsson har alltså satt in sig som Petrus.

Själporträtt

Korsfästelsen är enkelt framställd. Endast tre personer finns med på bilden: Jesus tillsammans med de två människor som verkligen stod honom nära, hans mor Maria och lärjungen Johannes. Studerar man bilden noga upptäcker man att målaren påminner oss om vad som hände under Jesu sista timmar. Judas trettio silverpengar, spjutet man stack upp Jesu sida med, vinkruka, tärningar för lottdragning. Till och med mörkret som kom över Golgata har han fått med genom att måla en svart sol och en svart måne.

Korsfästelsen

Sven Erlandssons målning av Den uppståndne Jesus med segerfanan har mycket stora likheter med Jesusgestalten som träsnidaren har placerat överst på den gamla altartavlan.

Detalj från bilden av korsfästelsen

Konstnären avslutar sitt måleri med Yttersta domen, den förlorade sonen och de fåvitska jungfrurna. Varför har han domen först? Sven Erlandsson började med de första människorna, och då hade det varit naturligt att sluta med domen. Nej, målaren väljer att avsluta sitt verk med ett budskap till människorna: Den förlorade sonen var inte förlorad. Han fick förlåtelse. Detta gäller för alla människor, men det är nödvändigt att som de kloka jungfrurna vara beredda, ha sina lampor brinnande.

Yttersta domen

Treenigheten med Fadern som har sonen på sin högra sida och Den helige ande i skepnad av en duva ovanför. Över de tre gestalterna svävar ljusets änglar och under dem finns mörkrets änglar.

Detalj Yttersta domen

Bevarande

Sydsvenska bonader fast monterade på vägg finns bara i Klockaregården i Håcksvik.

Varför målade Sven Erlandsson allt detta i den här salen? Inget säkert svar finns på frågan. Skolsal? Enligt Prosten Rahmn i Kalv var inte håcksviksborna särskilt positiva till skola. Det fanns inga skolbarn i gården 1848. Familjen i gården var bekant med Sven Erlandsson. Ville ägarna till gården göra salen på andra våningen till en vacker sal medan målare Sven ännu orkade arbeta? Eller tänkte man: "Stackars Sven!

Nu orkar han inte vandra runt och måla längre. Låt honom måla som han

vill i det där rummet på andra våningen som vi inte använder så mycket”.

Färgerna är otroligt klara och väl bevarade. ”Allt är förgängligt. Men vi gör vad vi kan för att nedbrytningen skall gå långsamt.” Så beskriver konservatorerna från Stiftelsen Västsvensk Konservatorsateljé, Göteborg, det arbete de utförde år 1999. De var mycket noga med att inte förvanska eller ”snygga till” de ursprungliga bilderna. Dessa rengjordes och lösa färgflagor limmades fast.

Konservatorer har år 2018 inspekterat målningarna och det konstaterades att bilderna stått väl emot tidens tand. Målaren använde ett bindemedel som kom från garveriafall och det kan ha en konserverande effekt. Det papper, som Sven Erlandsson klistrade på väggarna, var av en annan kvalitet än det papper som används i dag. Och så var det ju barnen, som såg till att målningarna blev skyddade av tapeter. Mycket har samverkat till att målningarna är i gott skick.

Sven Erlandssons motiv behöver plats. Det är inte några bilder i mini-format som pryder väggarna i Klockaregården. Där hade han utrymme, men inte heller hans lösa bonader är miniatyrer. Många bonadsmålare fyllde utrymmet mellan figurerna med cirklar och blommor, men i dessa målningar finns ingen tom yta. Sven Erlandsson är förhållandevis sparsam med sådan utfyllnad. Hans bilder är inte bara dekoration - de har ett budskap att förmedla. Han var verkligen konstnär, hans figurer uttrycker känslor: vakterna vid graven speglar rädsla och förskräckelse. Genom några penseldrag får han gestalterna att visa vad de känner. När Adam och Eva drivs ut ur Lustgården speglar hela deras gestalter ånger, rädsla och skräck. Syndafloedens drunknande människor ropar på hjälp. Jesus vid 12 års ålder i templet ser ut att vara på rätt plats. Han är en säker, myndig lärargestalt.

Sven Erlandsson målar bara bibliska motiv och är väl hemma i sin bibel. Ovanför bilderna skriver han bibeltexter med hänvisning till kapitel i bibeln. Sven Erlandsson är verkligen knuten till Kindaholm, född i Mårdaklev, boende i Östra Frölunda, med sin stora konstskapelse i Håcksvik och barn, släkt och vänner runt omkring. Men, ingen är profet i sin hemstad. Inte någon lös väggbonad av honom finns i privat ägo i Kindaholm. Håcksvik ser inte ut nu som år 1848. Mycket har förändrats, men målningarna i Klockaregården är väl bevarade och sprider fortfarande samma budskap nu lika väl som då. Det är en unik konstskatt som Håcksviks hembygdsförening har att förvalta.

Foto: Klaes Andersson och Kristina Svensson

Referenser

- Berglin Elisabet (2000). *En bonadsmålare och hans värld: Johannes Nilsson i Breared*. Avhandling, Lunds universitet. Lund: Apostrof.
- Bringéus, Nils Arvid (2002). *Sven Erlandssons bonadsmålningar i Håcksviks klockaregård*. Håcksvik: Håcksviks hembygdsförening.
- Bringéus, Nils Arvid (1982). *Sydsvenska bonadsmålningar*. Lund: Signum.
- Nyström, Ingalill (2016). *Bonadsmålningar under lupp: spektroskopiska analyser av färg och teknik i sydsvenska bonadsmålningar 1700-1870*. Avhandling, Göteborgs universitet. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Strömbom, Nils (1945). *Sven Erlandsson i Karsbo. Några nya rön om hans bonadsmåleri och identitet*. I Från Borås och de sju häraderna, årsbok 1945. Borås: De sju häradernas kulturhistoriska förening.

Förläggargårdar i Kind

CARIN NYHAGE

I kulturhistoriska föreningens årsbok 1980 berättade Folke Millqvist ingående om förläggarverksamheten i bygden. Förutom gårdarna i Mark skrev han också ett kapitel om Mölneby i Östra Frölunda och i det sammanhanget omnämndes några fler gårdar i området Frölunda/Holsljunga som hade släktband och samarbeten med Mölneby. Millqvist konstaterade: ”tillsammans bildade de under en lång period det enda större vävnadsförläggarcentrat utanför Marks härad”

Jag är född på gården Lerbäcksbyn i Östra Frölunda, nämnd i Millqvists kapitel som Blind Arvidsgården. Av den förläggarverksamhet som bedrevs i Lerbäcksbyn under större delen av 1800-talet finns nästintill ingen dokumentation bevarad. När jag för några år sedan försökte skriva gårdens förläggarhistoria fick jag därför vända mig till annat material och läsa in mig på gårdfarihandeln i Kind, allmänt om bygden och förläggarverksamheten och det som fanns att hitta om andra textilproducerande gårdar under samma verksamhetsperiod. Jag insåg snart att det funnits ganska många förläggargårdar i Kind och att de fanns i flera områden över hela häradet. Därmed föddes idén att försöka kartlägga dessa. Informationen hittade jag framförallt i de många sockenböcker som skrevs under 1800- och 90-talen. Hittills har jag identifierat ett 25-tal gårdar men det kan finnas fler.

Följande är alltså att betrakta som ett komplement till Millqvists inventering, om än inte lika ingående och kunnigt. Det flesta gårdar får en mycket kortfattad beskrivning medan några gårdar får träda fram lite mer. Definitionen på förläggargård är här densamma som används av flera andra dvs.

en gård som under någon tid tillverkat textilier i förlagsform, alltså även de som haft kort verksamhetsperiod.

Först några sammanfattande drag för förläggargårdarna i Kind.

Ett gårdfarihandlarhärad med många förläggare

Från att ha varit allmän i hela Sjuhäradsbygden koncentrerades under 1800-talet produktionen av tyger alltmer till Marks härad, medan Kinds och Ås härader kom att specialisera sig på distributionen, gårdfarihandeln. I Kind gällde detta framförallt de nordvästra socknarna Redslared, Roasjö, Svenljunga, Ullasjö, Sexdrega, Länghem, Ljushult, Hillared, Danrike och Tvärred. Från tidigare försäljning av en variation av varor kom också gårdfarihandlarna så småningom att framförallt sälja textilier av olika slag.

De många gårdfarihandlarna i Kind såg naturligtvis möjligheterna med att ha en egen tillverkning av dessa textilier. Några fortsatte att resa och var förläggare parallellt, men för många blev förtjänsterna av produktionen så stora att de kunde sluta helt med egna resor. De flesta förläggarna i Kind kom från gårdfarihandlarfamiljer eller började sin yrkesbana som unga handelsdrängar, anställda hos någon släkting eller granne. De fick tidigt följa med på långa resor och lärde sig marknaden från grunden.

Allteftersom det händelserika 1800-talet framskred ändrades givetvis förutsättningarna för förläggare och resande. Lagstiftningen försökte länge hindra fri handel på landsbygden men ändrades i olika steg. Järnvägens tillkomst påverkade framför allt distributionen. Råvaror behövde inte längre hämtas långväga ifrån. Gårdfarihandlarna behövde inte köra häst med tungt lastade kärror och chansningar på ett visst utbud, utan kunde resa runt med tygprover och orderblock och sedan ta emot beställda varor via tåg. Till slut utvecklades den mekaniska vävningen så att handvävning inte längre blev lönsam. Flera av de textilfabriker som startades i Kind mot slutet av århundradet hade förläggarbakgrund.

Kind har mest varit känt för sin vadmalsproduktion men även andra ylletyger, bomull och linne vävdes här. De olika ylletygerna tycks ha varit aktuella genom hela förläggarperioden dvs. hela 1800-talet. Ull som inte fanns i bygden, eller inte hade tillräckligt god kvalitet, köptes på handelsresor eller importerades från Danmark, Island, Nya Zeeland och Australien. Många specialiserade sig och hittade en egen nisch t.ex. fodertyger till arméns uniformer, mattor, täcken eller sydda ullvantar. Ullspinnerier fanns på de stora gårdarna, men för viss produktion gjordes allt förberedande arbete av familjerna som producerade åt förläggarna. När tyget var

färdigvävt krävde det också mycket efterarbete beroende på vilken kvalitet man önskade: boj, kassinett, kläde eller vadmal. Vadmal skulle vara tätt och varmt och ha hög slitstyrka och därför stampades det. På vissa tyger gjordes mönstertryckning. Ofta samarbetade man mellan gårdarna så att några hade färgeri, andra hade stamp och åter någon annan kunde trycka mönster. Många lät sina garner och tyger bearbetas och färgas i städerna. Färgning kunde också ske hos de enstaka färgerier på landsbygden som fått tillåtelse att bedriva sådan verksamhet även före 1847, bl.a. fanns S.P. Winbergs i Sexdrega.

Under perioden 1803 till 1847 hittar man många kindshandlare i Ulricehamn. Genom att skriva sig där med egen handelsverksamhet eller som handelsdräng, och betala en avgift, en s.k. kontingent, fick man många fördelar. Man fick möjlighet att resa under den ”förbjudna” perioden april-augusti, man behövde inte vara hemmansägare, man beskattades lägre och fick så småningom lov att sälja fabrikstillverkade varor. Men många av dessa handelsdrängar bedrev en mer eller mindre självständig affärsrörelse, som inte var knuten till de handelsborgare de formellt var anställda av. Många bodde inte alls i Ulricehamn. Efter den nya lagstiftningen 1847, som tillät viss handel på landsbygden, sjönk antalet invånare i staden enligt kyrkböckerna. Flera av de handlare som blev förläggare var under en tid skrivna i Ulricehamn.

Mangårdsbyggnaden på flertalet av förläggargårdarna i Kind finns kvar, på några även de ekonomibyggnader som ingick; kontor, lager och övriga gårdshus som ladugård m.m. Alla gårdarna hade ju också lantbruk. De flesta bostadshusen är exteriört välbevarade. Det finns dock ingen speciell byggnadstyp som utmärker dessa gårdar. De uppfördes under hela 1800-talet och påverkades av den stil som var modern just då de byggdes.

Förläggargårdar i Kind

Tvärreds Stom (ca 1820 - 1859)

Bröderna Nils (f. 1798) och Carl Persson (f. 1800), var kända handlare och vävnadförläggare på Tvärreds Stom. I boken ”Tvärred förr och nu” återges ett stycke ur ett sockenstämmoprotokoll från 1835, då Nils Persson blivit anklagad för ”olovligen idkad handel och näring.” Sockenmännen tog Nils Persson i försvar

”at de hade sig noga bekandt det Nils Pehrsons olofliga handel endast bestått och består deruti att han i Göteborg uppköpt och hemfört årligen några Balar Ull hvilken han genom fattigt folk låtit till Vadmal förfärdiga och hvarigenom han förskaffat desse fattige

en annars saknad arbetsförtjenst, så mycket mer välgörande för dessa som Nils Pehrsson sträckt sin godhet ända dithän att han lämnadt dem i förskott på arbetslönen... (...) Sockenmännen förklarade sin tacksamhet mot Nils Pehrsson för detta patriotiska företag lettades och det högst förderfliga tiggeriet minskades....”

Nils Perssons son Lars Gustaf Nilsson tog över förläggarverksamheten när han flyttade till Tvärredslund.

Carl Persson bildade så småningom eget företag under namnet Persson & Co tillsammans med sin måg, Per Johan Andersson. Tillverkningen bestod främst av huvuddukar. Per Johan köpte senare Torsbo säteri i Gällstad och startade en fabrik i en av säteriets flygelbyggnader, den första textilindustrin i Gällstad. Den hade först samma namn, Persson & Co, men när en större byggnad i tre våningar uppfördes bytte man namn till Torsbo Yllefabrik. Den kom 1913 att ingå i Sveriges förenade trikåfabriker, senare Eiser.

Tvärredslund Övergården (1859 - 1898)

Tvärredslunds gård ligger vid sjön Övre Åsundens västra strand och var tidigare ett säteri med anor från 1600-talet. Handlanden Petter Andersson Nordlund blev genom giftermål ägare till hela säteriet. Den gamla säteribygnaden ersattes av byggnaden Tvärredslund Nedergården, som uppfördes av Petters son Nils-August Nordlund år 1857. Nils- August

Lars Gustaf Nilsson

var skriven som handelsbetjänt i Ulricehamn men hade egen handelsrörelse på Tvärredslund Nedergården.

Lars Gustaf Nilsson (f. 1831) från närliggande gården Tvärreds Stom gifte sig med en syster till Nils-August och uppförde Tvärredslund Övergården ca år 1858-1859, där han bedrev omfattande förläggarverksamhet fram till sin död 1898.

Gustaf Boger berättar i sin bok "Västgötaknallarna" om hur garn i början hämtades till Tvärredslund med hästskjutsar

den tio mil långa vägen från Göteborg, senare från Borås dit leveranserna kunde komma med tåg från 1863. När järnvägen dragits till Ulricehamn 1874 blev det betydligt närmare. Varorna kunde också levereras direkt från stationsbyggnaden med ångbåt till Tvärredslunds godsbod nere vid vattnet. Från den stora garnboden vid båtbyggnaden distribuerades sedan garnet ut till de 200-300 väverskorna i socknarna runt Åsunden. Många gick till fots för hämtning och lämning, andra lastade kärror och vintertid kunde transportererna gå på Åsundens is. Gustaf Boger berättar vidare om garnerna och mönstren:

Tvärredslund

”De gamla fakturorna vittnar om, att det kunde vara fråga om ’utländska half och helyllegarner’, oblekta, blekta eller färgade bomullsgarner, kamgarn, tryckgarner, oblekta och kulörta victoriagarner m.m. Innan garnbuntarna lämnades ut, skulle vävens mönster och färger bestämmas. Mönstren komponerades på för lägggårderna med hjälp av en mönsterlåda med olikfärgade träklossar, som kunde flyttas och vändas, tills man fick fram önskade mönster och färgkombinationer.”

Vävnaderna varierade och olika väverskor specialiserade sig på olika

typer av tyger: vadmal, dräll, damast. Många vävde enbart bomullstyger. En av de duktiga väverskorna sändes till vävskolan i Borås för att lära sig tekniken för att väva damast och vävde sedan avancerade tyger med olika motiv.

Mycket dokumentation finns bevarad från gårdens förläggarhistoria: mönsterlådan och flera s.k. vävböcker där L.G. Nilsson bokförde inköp och lönekonton. Även olika tyger som sjalar, drälldukar, näsdukar m.m. Allt överlämnades till Ulricehamns museum 1990 av senare släktingar till L.G. Nilsson som bodde kvar på gården till 2005.

Marbäck: Backgården (ca 1857 - 1860)

Axel Bergengrens textila bana började på Backgården. Som 18-åring startade han tillverkning av gardinväv i fint engelskt bomullsgarn. Efter några år avvecklade han dock och drev istället en agentur för firmor i Göteborg och Jönköping och för förläggare som August Claesson i Uddebo och Anders Jönsson i Bredgården. Han lämnade Backgården 1870 då han gifte sig med Ida, dotter till Anders och Lena Jönsson, och paret bosatte sig på Revesjöholm.

Länghem: Stora Svenstorp (ca 1842 - 1860-talet)

Anders Olsson (f. 1808) var son till gårdfarihandlaren Olof Solheno. Han var en tid skriven som handelsdräng i Ulricehamn och drev senare, eller kanske samtidigt, egen gårdfarihandel. Han var framgångsrik och kunde gifta sig med Lovisa, dotter till den förmögne handlaren Andreas Redin, i Ebbarp Västergård, Svenljunga (bördig från Roasjö). Av Redin fick brudparet säteriet Stora Svenstorp i Länghem. Här idkade Anders Olsson omfattande affärsverksamhet framförallt med tillverkning av bomullstyger. Han lär ha varit en av Rydals största kunder på bomullsgarn. Han startade också ett kattuntryckeri och ett färgeri.

Anders Olsson organiserade själv sitt distributionssystem genom att knyta gårdfarihandlarna till sig. Den som ville driva resehandel måste äga jord, men det hade ingen betydelse hur stor jordlotten var. Ett sätt att arrangera ett ägande och därmed ge handelsrättigheter var således att dela hemmanen i mindre delar och låta skriva en son, en annan släkting eller en handlare där. Anders Olsson hade inte mindre än 21 gårdfarihandlare som disponerade jordbitar på hans två gårdar Stora Svenstorp och Sällerås Säteri. Några var skrivna på så små delar som 1/32-dels hemman.

Under 1860-talets bomullskris rasade Anders Olssons livsverk ihop och konkursen blev svår. 1870 hade han nästan inga tillgångar kvar och han och hustrun fick flytta från gården till det lilla torpet Hagalund.

Månstad (1800 - talets andra hälft)

Sibbarp (1854 - 1868?) Lars Andersson, Lasse i Sibbarp, ”vann ett rykte för sina vackert mönstrade tyger”. Han ägde gården åren 1854 - 1868.

Bruntorp Övregård (1856-1886?) P.A Carlsson var resehandlare och vävnadsförläggare samt hade en tid diversehandel. Han ägde Bruntorp Övregård 1856 – 1886. Det vackra huset uppfördes 1872.

Slumsvik Hans Johan Rydin var född i Sibbarp 1826 men blev senare ägare till Slumsvik herrgården (1860-talet?). Han var norrlandshandlare (Hälsingland) men var också vävnadsförläggare och hade tidvis ett 60-70-tal hemväverskor i arbete.

Björdal Mellomgård Daniel Emanuel Strömbom kom från Tvärred (son till handlanden Svante Strömbom, Storegården, Tvärred). Han ägde gården Björdal Mellomgård från 1872. Han var vävnadsförläggare och hade diversehandel på gården.

Roasjö: Hjulåsa Nedergård (1857 - ca 1870)

Johan Adolf Redin (f. 1831) började som driftig gårdfarihandlare. Redan som 25-åring lär han ha sparat ihop till ett kapital om 12 000 rdr. Han var son till den framgångsrike handlaren Magnus Redin, Redslared (bördig från Roasjö) och gifte sig med Anna-Stina Ekelund, som tillhörde en annan framgångsrik handlarsläkt i området. Paret övertog Hjulåsa Nedergård från Anna-Stinas far, Johannes Ekelund. Johan Adolf Redin byggde också upp en förmögenhet, men under fransk-tyska kriget 1870-71 försämrades affärerna och familjen förlorade nästan allt.

Ljushult: Drösfhult (1850-talet? - 1874)

Förläggaren, jordbrukaren och handlanden Johan Jakobsson (f. 1832) ägde gården Drösfhult i Ljushult. Han drev där bl.a. förläggarrörelse med upp till ett hundratal hemväverskor som vävde handdukar, klänningstyger och sjalar. Han kunde arbeta upp Drösfhult till en dåtida mönstergård. Det ståtliga boningshuset lär ha innehållit inte mindre än 22 rum. Detta hus, liksom många andra, flyttades dock till Borås kring sekelskiftet 1900. Borås expanderade kraftigt vid denna tid och böndernas timmerhus blev användbara.

Kalv: Björkekulla (ca 1852 - 1890)

Johannes Svensson (f. 1824 i Burseryd) var så kallad Göteborgsfarare. Han forslade varor som smör, hudar och humle med häst och vagn till Göteborg. Där bytte han ut dem mot sill, salt och socker. Han hade också en förläggarrörelse för vadmalsproduktion med väverskor i bl.a. Kalv, Gunnarp och Krogsered.

Överlida: Sjövik (1910-1919)

Även i Överlida kan vi räkna in en sen förläggargård eftersom Fritz Sterner startade sin verksamhet på detta sätt i ”Allmogeslöjd” med ett 85-tal hemväverskor. I huset Sjövik var ena delen hans och familjens bostad, den andra delen företagets lager och kontor. Han övergick sedan till fabriks-tillverkning med sitt företag ”Halla textil” i Överlida.

Förläggarcentrum Holsljunga/Östra Frölunda

Under 1700-talet och början av 1800-talet fanns många gårdfarihandlare i de två socknarna Frölunda och Holsljunga men många övergick här till förläggarverksamhet. På gården Stommen i Frölunda fanns handlare. I början av 1800-talet gifte sig tre döttrar därifrån med tre förläggare: Anna med Måns Larsson i Lerbäcksbyn, Maria med Hans Persson i Hids gästgiveri och den yngre Anna med Bengt Carl Hindricksson i Hiå. I samma generation fanns också förläggaren Anders Larsson i Mölneby.

Även på gården Anfastorp i Frölunda fanns handlare. I den ena delen av gården bodde under några år Jöns Gudmundson, bördig från Håcksvik. Hustrun dog strax efter att sonen Anders fötts. Jöns gifte om sig och flyttade med familjen till Fällhult i Holsljunga, där han fortsatte sin handel.

Holsljunga

Hiå Övre (ca 1825 - 1862)

Bengt Carl Hindrickson i Hiå (f.1798) tillverkade vadmal och hade väverskor runt om i bygden. På gården fanns stamp och färgeri och senare även ett kattuntryckeri. Han lät bygga ett nytt bostadshus 1837-38 där ett av rummen inreddes till kontor. Det var en nymodighet vid denna tid och visar den betydelse förläggarverksamheten hade på gården. Bengt Carl Hindrickson dog 1862 och verksamheten i Hiå lades ned.

Fällhult (ca 1816-1831, 1841-1854 och Bredgården 1854 - 1880)

Anders Jönsson (f. 1816), son till Jöns Gudmundsson som kom från Anfastorp i Frölunda, är en av de förläggare som ofta omnämns då man vill berätta om Sjuhäradsbygdens alla lyckosamma företagare. Kanske för att han var en av dem som verkligen gick den långa vägen, från i princip två tomma händer efter faderns konkurs, till att bli en mycket förmögen man och den förste ensamme ägaren till storföretaget Borås Wäfveri. Det växte ju senare till ett av bygdens största och blev kvar i hans släkt ända fram till 1950-talet.

Bredgården i Holsljunga Foto: Sonja Fransson

Sten Lindhagen har berättat om Anders Jönsson i föreningens årsbok 1947. Här ska bara nämnas den släktkoppling som fanns till Frölunda, nämligen giftermålet med en av döttrarna i Lerbäcksbyn, (He)Lena Månsdotter. Troligen var svärfadern, Måns Larsson, ett gott stöd åt den blivande storföretagaren och bistod honom med både rådgivning och lån. Anders Jönssons vävnadsrörelse växte stadigt. 1851 kunde han köpa Bredgården nära kyrkan i Holsljunga och snart stod det nya huset med flyglar klart. Ett färgeri startades också. Under en period på 1870-talet var han invald i riksdagen.

Östra Frölunda

Hids Gästgifveri (ca 1810 - 1850)

Gästgiverierna var en av tidigare århundradens viktiga mötesplatser. Hit kom resande från när och fjärran och många gårdfarihandlare stannade till på väg åt något håll. Det var inte ovanligt att gästgiverierna i Sjuhäradsbygden utnyttjade de handelskontakter som gästgiverierna erbjöd och vid sidan av övrig verksamhet också hade väverskor knutna till sig. Så var det på gästgiverierna i Tostarp, Skene, Ramslätt, Björkered och Tärby. I Hid vet vi att Hans Persson (f. 1789), tredje generationen gästgivare, också agerade som sambandscentral för handel som drevs av släktingar och grannar i Frölunda. Han lät även väva tyger för försäljning och han

förmedlade färgning både hos illegal färgare på Heden i Frölunda hos Måns Larsson i Lerbäcksbyn (förmodligen också olagligt) men också helt lagligt hos Ekengren & Hedlund i Borås. Nettobehållningen i Hans Perssons bouppteckning 1834 uppgick till nästan 12000 rdr trots skuldposter till grossister i Göteborg för leveranser av ull och färgämnen. Affärerna gick uppenbarligen bra. Änkan Maria gifte om sig med grannen Johannes Pettersson (f. 1802), som fortsatte och utvidgade verksamheten, bl.a. genom att själv driva ett färgeri.

Hans och Maria Persson fick tre söner som överlevde till vuxen ålder men då Hans Persson dog var de ännu unga. Av far och styvfar blev de tidigt involverade i resehandelns och förläggarverksamhetens olika moment. Två kom att bli förläggare. Anders blev en av de allra största i bygden (se Mölneby) och samarbetade mycket med brodern Per Johan (se Lillegården). Johannes Pettersson dog 1850. Färgeriet i Hid fortsatte under Per Johan Hanssons ledning, men han flyttade den senare till sin egen gård, Lillegården i Frölunda.

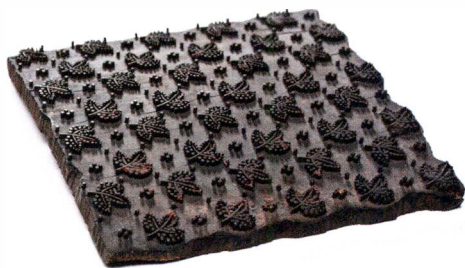
Mölneby (ca 1823 - 1861)

Mölneby bestod i början av 1800-talet av sex mindre gårdar. Anders Larsson (f. 1791) från Lerbäcksbö Södregården, gifte sig 1823 med Brita, den enda dottern på Mölneby Västergård. Anders började tidigt med förlagsverksamhet i samarbete med brodern Måns i Lerbäcksbö Blindarvidsgården och byggde successivt upp denna på Mölneby. En stamp anlades – olagligt – på en holme i ån och ytterligare två gårdar i Mölneby köptes. Inköpen av ull från Redström i Göteborg och Rhedin i Halmstad kunde uppgå till 4-siffriga belopp. Men både Anders och Brita Larsson dog tidigt och efterlämnade tre unga döttrar. Två av dem gifte sig med två av sönerna från Hids gästgiveri, äldsta dottern Elisabeth med Anders Hansson (f. 1822). Han utvecklade förläggarverksamheten ytterligare och satsade även på skogsbruk och timmerflottning på Ätran. Han byggde upp Mölneby till en av bygdens största gårdar. Under Anders Hanssons tid byggdes ytterligare en stamp. Ett ullspinneri inrättades, till vilket vattenfallet i Lillån utnyttjades för drivkraft, ett tygtryckeri startades 1852 och 1860 byggdes ett nytt färgeri som dock redan 1861 drabbades av brand. Efter branden övertogs hela Mölnebys förläggar- och färgeriverksamhet av brodern Per Johan Hansson i Lillegården medan Anders istället koncentrerade sina affärer till skog och timmer fram till sin död 1885. Om detta finns att läsa i föreningens årsbok 1980, kapitlet ”Anders Hanssons plånbok” och om färgning även i årsboken 1983.

Klädesfabriken – tygtryckning i Mölneby

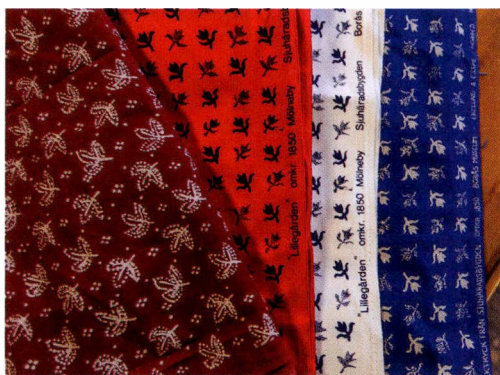
Tryckning av tyger gjordes i äldre tider för hand med hjälp av tryckblock eller tryckstockar. Blocken tillverkades i hårda träslag för att de skulle bli slitstarka. Pärönrä var vanligt i Sjuhäradsbygden. Mönstret skars ut för hand i relief, ett arbete som tog lång tid och krävde stor yrkesskicklighet. Linjerna i reliefen kunde inte vara hur tunna som helst, då skulle träet inte hålla, inte heller kunde de vara för breda, då kunde färgningen bli ojämn. En annan variant var att skapa mönstret med hjälp av metallnubbar. Dessa kunde användas för småprickiga mönster. En tryckstock med mönster skapat i metall höll längre för tryckning än en stock i bara trä. Blocken beströks eller vättes i filtbeklädda tråg, ungefär som stämpeldynor, så att reliefmönstret fick färg. Blocket trycktes sedan mot tyget för hand och för att få exakt rapportering och placering användes speciella stift som var monterade på blocket. För att få en jämn och kraftigare färgöverföring slog man ofta med hammare på tryckblocket.

I Mölnebys fall, och säkert det vanliga överallt i Sverige vid denna tid, kunde det vara barn som utförde detta arbete. Rut Jung, som forskat i sin släkts och släktgårds historia, har berättat om sin farfars tryckeri: ”Plattorna fästes på fyrkantiga block med ett grepp ovanpå. Sedan fick en liten pojke flytta mönsterklossarna vart efter på walmarn och slå på dem med en rejäl klubba.”

Kanske det äldsta tryckblocket från Mölneby med mönster skapat av metallnubbar. Det fick vid nytryckningen namnet Hid. Finns på Borås museum, BM 70438. Foto: Jan Berg

Tryckning av tyger från Mölneby gjordes förmodligen först av C.O. Andersson i Svenljunga, men 1851-52 inköptes alltså material för att sköta tillverkningen i egen regi, framför allt för den omtyckta varan tryckt boj - ”trôckboy” som den skrevs i Anders Hanssons kassaböcker. Ett stort antal tryckblock som användes i Mölneby finns bevarade på Borås museum, de flesta skänktes 1951 av Anna Edlund Hansson, gift med Anders och Elisabeth Hanssons son Mauritz Hansson. Två tryckblock skänktes 1975 av nästa generation på Mölneby, familjen Lennström.

På det ena av dessa skapas mönstret av metallnubbar.

Mönstren på dessa två block återskapades 1975 och trycktes på bomull av Ekelund & Esspe via Ljungbergs Textiltryck. Spikblocket fick namnet Hid och det andra trycket fick heta Lillegården. Flera nytryck har gjorts senare.

Tryckta tyger av de återskapade mönstren från tryckblock i Mölneby, "Hid" och "Lillegården". Foto: Ola Erikson

Familjen Lennström har också skänkt en tryckstock till Tokabo, hembygdsgården i Mjölby. De

flesta blocken, förmodligen alla, är nämligen utskurna för hand av träsnidare Johannes Andersson i Ölsbo (se kapitlet i denna bok om Tokabo och de tre generationerna träsnidare i Mjölby). Många tryckblock finns också kvar på Mölneby.

Mönstren var moderna vid den tid de användes och liknar andra sam-

Exempel på tryckblock, Mölneby. Foto: Ola Erikson

tida handtryckblock som också finns på Borås Museum. Detta kan betyda att mönstren kopierats från mönsterböcker.

Lillegården (ca 1850 - 1896)

Den andre sonen från Hids gästgiveri, Per Johan Hansson (f. 1828) köpte Lillegården i Frölunda kyrkby i början av 1850talet och det nya huset med två flyglar i den för tiden typiska förläggargårdsstilen stod snart klart. Per Johan gifte sig med den andra dottern i Mölneby, Anna (Jose)Fina. I hela sitt liv samarbetade han med brodern Anders och från ca 1861 var det Per Johan som huvudsakligen skötte båda gårdarnas förlagsverksamhet.

Ullen som skulle användas för Lillegårdens räkning kardades och spanns i spinneriet i Mölneby. Sedan flyttades garnet till Lillegården för att varpas. Varpningen skedde för handkraft. En viss mängd eller längd garn utgjorde en härva. Garnet utlämnades sedan till vävning ute i bygden, både i Frölunda och i grannsocknarna. Det färdiga tyget stampades i Mölneby. De som arbetade med spinningen, stampningen, varpningen och färgningen var fast anställda.

Axel Johansson som på 1950-talet, på uppdrag av Folklivsarkivet i Lund, intervjuade äldre människor för att dokumentera bl.a. jordbrukets binäringar i Östra Frölunda berättar:

”Av garnet utlämnades ett visst antal härvor, som var lagom till 50 alnar tyg. För vävning av dessa 50 alnar betalades 2,25 kronor inberäknat hämtning och hembäring. Trots denna låga betalning var det ingen brist på sådana, som ville väva. Det är min mor, som berättat detta. Hon har själv varit med om att väva. Hon säger, att folk nästan slogs om att få denna vävnad. När de avhämtade garn beställde de att de säkert skulle få garn igen när de återlämnade ett färdigvävt tyg”.

Per Johan Hansson

Kanske var hämtning och bärande det mest ansträngande arbetet. Många hade en mil eller mer att bära. Axel Johansson berättar vidare:

”Jag har ofta hört samtal mellan gamla när det varit på tal, att den och den burit så mycket tyg eller garn. Att det var hårt det är säkert särskilt för dem, som bodde långt in i skogarna när vägarna var igenrade av snö eller i tjällossning. De som var beroende av extra förtjänster var dock glada att denna möjlighet fanns.”

Vid sidan av vadmalstillverkning drev Per Johan Hansson också produktion av s.k. syvantar i form av förläggarverksamhet och via underförläggare i Mårdaklev. Mer om detta under rubriken Mårdaklev.

Lerbäcksbyn (ca 1820 - 1900)

Den förste handlaren i Lerbäcksbyn som vi känner till är Lars Andersson (f. 1751). Lars hade förmodligen tjänat bra med pengar på framgångsrik resehandel. Han kom till Frölunda från Svenljunga där han några år tidigare kunnat få pant på $\frac{1}{4}$ mantal av säteriet Torestorp. I Frölunda kunde han köpa Lerbäcksbo Södregården som var $\frac{1}{2}$ mantal och senare utökades ägandet med inköpet av $\frac{1}{4}$ mantal Lerbäcksbo Blind Arvidsgården. Hans fru Elsa Bengtsdotter kom från Ledet i Frölunda och var släkt med gästgivarna i Hid.

Äldste sonen Måns (f. 1787) ägnade sig förmodligen först åt lyckosam gårdfarihandel som senare övergick till förläggarverksamhet. Han gifte sig med Anna, en av döttrarna från Stommen, och tog över Lerbäcksbo Blind Arvidsgården. 1826 lät han bygga ett nytt, för tiden ståndsmässigt, bostadshus. Under denna tid var det förmodligen vadmal som producerades här. Färgning av andras tyger var också en inkomstkälla, mycket av färgningen tycks ha förmedlats av svågern Hans Persson i Hids gästgiveri. Måns Larsson var en allmänt aktad och betrodd affärsman och bonde. Han var 1836 till 1845 medlem i förvaltningsutskottet i det under hans tid bildade Södra Älfsborgs läns Hushållningssällskap, en av få där som också hade praktisk erfarenhet av jordbruk.

Måns Larsson dog 1847 under en handelsresa till Halmstad, 60 år gammal. Två av döttrarna var då gifta: Johanna med förläggar- och gästgivarsonen Mårten Larsson i Tranemo och Lena med förläggare Anders Jönsson i Holsljunga. Måns Larsson efterlämnade en nettoförmögenhet på 27 000 rdr.

Johannes Hansson (f. 1818) från torpet Grönelid i Holsljunga fick som 14-åring arbete på gården Håkantorps där det fanns gårdfarihandlare.

Därefter flyttade han till Heden där det också fanns många handlare. Holsljungaboken berättar att det på Heden fanns inte bara kvarn och stamp, utan också färgeri och klädesfabrik vid mitten av 1800-talet. Kanske bedrevs också här förläggarverksamhet.

Som 19-åring anställdes Johannes hos Bengt Carl Hindrickson på Hiå Övre. 1840 står han som utflyttad till Ulricehamn men det är dock troligt att han inte alls bodde i staden utan var verksam i Holsljunga eller Frölunda, knuten till förläggarna där. 1849 gifte han sig med äldsta dottern Anna i Lerbäcksbyn.

Under Johannes Hanssons ledning växte verksamheten i Lerbäcksbyn stort. Under hans tid byggdes alla de stora husen, varav de flesta fortfarande finns kvar: lagerhuset (som blev bostadshus 1884), kontoret med senare nytt lager i en tillbyggnad, ett nytt färgeri och en byggnad för stamp som drevs av en ångpanna. Även ett ullspinneri har troligen funnits här, gissningsvis i samma byggnad som färgeriet.

Axel Johansson har också berättat om Lerbäcksbyns verksamhet i sina uppteckningar för Folkklivsarkivet i Lund:

”Det hela var ordnat så, att lagret av garn var i Lerbäcksbyn. Där fick väverskorna avhämta garnet och avlämna tyget. Till detta fanns en större lokal och en person, som hade till uppgift att utlämna garnet och emottaga tyget. Där fanns också kontor med en 2-3 anställda. Färgeri fanns också på platsen med särskilt anställd personal. En provväverska fanns också. Hennes uppgift var att väva mönstren, som de köpande firmorna ville ha dem. Provväverskan fick även lära de andra väverskorna hur de skulle göra, alltså hur väven skulle uppsättas för att det önskade mönstret skulle erhållas. Detta var visst många gånger ganska besvärligt och provväverskan hade ett ansvarsfullt arbete. (...)

Johannes Hansson

När denna rörelse var som störst hade Hansson också resande. (...). Det var inte endast här inom socknen, som väverskor var sysselsatta för detta företag. Från alla grannsocknar fanns det väverskor. Ända från Halland var det sådana som vävde. Min far och mor har berättat mycket om denna vävnadsförläggning. De hade båda plats där ett par år innan rörelsen upphörde. Mor berättar att det var en ständig ström av väverskor, som kom och gick. Alltid var det liv och rörelse. De som hade mycket lång väg, som från Halland, körde med häst.”

Både ylle- och bomullstyger tillverkades under denna tid. År 1883 anställdes Carl Theodor Eiserman, bördig från Svenljunga, som bokhållare. Efter knappt tre år flyttade han till Borås för att snart starta eget företag, men han behöll kontakterna med Lerbäcksbyn. 1888 stod bröllopet mellan honom och Johannes och Annas dotter Julia. Paret bosatte sig i Borås direkt efter giftermålet. Julia dog redan i januari 1890 i tuberkulos och Carl Eiserman gifte senare om sig.

Den äldsta dottern, Hilda, hade tidigare gift sig med handelskontoristen

I mitten syns gaveln på Måns Larssons hus från 1826. Till vänster det första lagret som sedan blev bostad åt familjen Dahl. Till höger kontor och ny lagerbyggnad.

David Dahl från Göteborg. Paret flyttade till Lerbäcksbyn 1884. David står först anställd som handlare men den 15 juni 1888 tar han formellt över verksamheten i Lerbäcksbyn, i pressen annonserat så här: ”David Nathanael Dahl i Lerbäcksbyn, Frölunda socken, som ämnar derstädes fortsätta väfnadsförläggningrörelse jemte handel med ylle- och bomullstyger under firma Joh. Hanssons Efterträdare”. Stora planer fanns, förmodligen i samarbete med svågern Carl Eiserman, på att övergå till fabriksstillverkning i Frölunda. Men ödet ville inte riktigt så.

Johannes Hansson var en av de aktiva i förverkligandet av järnvägen söderut från Borås. Han var med bland de 12 personerna i ett av de allra första mötena (13 januari 1881 i Borås) då arbetet med att organisera och samla in pengar påbörjades och då bildandet av ett bolag för järnvägen planerades. Olika sträckningar diskuterades hela tiden under arbetets gång. Från början planerades sträckningen Borås – Mölneby. Vid mötet utsågs bl. a. Johannes Hansson till kommitterad för att försöka få fler att teckna aktier. Statslån beviljades för Kindsbanan i maj 1883, men då bara för sträckan Borås – Svenljunga.

Planerna fortsatte dock för en järnväg till Mölneby. Den skulle gå utmed Ätran på Lerbäcksbogårdarnas ägor. Man fick också koncession 1888 för en järnväg som skulle fortsätta från Mölneby vidare genom Mårdaklev för att till slut möta Halmstad-Nässjö-banan vid Ätran. Många balar ull hämtades vid den här tiden med häst och vagn vid stationerna i Halland. Troligen fattades till slut pengarna för att realisera det hela.

Järnvägen som aldrig blev av var säkert en starkt bidragande orsak till att det blev svårt att uppehålla väfnadsverksamheten i Östra Frölunda. På 1880-talet fanns Lillegården och Lerbäcksbyn kvar men både Per Johan Hansson och David Dahl dog 1896.

Bouppteckningen efter David Dahl uppvisade stora skulder. Hilda Dahl uppehöll verksamheten den sista tiden med stöd av fadern Johannes. Carl Eiserman var behjälplig vid avvecklingen och förläggarepoken i Östra Frölunda tog slut runt sekelskiftet 1900. Hilda Dahl sålde gården till kusken och handelsbodsinnnehavaren Johannes Andersson. Han fortsatte att lämna ut garner till vävning på kommission för en firma. Många familjer var ännu intresserade av att få vävning som inkomst. Så småningom avvecklades även denna verksamhet.

Stommen (ca 1873 - 1879)

Frölunda Stommen hade förmodligen ingen förlagsverksamhet under 1800-talets första del men mycket senare, 1873, kom en ny ägare från Danmark med stora planer på väfnadsproduktion med färgeri vid närbelägna Ätran. Han kom dock redan efter några år på obestånd och lämnade gården 1879

Nålvantar – Syvantar

Mårdaklev

Den mycket gamla tekniken att nålbinda ullgarn utvecklades runt förra sekelskiftet till en större tillverkningsindustri av vantar i form av förlagsverksamhet i området Östra Frölunda och Mårdaklev. I dessa trakter kallades de nålbundna ullvantarna för syvantar.

En nål och ullgarn är det enda som behövs för nålbindning, men själva tekniken kan variera från trakt till trakt, och även från sömmerska till sömmerska. Grundläggande är dock tekniken att sy med en nål och en ändlig tråd. Garnet läggs i öglor runt tummen och binds sedan med hjälp av nålen och man syr på så vis fram ett föremål. Åsle-vanten, som hittades i en torvmosse nära Åsle tå utanför Falköping 1918, visar att tekniken användes på 15-1600-talet i Västergötland. Den är dock sydd i en mer avancerad teknik än den som använts senare och kan eventuellt visa på att tekniken är mycket gammal och har utvecklats genom århundradena. En av dem som sydde åt förläggarna i Östra Frölunda och Mårdaklev har berättat att det var ”värre att lära sig sy vantar riktigt, som det skulle göras, än att lära sig väva”. Nålen var gjord av metall eller horn.

Det var framför allt i Mårdaklev som syvantarna tillverkades i större kvantiteter under perioden 1880-talet till 1920-talet. Enligt en beräkning arbetade en fjärdedel av socknens befolkning med syvantar.

Ullen levererades oftast obearbetad och måste skrubbas och kardas före spinning. Först därefter kunde själva sömnaden ta vid. Av ullgarnet syddes vantarna med grov nål och därefter kunde de valkas och ruggas före försäljning, allt för att göra dem starka, täta och varma. Vantarna kunde också dekoreras vid mudden, ”språngas”. Hela arbetsproceduren genomfördes i allmänhet av de familjer som hämtade ull hos förläggaren/underförläggaren. Av ett lispund (ca 8,5 kg) ull kunde det bli 60-90 vantar som gav 5 kr i lön på 1880-talet, 10 kr en bit in på 1900-talet. Från en ganska blygsam produktion på 1880-talet, ca 700 vantar, växte verksamheten. År 1893 tillverkades 10 635 par vantar av 38 hushåll i Mårdaklev och år 1902 såldes 16 600 par vantar från Storegården. Ett hushåll kunde producera mellan 70 upp till ca 900 vantar på ett år beroende på hur många som kunde arbeta.

Vantarna såldes framför allt till Norrland där de ofta användes vid utomhusarbete för att hålla händerna varma inuti skinnhandskar. Benämningen ”Mårdaklevs-vantar” förekom. Köparna var både detalj och grosshandlare i Borås, Göteborg, Stockholm och Sundsvall.

Kunskapen att tillverka syvantar har hållits levande i Mårdaklev. Med

Syvantar. Foto från inventering av Älvsborgs läns hemslöjdsförbund

jämna mellanrum anordnas kurser i hantverket, senast vintern 2018-2019 med deltagare i olika åldrar. Arbete pågår också med att i text och bild beskriva hur vantarna har sytts just i Mårdaklev.

Risagården - underförläggare (ca 1882 - 1896)

Petter Johansson i Risagården var underförläggare till Per Johan Hansson i Östra Frölunda. Han hämtade den från Island och Australien importerade ullen, som kom via järnvägen till Torup, Fegen eller Ätran och lämnade ut den för att beredas och sys till vantar. Han leverade sedan de färdiga vantarna till Per Johan och fick då betalt dels för frakten från järnvägsstationen, 10 kr per lass, dels provision på de färdigsydda vantarna. År 1882 var provisionen 50 öre för ett lispund vantar (ca 8,5 kg). Petter Johansson dog 1891 och sonen Johan August Pettersson övertog verksamheten.

Storegården (ca 1896 - 1920)

När Per Johan Hansson i Lillegården, Östra Frölunda, dog 1896 fortsatte handlanden Johannes Andersson i Storegården förläggarverksamheten med syvantar. Johannes, kallad "Vanta-Johannes", drev också vid sidan av jordbruket en omfattande affärsrörelse med sågtimmer och massaved och hade en handelsbod med specerivaror och tyger. Han var också s.k. Göteborgsfarare. Hanska ha hållit på med den affärsrörelsen i hela sitt liv, fram till 95 års ålder.

Förläggarcentrum - Tranemo-området

Även Tranemo kan benämnas förläggarcentrum i Kind. Här fanns fem gårdar som under kortare eller längre perioder bedrev sådan verksamhet under 1800-talet.

Tostarps gästgiveri (1820 - 1898)

Tostarp är en mycket intressant förläggargård eftersom så mycket företagsamhet i Tranemo-området mynnar ut härifrån. Den första generationen byggde upp en förläggarverksamhet med ylletyger som drevs vidare av sönerna i nästa generation. I den tredje generationen kom ytterligare företag att startas som ledde till att flera nya samhällen växte upp i området: Uddebo, Strömsfors och Axelfors. Eftersom namnbyte var vanligt under 1800-talet är släktskapen inte alltid uppenbara men till Tostarp hör familjenamnen Larsson, Claesson, Nylander och Larssén.

Förläggargården Tostarp, byggd i vinkel mot gästgiveriet 1834.

Foto: Carin Nyhage

(Chris)Stina, Andersdotter var en av två döttrar i den familj som kom till Tostarp i början av 1800-talet. Fadern dog tidigt och det blev Stina som tog över gästgiveriet när hon gifte sig med Lars Mårtensson, bördig från Hids gästgiveri. Stina blev tidigt änka, 1816, men hon tycks ha klarat av situationen för först 1820 gifte hon om sig med Petter Claesson, från Kättarp, Kalv. Både hans far och farbror hade varit gårdfarihandlare då familjen bodde i Änglarp i Svenljunga.

Första generationen

Petter Claesson (f. 1794) startade tillverkning av vadmal och boj och utvecklade ständigt verksamheten, bl.a. vävdes fodertyg. Det var gul boj för armén och grön boj för civilt bruk. Tyget trycktes med svart mönster

och det sägs att Tostarp hade det första tygtryckeriet i trakten. Ull importerades från Island för att få rätt kvalitet på produkterna. Petter Claesson var också riksdagsman och lär ha initierat det sammanträde i Stockholm som gjorde att importförbudet av bomullstyger från 1816 inte upphörde på 1840-talet så som många ville.

Stina Larsson/Claesson (1791-1863) födde 12 barn, fyra i första äkten-skapet, varav tre överlevde till vuxen ålder; åtta i det andra, varav sex överlevde till vuxen ålder. Hon berättade skämtsamt att hon hade tre och ett halvt dussin barn. Hon var med säkerhet den som huvudsakligen drev gästgiveriet i Tostarp eftersom maken var engagerad i textilproduktionen. Det gick många historier om henne som en rå och hårdbarkad affärskvinna, på den tidens vis med berättelser om att vara i pakt med självaste den onde. Kanske var det bara så att en kvinna inte förväntades vara affärsmässig och veta hur man tjänar pengar. I vilket fall är det Stina som är den gemensamma nämnaren för hela det företagsnätverk som växte fram genom söner och sonsöner i Tranemo-området. Uddeboindustrierna, Strömsfors bruk, Åstafors industrier och Tranemo Bobinfabrik startades alla av ättlingar till Stina. Dessutom var de drivande i Axelfors Bruks AB och Borås Mekaniska Verkstads AB.

Andra generationen

Salomon Larsson (f. 1815) blev styvfadern Petter Claessons främste kompanjon. Han drev så småningom egen omfattande förläggarverksamhet med ullimport från Jylland. 1852 köpte han in sig som delägare i Limmareds Glasbruksbolag och kunde strax därefter köpa en av traktens största gårdar, Limmareds säteri. Han blev också riksdagsman. Salomon gifte sig med Emma Helena Nylander och de fem sönerna tog moderns namn. Som i så många förläggarfamiljer satsade föräldrarna på att ge sina barn gedigen utbildning.

Anders Josef Larsson köpte fastigheter med bl.a. kvarn och såg för utbyggnad av vattenfallet i Assman vid "Strömmen". En damm anlades och planer fanns på att bygga en klädesfabrik men 1859 startade han istället ett järnmanufakturverk som fick namnet Strömsfors bruk. Han var verkställande direktör till 1871 då bruket såldes till Limmareds Glasbruksbolag. Anders Josef köpte också marken vid Åstafors där hans söner startade företag.

Petters och Stinas gemensamma söner August och Carl Claesson började i unga år med Tostarps verksamhet och övertog faderns vävnadsrörelse på 1850-talet. Carl Claesson (f. 1830) stannade kvar i Tostarp där han fortsatte förlagsverksamheten och utvidgade den med andra varor, bl.a.

kidderminstermattor. Han avvecklade efter hand sina olika verksamhetsgrenar.

Handelsboden i Tostarp övertogs 1876 av Mårten Molander från Mossebo och förläggarverksamheten drevs under några år i kompanjonskap mellan Carl Claesson och Mårten Molander. Den senare övertog hela verksamheten 1886 och drev den i Tostarp till 1898 då han flyttade till Gudarp Byn (se Molanders). Carl Claesson bodde kvar i Tostarp till sin död 1896 i det hus han byggt på andra sidan vägen mitt emot gästgiveriet.

Uddebo gård (1864 - ca 1880)

Efter modern Stinas död flyttade August Claesson (f. 1835) från Tostarp till Uddebo gård som sedan tidigare var i familjens ägo. August tog med en del av förläggarverksamheten från Tostarp och utvidgade den. Han köpte garner från handelshuset i Göteborg och från Näs fabriker. Han hade tidigt planer på att bygga en fabrik, men det dröjde till 1880-talet innan det blev verklighet. Då byggdes Uddebo Trikåfabrik och även ett väveri kallat Dukaväveriet. Verksamheten utvecklades hela tiden med maskiner och nya fabriksbyggnader. År 1895 överläts rörelsen till ett aktiebolag grundat av August Claesson och hans sex barn med firmanamnet Uddebo Trikåfabriks Aktiebolag. 1913 slogs trikåfabriken ihop med Sveriges Förenade Trikåfabriker, senare Eiser.

Tredje generationen och företagande i Strömsfors, Axelfors, Uddebo och Borås

Oscar och David Nylander, söner till Salomon Larsson, studerade till ingenjörer och kom att driva släktföretagandet vidare. Oscar Nylander var chef för Borås Mekaniska Verkstads AB och disponent och VD för Axelfors fabriks AB från 1879 till sin död 1920. Han var också riksdagsman, under åren 1909-1911 jordbruksminister.

David Nylander blev 1884 disponent vid Strömsfors bruk som han först ägde tillsammans med brodern Oscar. Vid broderns död 1920 övertog David också ledarskapet för både Borås Mekaniska Verkstads AB och Axelfors fabriks AB.

Anders Josef Larssons son Per Larssén startade fabrik i Åstafors under namnet AB P G Larsséns Trikåfabrik. Fabriken gick 1913 in i Sveriges förenade trikåfabriker.

August och Augusta Claessons tre äldsta sönder kom att stanna kvar i Uddebo hela livet. De fick alla lämpliga utbildningar för att kunna föra familjeföretagandet vidare. Richard studerade väveriteknik i Tyskland, Ernst fick handelsutbildning och Fritz blev ingenjör.

Sonen Richard Claesson började 1895 tillverka möbiltyger i Uddebo Möbelygsväveri. Efter några år köpte han gården Kila som låg på andra sidan ån och byggde där en fabrik. Den såldes 2011 till Ludvig Svensson, Kinna, och produktionen i Uddebo lades ner 2012.

Fritz Claesson startade i slutet av 1800-talet tillverkning av spetsar, klänningar och blusar. Bröderna bildade också Uddebo AB som köpte skogsfastigheter och drev sågverk (bl.a. i Tostarp som köptes tillbaka till släkten). Bolaget köpte också Fredriksborg med vattenfall i Assman och byggde där en kraftstation. Den första glödlampan tändes i Uddebo på julafton år 1900.

Hjärphult (1825 - ?)

Andreas Andersson (f. 1789) deltog 1808 i finska kriget liksom många andra unga män från socknarna i Kind. Trots sjukdom klarade sig Andreas Andersson smått mirakulöst hela vägen tillbaka till Tranemo och tillfrisknade med hjälp av moderns kloka behandling. Sonsonen John Andersson berättar historien i sin bok ”Boken om Kind”.

Omkring 1825 köpte Andreas Andersson en gård i Hjärphult och startade där förläggarverksamhet huvudsakligen med tillverkning av vadmal. År 1846 överlät han gården och rörelsen i Hjärphult till sin måg Josef Andersson Ulander, gift med dottern Maja Stina, och flyttade själv tillsammans med yngste sonen Anton till sonen Petter på Gudarp Trädgården.

Gudarp Trädgården (1841 - 1934?)

Andreas Andersson, Hjärphult, köpte Gudarp Trädgården. Här startade sonen Petter Andersson (f. 1824) egen vadmalstillverkning 1841 och hade färgeri, press och stamp. På 1850-talet blev bröderna Petter och Anton kompanjoner och drev rörelsen i ganska stor omfattning. I mitten på 1860-talet delade de på sig och Anton flyttade till Klev i Örsås medan Petter fortsatte i Gudarp. I mitten på 1870-talet blev de åter kompanjoner denna gång för att bygga Trädgårds Ångväveri för vävning av bomull och vigognegarnar. Det var en stor satsning och folk skickades till Belgien för utbildning till arbetsledare. Man hade som mest drygt 20 arbetare. Fabriken brann ned 1887 och blev aldrig återuppbyggd. Petter Andersson dog 1889. Hans son Ander Andersson (f. 1858) fortsatte verksamheten som vävnadsförläggare med tillverkning av vadmal och kassinett fram till 1930-talet.

På Gudarp Trädgården har funnits ännu en förläggare vid namn Sven Carl Brolin (f. 1817).

"Molanders"- ett välbevarat sekelskifteshus i Tranemo Foto: Ola Erikson

Gudarp Byn "Molanders" (1898 - 1922)

Hit flyttade Mårten Molander 1898 med den förläggarverksamhet som han övertagit från Claes Claesson och drivit i Tostarp från 1886. Han utvidgade rörelsen till att också omfatta trikåttillverkning och drev den ända fram till sin död 1922.

Mårten Molander (f. 1853) tillhörde en stor och känd handlarläkt från Mossebo (med den kände riksdagsmannen Joseph Hansson några generationer bak i släktledet). Mårten och flera av hans kusiner tog sig släktnamnet Molander. Han gifte sig 1885 med Elise Molander dotter till kusinen, den framgångsrike handlanden, Anders Molander i Assarp, Tranemo. Mårten byggde ett stort tvåvåningshus i Gudarp Byn och hade vid sidan av affärsverksamheten flera kommunala och kommersiella uppdrag i Tranemo.

Typer av tyger, garner och vävtekniker som omnämns i kapitlet

boj (av äldre fr. baie bildat till bai 'rödbrun', alltså 'brunt [ylle]tyg') ett enfärgat, lätt filtat kardgarntyg i tvåskaft, använt som enklare möbeltyg, draperier o.d. Boj var det vanligaste textilmaterialiet till foder i äldre tiders militäruniformer, som sådant känt i Sverige sedan den karolinska uni-

formsmodellens tillkomst 1687. (Nationalencyklopedin Band 3.)

damast (ital. damasco efter Damaskus), jacquardvävt tyg med mönstring genom glansverkan. Denna erhålls genom fält med omväxlande varp- och väftsatängbindning. (Nationalencyklopedin Band 4.)

dräll, vävteknik med vilken man kan framställa en geometrisk mönstring genom motsättning i vävbindningen mellan ytor som domineras av varpen och ytor dominerade av inslaget. (...) vanligen i linne. (Nationalencyklopedin Band 5.)

kassinett, klädesartadt halfylletyg, bestående af inslagskypert med varp af bomull. Tygets rätsida är glättad. Det nyttjas mest till benkläder. (Nordisk familjebok (1884))

kattun (av fr. coton 'bomull, 'bomullstyg') benämning på ett förr vanligt, ganska lätt, tvåskafts bomullstyg, som oftast var glättat och hade tryckt mönster. Det använde bl.a. som klänningstyg. (Nationalencyklopedin Band 10)

kidderminstermatta (efter staden Kidderminster, England), grov, vändbar, jacquardmönstrad, dubbelvävd matta med slät ripsartad yta. (Nationalencyklopedin, Band 10)

kläde enfärgat, kraftigt ylletyg som valkats, ruggats, överskurits samt presats, vilket givit en streckruggad, glansig yta. Det har använts till bl.a. kappor, klänningar och militäruniformer. (Nationalencyklopedin Band 11)

vadmal kraftigt valkat, slitstarkt, ganska tjockt tyg, vävt av kardgarn. (Nationalencyklopedin Band 19)

vigognegarn (av fr. vigogne 'vikunja') imitatgarn. Namnet har tidigare använts om ett hårdtvinnat garn av ull och bomull som skulle imitera garn från vikunja (kameldjur med mycket uppskattad ull). (Nationalencyklopedin Band 19)

Referenser

Andersson, John (1930). *Boken om Kind*. Uddebo: Förlag

John Andersson.

Bexell, Johannes (1959). *Tranemo: Gammalt och nytt*. Tranemo: Tranemo Hembygdsförening.

Blom, Per Olov (1969). *Kinds härads järnväg: En gammal järnvägs historia*. Alingsås: Jernvegsnytt

Boger, Gustaf (1963). *Västgötaknallarna i historia och folkminnen*. Ulricehamn: Martin Ekeskogs bokhandel.

Damm, Ada (1945). *Borås och Sjuhäradsbygden*. Borås: Antiqua.

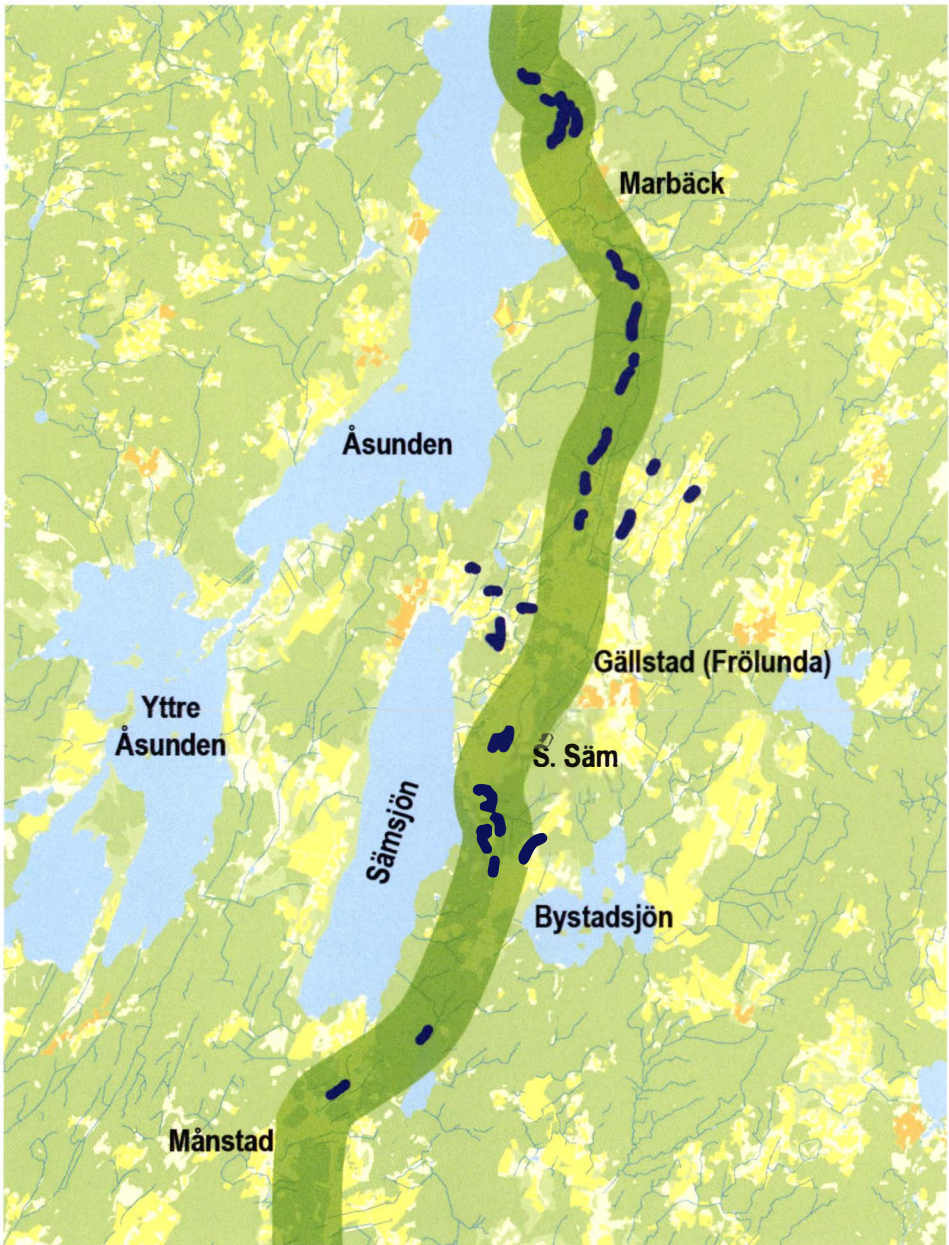
Freidnitz, Bertil (red.) (1952). *Boken om Månstad*. Månstads sockenbokskommitté.

- Gällstads hembygdsförening (1986). *Gällstad: Knalle-, bonde- och industrisocken*. Gällstad: Gällstads hembygdsförening.
- Herngren, Ingemar m.fl. (1995). *Holsljunga: Boken om dess historia, gårdar, människor*. Holsljunga Hembygdsförening.
- Herngren, Ingemar m.fl. (1996). *Ljushult: Boken om socknen, dess historia, gårdar och människor*. Ljushults hembygdsförening.
- Herngren, Ingemar m.fl. (1993). *Roasjö: Boken om socknen, dess historia, gårdar och människor*. Aplared: Roasjö byalag.
- Historien om byarna i Månstads socken under tvåhundra år* (2013). Månstads hembygdsförening.
- Jernlid, Alf & Herngren, Ingemar. (1994). *Svenljunga – en bok om dess historia och utveckling*. Svenljunga: Svenljunga hembygdsförening.
- Johansson, Axel. (1956). Jordbrukets binärningar. I *Uppteckningar från Östra Frölunda för Folklivsarkivet i Lund*. Tillgänglig via Kinds forskarklubb.
- Jung, Ruth. *Berättelser från Mölneby*. Ej publicerat material.
- Kalvs hembygdsförening (1981). *Kalv – en gränsbygd*. Överlida: Kalvs hembygdsförening.
- Lindhagen, Sten (1947). Förläggaregården Fällhult, i *Från Borås och de sju häraderna, årsbok 1947*. Borås: De sju häradernas kulturhistoriska förening.
- Lundberg, Karin (2010). *Förläggargårdar i Sjuhäradsbygden*. Västra Götalandsregionen, Västarvet.
- Lundqvist, Pia (2008). *Marknad på väg: Den västgötska gårdfarihandeln 1790-1864*. Avhandling. Göteborgs universitet.
- Mannerfelt, Otto (1912). *Älvsborgs läns hushållningssällskaps historia 1812-1912, Del 4*.
- Marbäcks hembygdsförening (2000). *Marbäck: Bygden vid Åsunden*. Åsunden: Marbäcks hembygdsförening.
- Millqvist, Folke (1980). Anders Hanssons plånbok. I *Från Borås och de sju häraderna, årsbok 1980*. Borås: De sju häradernas kulturhistoriska förening.
- Millqvist, Folke (1983). *Färgerier och tryckerier i Borås, Ulricehamn och Sjuhäradsbygden. Från Borås och de sju häraderna, årsbok 1983*. Borås: De sju häradernas kulturhistoriska förening.
- Mårdaklevs naturskyddsförening. (1983). *Boken om Mårdaklev*. Mårdaklevs naturskyddsförening.
- Nationalencyklopedin (1989-1996). Höganäs: Bra Böcker.
- Nordisk familjebok (1876-1899). Hämtad från Projekt Runeberg <http://runeberg.org/>

- Nyberg Klas & Lundqvist, Pia (red.) (2013). *Dolda innovationer: Textila produkter och ny teknik under 1800-talet*. Stockholm: Kulturhistoriska bokförlaget.
- Nylander, Axel (1959). *Strömsfors bruk under 100 år 1859 – 1959*.
- Paradis Gustafsson, Kerstin (2015). *Nålbildning: Nu och då*. Stockholm: GML förlag.
- Ragnander, Orvar (2000). *Färg och textil i svunnen tid*. Borås: Textilhögskolan.
- Risenfors, Kristina (2011). *Klädesfabriken. Textilförläggaren Anders Hansson på Mölneby i Östra Frölunda: en protoindustrialist i 1800-talets Sjuhäradsbygden?* C-uppsats. Karlstad: Karlstads universitet.
- Risenfors, Kristina (2006). *Syvantar: Hemindustrin kring syvantarna i Kinds härad 1884-1893. B-uppsats*. Karlstad: Institutionen för samhällsvetenskap, Avdelningen för historia, Karlstads universitet.
- Sterner, Björn (1973). *Textil hemindustri i Sjuhäradsbygden under 1900-talets första hälft*. Stockholm: LTs förlag.
- Svenskt biografiskt lexikon (1990-1991). *Nylander, släkter*. Band 27, s. 716. Hämtad via Riksarkivets websida: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=8479>
- Tilander, Gunnar (1976). *Spelman Necken och Krog-Lisa: Glimtar från livet i fattigsverige kring sekelskiftet*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Tranemo kommun (2011). *Pärm nr 8 (del 4) – Näringslivet i forna tiders Tranemo och Vävnadsförläggare från Tranemo*. Hämtad från: <https://bygdehistoria.tranemo.se/> Arbete och företag: Knallar
- Tvärreds hembygdsförening (1988). *Tvärred förr och nu*. Tvärred: Hembygdsföreningen.
- Östra Frölunda hembygdsförening. (1989). *Östra Frölunda – en bygd i Ätradalen*. Borås: Jan Petersson produktion

Tack till följande personer som faktagranskat delar av texten:

Gunnar Ödman & Lena Wadell (Tvärred), Aina Nilsson & Kristina Risenfors (Mårdaklev och syvantar), Bertil Olsson (Tranemo-området), Christina Nyhage (Frölunda och Lerbäcksbyn).

Karta över område för ridvägar i Ätraledens norra del. Kartan ingår i den rapport som refereras på kommande sidor. De blå märkena är spår som hittats och som det berättas om i rapporten. Bild: Roy Henriksson

Ätraleden i Kinds härad, norra delen - en mångtusenårig färdväg för människor och kulturer

REFERAT AV IRÉNE ARVIDSSON

I juni 2018 erhöll De Sju Häradernas kulturhistoriska förenings styrelse den här refererade rapporten tillsammans med ett följebrev från författarna med ett förslag att initiera ett projekt för fortsatt forskning kring Ätraleden. Brevet innehöll därtill en önskan att, genom spridning av skriften, stimulera till intresse för fortsatt forskning och intresse för att förhindra att spåren av vägen försvinner. Detta referat har skrivits i syfte att tillmötesgå författargruppens önskan om spridning. Det är också styrelsens förhoppning att väcka intresse hos någon av bokens läsare att initiera ett projekt med fokus på ledens sträckning.

Av skriften framgår att Ätraleden är en gammal väg som följt Ätrands dalgång från Hallandskusten norrut mot Västgötaslätten och tros ha varit en av de viktigare transportlederna i Sverige under mer än tusen år. Den omnämns ibland med andra namn, Ätravägen, Ätrastigen eller helt enkelt Ridvägen och användes troligen mer till lokala transporter såsom till betesmarker, vid skörd, till marknaden, till kyrkan, till kvarnen, till fester och kalas.

Men leden var även i århundraden den vanligaste krigs- och härjningsvägen från danska Halland in i landet. Mest omskrivet är det slag som danskarna vann över Sten Sture på Åsundens is år 1520, då han sårades dödligt. Danskarna kunde därefter fortsätta till Stockholm, där det s.k.

Stockholms blodbad tog vid.

Ett tecken på vägens betydelse genom ett bättre bosättningsområde är flera gamla och för sin tid dyrbara stenkyrkor nära huvudleden från Södra Åsarp via Ulricehamn till Dalum. Vad gäller verksamhet längs huvudvägen fanns det på troligen goda övernattnings- och provianteringslägen vilket fynd i form av flinta, som inte finns naturligt i dessa trakter, visar tecken på. Skrivna dokument om trakten finns bara från ganska sen tid. Övriga mänskliga spår glesnar allteftersom man lämnar nutid och tar sig bakåt i tiden.

Hela huvudsträckan från nuvarande Falkenberg upp mot Falbygden är under 1700-talet utmärkt med milstenar och belagd på kartor från 1600-talet. Längs väsentliga sträckningar går den i en helt skönjbar dal men från Svenljunga till nuvarande Ulricehamn finns ingen sådan påtaglig dalgång. Huvudleden lämnar Ätran/ Åsunden söder om Svenljunga, följer Assman, till Limmared, går öster om Sämsjön, och återvänder sedan till Ätran/ Åsunden. Från norr har författarna fastlagt en sträckning från Skottek, via Marbäck, Götåkra, Södra Säm, Tapplesjön, Hulared-Stålared, Södra Åsarps kyrka mot Tranemo utmed Assman och därefter åter till Ätran.

Av rapporten framgår att man i sin kartläggning av Ätraleden noterat ett antal ”korsvägar” och anslutningsvägar. Tre sådana är en från Marbäck till Korpebo åt väster mot Åsunden, en från Götåkra till Hulared och en mellan Navstocka och Månstad. Författarna har i sina studier under åren också fått tips om vad som kan bedömas som lokala vägar.

Det anges att ridvägen/hålvägen gick påfallande rakt mot stad eller handelsplats. Man färdades kort väg över berghällar och åsar, och valde fast mark exempelvis såsom norr om Marbäck. Efterhand som trafik och transporter ökade behövdes mer än hålvägar och vadställen och landsvägar byggdes. På många platser gick det inte att ändra hålvägar så man fick göra vägen mer krokig för att nå bra passager.

Författarna hoppas att deras arbete och deras rapport skall leda till att mer uppmärksamhet riktas mot Ätraleden som haft stor betydelse för utvecklingen av bygden mellan Falkenberg och Falbygden. Det går fortfarande att se spåren efter vägen i terrängen och det är författarnas förhoppning att hela leden beforskas och att resultatet dokumenteras.

I rapporten ”Ätraleden i Kinds härad, norra delen: En mångtusenårig färdväg för människor och kulturer” finns en grundligare beskrivning av de spår författarna har hittat och där finner man också fler kartor.

Skriften kan beställas av författarna:

Arne Johansson, (Södra Säm), Kärråsvägen 1 A, 523 60 Gällstad
0321-724 36 eller 076 473 9179

Lennart Lindhagen, (Marbäck), Bredgården 101, 523 93 Marbäck,
0321-200 27 eller 0706 445 801, lennart.lindhagen@telia.com

Rolf Sjölin. (Gällstad), Pjukesbo 101, 523 60 Gällstad,
0321- 711 55 eller 0731 823 056, rolf.sjölin@tele2.se

DE SJU HÄRADERNAS
KULTURHISTORISKA FÖRENING

VERKSAMHET 2017 OCH 2018

Verksamhetsberättelse 2017

Styrelse

Styrelsen har haft följande sammansättning:

Mandatperiod

ordförande	Iréne Arvidsson	Borås	2017
vice ordförande	Anngerd Lönn	Fristad	2016-17
skattmästare	Marianne Lindh	Asklanda	2016-17
sekreterare	Carin Nyhage	Ö Frölunda	2017-18
ledamöter	Edor Josefsson	Frufällan	2017-18
	Christina Shearer	Fritsla	2017-18
	Gunnar Toresson	Sandhult	2016-17
suppleant	Helen Flensburg	Fristad	2017-18
	Lars-Olof Johansson	Fristad	2017

Till styrelsens sammanträden har museichef Ulrika Kullenberg och intendent Medeia Ekner adjungerats.

Styrelsen har haft elva protokollförda sammanträden under 2017.

Valberedning under året har varit Ann-Britt Boman, Göran Efraimsson och Lennart Hallgren samt styrelsens representant Marianne Lindh (sammankallande).

Revisorer under året har varit Lennart Wasling och Holger Sandin samt Rolf Eriksson suppleant.

Medlemmar

Vid årets slut hade föreningen 275 betalande huvudmedlemmar (varav 13 föreningar och företag), 83 familjemedlemmar och 15 ständiga medlemmar, totalt alltså 373. Bibliotek och andra institutioner som regelbundet köper årsboken har inte medräknats. Jämfört med 2016 har medlemsantalet sjunkit något.

Årsavgiften har varit 150 kronor för huvudmedlem och 50 kronor för familjemedlem.

Programverksamhet

Under våren erbjöds sex stycken arrangemang varav tre berättarkvällar med fokus på museets samlingar och byggnader. Naturfotografen Tore Hagman fängslade många med sina bilder och berättelser och konserten med Ulricehamns kammarkör var en upplevelse utöver det vanliga. Tyvärr fick studiebesöket på Glasets Hus i Limmared skjutas till hösten, medan studiebesöket på Skärkhults porslinsmuseum fick medlemmarna att höja på ögonbrynen mer än en gång. Vårens program avslutades med årsmöte på I 15.

Ulricehamns kammarkör

Skärkhult

Allsång

Under sommaren erbjöds två berättarkvällar, en om byggnadsvård och en om parkanläggning med rundvandring i parken. Under juli arrangerades för första gången allsång i parken med efterföljande konsert och söndagskvällarna avslutades med dans under ledning av styrelseledamot Gunnar Toresson. Då vädret tillät förlades arrange-

manget utomhus, men två av fyra söndagar fick arrangemanget flytta inomhus till Redskapsboden på grund av regn. Publiktillströmningen ökade successivt under sommaren och sista gången kom ca 150 besökare och parken sjöd av liv och rörelse, sång och musik. Höstens första programpunkt, besök vid Bragnumstenen och Glasets Hus i Limmared fick ställas in pga för lågt deltagande. Berättarkvällarna i caféet kring naturreservat,

Hometown Mojos

kvagnar och jultraditioner engagerade besökarna som ägnade kvällarna åt kunskapsutbyte med stor behållning. I november var det dags för utdelning av utmärkelsen Årets kulturhistoriska förening 2017 vilket skedde i mottagande föreningslokaler.

Årets arrangemang avslutades med den

traditionella julmarknaden i december då museet och Ramnaparken fylldes med folk, knallar erbjöd sina produkter, tomten tog emot önskelistor och Borås Hembygdsgille underhöll med musik och dans. Årets marknad besöktes också av Borås Lucia.

Allsång

Årsboken

I december 2017 distribuerades den 55e utgåvan av föreningens årsbok Fessingen. Boken bär undertiteln Den indelte soldaten och behandlar såväl soldaten som hans omgivnings levnadsförhållanden. Läsaren får ta del av beskrivningar av soldaten såväl i fred som i krig. Hästen som arbetskamrat, musikens betydelse för soldaten i fält,

Berättarkväll om jultraditioner soldathustruns olika levnadsvillkor beskrivs med stor inlevelse och varvas med röster från förr. Dessa röster är fiktiva dagboksutdrag som baserats på dokumentation av personer boende och verksamma på, eller i direkt anslutning till, Älvsborgs regemente och Fristad Hed.

Utmärkelse

För tredje året i rad utsågs Årets kulturhistoriska förening bland de ideella föreningar inom Sjuhärad som nominerats och som på ett framträdande och förtjänstfullt sätt främjar kulturmiljövård. Årets utmärkelse gick till Borås Släktforskarförening med motiveringen att de ”genom sitt ideella arbete gör en stor kulturhistorisk gärning, bl a digitaliserar historiska arkivskatter som därmed blir lättare tillgängliga för alla. Föreningen har ett väletablerat samarbete med övriga kulturbärare i bygden, vilket har utmynnat i flera väl genomförda projekt. Föreningen sprider dessutom sin kunskap genom en väl utbyggd kursverksamhet och har en kontinuerlig informations-/föreläsningsverksamhet för såväl barn som vuxna.” För sin kulturhistoriska insats tilldelas föreningen förutom diplom, ära och uppmärksamhet 10 000 kronor som stimulans för fortsatt fören-

Utmärkelse Borås Släktforskarförening 2017

ingsarbete. Vid utdelningsceremonin, som hölls i Släktforskarföreningens lokaler, presenterade ordförande föreningens verksamhet och övriga medlemmar visade prov på det digitaliserade materialet vilket, med stor övertygelse, bekräftade valet av mottagare av årets utmärkelse.

Förtjänstplakett

2017 års förtjänstplaketter tilldelades Marita Wasling, Borås och Bo Scharping, Kinna. Marita Wasling tilldelades plaketten med motiveringen att hon på ett entusiastiskt och medryckande sätt via Borås fotoklubb, Borås Tidning och via stadsvandringar sprider kunskap om främst gamla Borås. Bo Scharping fick plaketten för sitt stora engagemang för kulturen och sin medvetna verkan för spridandet av kultur och kulturhistoria i såväl ord som ton.

Plakett 2017 Bo Scharping

Plakett 2017 Marita Wasling

Verksamhetsberättelse 2018

Styrelsen

Styrelsen har haft följande sammansättning:

			Mandatperiod
ordförande	Iréne Arvidsson	Borås	2018
vice ordförande	Lars-Olof Johansson	Fristad	2018-19
skattmästare	Marianne Lindh	Asklanda	2018-19
sekreterare	Helen Flensburg	Fristad	2017-18
ledamöter	Edor Josefsson	Frufällan	2017-18
	Christina Shearer	Fritsla	2017-18
	Gunnar Toresson	Sandhult	2018-19
	Morgan Nilsson	Sexdrega	2018

Till styrelsens sammanträden har museichef Ulrika Kullenberg och intendent Medeia Ekner adjungerats.

Styrelsen har haft tio protokollförda sammanträden under 2018.

Valberedning under året har varit Ann-Britt Boman och styrelsens representant Marianne Lindh (sammankallande).

Revisorer under året har varit Lennart Wasling och Holger Sandin samt Rolf Eriksson suppleant.

Medlemmar

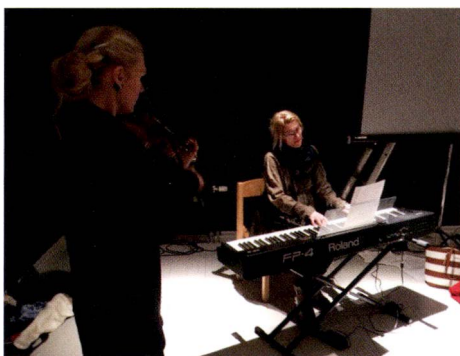
Vid årets slut hade föreningen 303 betalande huvudmedlemmar (varav 14 föreningar och företag), 93 familjemedlemmar och 15 ständiga medlemmar, totalt alltså 411. Bibliotek och andra institutioner som regelbundet köper årsboken har inte medräknats. Jämfört med 2017 har medlemsantalet ökat med 42.

Årsavgiften har varit 150 kronor för huvudmedlem och 50 kronor för familjemedlem.

Programverksamhet

Under våren erbjöds åtta stycken arrangemang varav fyra berättarkvällar med olika teman. Sven Johnnas föreläsning om Borås Museums person- och klipparkiv med efterföljande konserten med Hanna Höglind och Lotta Brorson var uppskattat av den lilla skara som vågat sig ut vinterns kallaste kväll. ”Påsk i Parken” som arrangerades i samverkan med museet,

Borås Hembygdsgille och region Väst vände sig främst till barnfamiljer där pyssel och dans kring Påskträdet stod på programmet tillsammans med körsång och berättelser om påsktraditioner. Vårens mest populära

Hanna o Lotta

Textilt hantverk

berättarkväll var den om textilt hantverk i olika kulturer.

En av vårens arrangemang var förlagt till Mölarps kvarn i Fristad där Ola Högberg visade sina naturbilder och kåserade kring dem. Vårens program avslutades med årsmötet i maj.

Under juli-augusti arrangerades även detta år allsång i parken vid fyra tillfällen med efterföljande konsert och söndagskvällarna avslutades med dans till levande musik. Högsommarvärmen som varade hela sommaren gjorde att alla fyra söndagarnas arrangemang kunde genomföras utomhus. Publiken varierade men översteg alla gångerna 120 personer. Sista gången kom ca 250 besökare och parken sjöd av liv och rörelse, sång och musik. Sommarsöndagarna stöttades 2018 av Borås Stads kommunstyrelses satsning på lokal utveckling.

Höstens första programpunkt var samarrangemanget Spelmanstämman

Albansk dans

Dansbanan

och hantverksdag var välbesökt. 1 september var det dags för Skörde-fest som detta år flyttats till Ramnaparken. Berättarkvällarna i caféet kring mathistoria, träslöjd respektive föremål från samlingarna engagerade besökarna som ägnade kvällarna åt kunskapsutbyte med stor behållning. Den guidade visningen på Almedahls fabriker ställdes in pga för lågt deltagande. Vid två tillfällen under hösten erbjöds föreläsningar i samarbete med Rydals museum varav den ena knöt an till innehållet i senaste årsboken om soldater. I november var det dags för utdelning av utmärkelsen Årets kulturhistoriska förening 2018 vilket skedde i mottagande förenings lokaler.

Hösten hade fyra extrainsatta programpunkter varav tre musikandakter i Ramnakyrkan, en nyhet, som möter en delvis ny publik och också bidrar till att göra Ramnaparken mer välbesökt. Den fjärde var en konsert med Olov Johansson, nyckelharpa och Catriona McKay, harpa, ett välbesökt samarrangemang med Borås Spelmanslag.

Årets arrangemang avslutades med den traditionella julmarknaden i december då museet och Ramnaparken fylldes med folk, knallar erbjöd sina produkter, tomten tog emot önskelistor och Borås Hembygds-gille och Borås Spelmanslag underhöll med musik och dans. Årets marknad besöktes även i år av Borås Lucia.

Utmärkelse

För fjärde året i rad utsågs Årets kulturhistoriska förening bland de ideella föreningar inom Sjuhärad som nominerats och som på ett framträdande och förtjänstfullt sätt främjar kulturmiljövård. Årets utmärkelse gick till Herrljunga hembygdsförening med motiveringen att de ” tar sitt uppdrag på fullaste allvar och de verkar med glädje och stort engagemang som en betydelsefull faktor i dagens samhälle för hembygden och kulturarvet”. För sin kulturhistoriska insats tilldelas föreningen förutom diplom, ära och uppmärksamhet 10 000 kronor som stimulans för fortsatt föreningsarbete. Vid utdelningsceremonin, som hölls i Nya Spårbolstugan på Haraberget i Herrljunga, presenterade ordförande föreningens verksamhet vilket, med stor övertygelse, bekräftade valet av mottagare av årets utmärkelse. De ca 50 personerna som bevistade utdelningen fick som avslutning lyssna till Thore Nilsson med son som underhöll med musik komponerad av folk från Herrljungatrakten.

Utmärkelse Herrljunga

Alf Gustafsson

Förtjänstplakett

Valet av mottagare av 2018 års förtjänstplaketter utgjorde ett svårt val för styrelsen vilket resulterade i att det delades ut inte mindre än fyra plaketter. Alf Gustafsson, "Alf i Härna", erhöll plaketten för sitt medvetna och långsiktiga arbete att bevara äldre kulturlandskap samt för sitt engagemang att låta gammal som ung med eller utan funktionsnedsättning få uppleva forna tiders hästtransporter.

Fredrik Hjelm tilldelades utmärkelsen för sitt stora engagemang för byggnadernas bevarande i Borås och för sin dokumentation av Borås Stads bebyggelse genom tiderna.

Anngerd Lönn erhöll förtjänstplaketten då hennes insatser under många år på olika sätt gagnat föreningen och dess syften. Hennes engagemang främst i produktionen av föreningens årsböcker både som redaktör och författare har varit mycket betydelsefullt.

Fredrik Hjelm

Rolf Danielsson tilldelades utmärkelsen för sitt stora engagemang, sin forskning och dokumentation av Sjuhäradsbygdens textila och textilindustriella historia och sin insats för spridandet av det textila kunnandet.

Rolf Danielsson

Anngerd Lönn

Stiftelserna

Föreningen förvaltar nedanstående fyra stiftelser. Föreningens styrelse utgör även stiftelsernas styrelse. Stiftelserna har egen redovisning som också revideras av föreningens revisorer. Ett sammandrag av stiftelsernas ställning ser ut på följande sätt:

	<i>Bildat år</i>	<i>Ursprungligt belopp</i>	<i>Bokfört värde 2018-12-31</i>	<i>Marknadsvärde 2018-12-31</i>
Thor och Leonore Odenocrants stiftelse	1947	50 000	50 000	99 204
Magda och Axel Planks stiftelse	1961	65 000	86 625	171 873
Margit Hörstadius stiftelse	1964	200 000	405 881	805 307
Ingrid och Vivan Weylerths stiftelse	1983	41 000	68 000	134 918
			<i>610 507</i>	<i>1 211 303</i>

Avkastningen från Odenocrants, Planks och Weylerths stiftelser skall enligt statuterna tillföras De Sju Häradernas Kulturhistoriska Förening. För 2018-12-31 är denna summa 7 419 kronor.

För Hörstadius stiftelse gäller enligt donationsbrevet ...”att Borås Museum (Textilmuseet) med hjälp av summans avkastning skall kunna förvärva och utställa textilier med tonvikt på sådana som är tillverkade i Borås

och Sjuhäradsbygden”. Stiftelsen har sedan 1963 gett c:a 1,5 milj. kronor i avkastning som använts för inköp till museet. Senaste stora satsningen gjordes 2009 då Textilmuseet fick 400 000 kronor till sin nya profiltställning ”Borås – en framgångshistoria”. Därefter har några textilkonstverk införskaffats till samlingarna, senast en gobeläng av Inger Wihl 2018. Föreningen har också ställt krav på Textilmuseet att det tydligare skall visas för allmänheten varifrån pengarna kommer, vilket accepterats av museets ledning.

Externa medel

Föreningen har under 2018 ansökt om och erhållit medel från flera bidragsgivare och för flera projekt. Utöver det årliga verksamhetsbidraget från Kulturnämnden har föreningen erhållit 200 000 från Sparbaksstiftelsen Sjuhärad och 200 000 från Region Västra Götalands kulturnämnd för ”Fadderprojektet” som syftar till att rekrytera faddrar till husen vid Borås Museum och med deras insats fördjupa kunskapen om husen och deras ursprung. Förening erhöll också 55 000 från Region Västra Götalands kulturnämnd till stöd för Kristina Müntzings utställning ”Reconstructing Memory” på Textilmuseet. Därtill erhöles 48 000 för sommarsöndagarna och 30 000 för musikandakter i Ramnakyrkan från Borås Stads kommunstyrelse för ”lokal utveckling”. Samarbetet med Folkuniversitet ger ekonomiskt stöd för studiecirkelverksamhet och arrangemang vilket 2018 innebar 13 200:-.

	2017	2018
Ekonomi		
Resultaträkning		
Intäkter		
Medlemsavgifter	54 400	61 270
Gåvor	2 500	460
Bokförsäljning, m m	1 300	2 099
Utdelning från stiftelser	7 657	7 419
Ränteintäkter	1 108	
Övriga finansiella intäkter ²⁾	32 901	33 198
Kulturella arrangemang		57 825
Kommunalt kulturbidrag	45 000	71 000
	135 909	160 172
Kostnader		
Årsboken	157 906	
Kulturella arrangemang	51 622	94 928
Utmärkelsen Årets kulturf.	10 000	10 000
Filmprojekt		
Marknadsföring	8 830	
Löner		17 407
Administration, räntekostnad	53 315	33 125
Årets Rörelseresultat	114 162	35 095
Balansräkning		
Tillgångar		
Bank	135 346	551 645
Fordr. stiftelser föreg. år ¹⁾	839 055	870 213
Fordr. stiftelser innev. år	31 158	40 618
Museiföremål	1	1
Fastigheten Hökerum 1:33	1	1
Byggnader i Ramnaparken	1	1
Inventarier	1	1
	1 005 563	1 462 480
Skulder och eget kapital		
Eget kapital	982 245	907 533
Redovisat resultat	-74 712	75 712
Skulder	98 030	479 235 ³⁾
	1 005 563	1 462 480

¹⁾ Merparten av föreningens tillgångar samförvaltas med de stiftelser som föreningen sköter, och denna fordran utgör föreningens andel av de gemensamma tillgångarna.

²⁾ Föreningens andel av avkastningen från de gemensamt förvaltade tillgångarna.

³⁾ Skulden innefattar externt erhållna bidrag som bokförs utanför budget

Denna upplaga av
DE SJU HÄRADERNAS KULTURHISTORISKA FÖRENINGIS
årsbok är den 56:e i ordningen.

Tillsammans utgör samtliga årsböckernas innehåll ett oslagbart stycke kulturhistoria inom en mängd olika områden.

Temat den här gången är hus och människor i Kinds härad. I boken får vi läsa både om platser från forntid och om byggnader i nutid. Berättelserna om byggnaderna belyser såväl arkitektur som bevarandearbete och självklart också människorna som befolkat husen och deras gärningar.

I årgång 56 av föreningens årsböcker inleds en ny serie med fokus på de sju häraderna. Serien, som startar med Kinds härad, är den tredje i ordningen under åren som föreningens årsbok har getts ut.

Förhoppningen är att årsbokens innehåll skall erbjuda stimulerande läsning om bevarandevärda kulturmiljöer i Kind.